

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός
Πολιτισμός»
Ειδίκευση: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία»

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΤΤΕΛΕΥΡΟΠΑ
ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΑΞΗ: ΟΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΙ ΤΗΣ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ
ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Επιβλέπουσα: Άννα Μαχαιρά, αν. καθηγήτρια
Μέλη: Άννα Μανδουλαρά, επ. καθηγήτρια
Λάμπρος Φλιτούρης, επ. καθηγητής

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός
Πολιτισμός»
Ειδίκευση: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία»

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΤΤΕΛΕΥΡΟΠΑ
ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΑΞΗ: ΟΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΙ ΤΗΣ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ
ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Επιβλέπουσα: Άννα Μαχαιρά, αν. καθηγήτρια
Μέλη: Άννα Μανδουλαρά, επ. καθηγήτρια
Λάμπρος Φλιτούρης, επ. καθηγητής

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2018

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ.....	15
2.1. Ο γερμανικός εθνικισμός και η Mitteleuropa τον 19 ^ο αι.	15
2.2. Το γεωπολιτικό και ιστορικό πλαίσιο μετά τους ναπολεόντειους πολέμους	20
2.3. Ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός ως ερείσματα της γερμανικής πολιτικής ..	23
2.4. Η Γερμανική Συνομοσπονδία	26
2.5. Οι Επαναστάσεις του 1848	29
2.6. Η τελωνειακή ένωση (Zollverein)	35
2.7. Η γερμανική ενοποίηση.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΜΠΙΣΜΑΡΚ ΕΠΟΧΗ	51
3.1. Ο δρόμος προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	51
3.2. Η περίοδος του μεσοπολέμου	54
3.3. Η άνοδος του Αδόλφου Χίτλερ στην εξουσία	59
3.4. Το δόγμα του «ζωτικού» χώρου (<i>Lebensraum</i>)	61
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	72

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Γερμανία αποτέλεσε και αποτελεί, αναμφίβολα, έναν από τους πλέον σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσης των σύγχρονων γεωπολιτικών εξελίξεων στην Ευρώπη, από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα. Έτσι, κάθε ενέργεια ή ακόμη και απλή έκφραση των προθέσεών της, εκ μέρους της ηγεσίας της, σε πολιτικό ή οικονομικό επίπεδο πυροδοτεί αλυσιδωτές αντιδράσεις, οι οποίες είναι δυνάμει καθοριστικές για το μέλλον και για την εξέλιξη ολόκληρου του δυτικού κόσμου. Πολλές μάλιστα από τις αντιδράσεις αυτές φέρουν συχνά ιδιαίτερη ιστορική βαρύτητα. Η Γερμανία άφησε, εν γένει, έντονο το ιστορικό της στίγμα στον εικοστό αιώνα στην Ευρώπη, παρά τη συντριπτική ήττα που υπέστη σε δυο Παγκόσμιους Πολέμους, καταφέροντας ένα άνευ προηγουμένου επίτευγμα: να αναγεννηθεί από τις στάχτες της δύο φορές. Επιπλέον, κατόρθωσε να αναδειχθεί σε πρωταγωνιστικό παράγοντα στην ευρωπαϊκή αλλά και στην παγκόσμια πολιτική, οικονομική και διπλωματική σκηνή.

Αν κάποιος προσπαθήσει να ερμηνεύσει τις γενεσιουργούς αιτίες του «γερμανικού φαινομένου», δεν έχει παρά να ανατρέξει στο πρόσφατο ιστορικό γίνεσθαι της σύγχρονης Γερμανίας, όπως αυτό συντίθεται από τα γεγονότα της σύμπτυξης του ενιαίου γερμανικού κράτους, και συγκεκριμένα της γερμανικής ενοποίησης, αποτέλεσμα εν πολλοίς του συστηματικού σχεδιασμού και των πολιτικών και διπλωματικών ενεργειών του Πρώσου πολιτικού Όττο φον Μπίσμαρκ. Η συνένωση σε ένα ενιαίο κράτος του γερμανικού πληθυσμού, έτσι όπως ήταν διεσπαρμένος σε διάφορους κρατικούς σχηματισμούς, έθετε ποικίλα ερωτήματα με βασικά ανάμεσά τους το ποια θα ήταν η εδαφική υπόσταση της ενωμένης Γερμανίας και με ποιον τρόπο θα εντάσσονταν τα επιμέρους μέλη της γερμανικής συνομοσπονδίας: από τις μεγάλες δυνάμεις της Πρωσίας και της Αυστρίας μέχρι τα μεσαία και μικρή έκτασης (και αντίστοιχα δύναμης) βασίλεια και πριγκιπάτα.

Η Γερμανική Αυτοκρατορία, έτσι όπως τελικά συστήθηκε το 1871, κατάφερε σταδιακά να εκβιομηχανισθεί πλήρως διαθέτοντας ισχυρή οικονομία και να αναδειχθεί στη συνέχεια σε παγκόσμια δύναμη. Το 1890, ωστόσο, η αποπομπή του Μπίσμαρκ από τον Αυτοκράτορα της Γερμανίας Γουλιέλμο Β΄ (1859-1941) είχε ως άμεση συνέπεια να ανατραπούν άρδην οι ισορροπίες οι οποίες είχαν ως εκείνη τη στιγμή δημιουργηθεί, και να υιοθετηθεί η επιθετική ιμπεριαλιστική πολιτική της Weltpolitik (παγκόσμια πολιτική), σε αντίθεση με τον Μπίσμαρκ, που υπήρξε θιασώτης διαφορετικής εξωτερικής πολιτικής, του λεγόμενου «πολιτικού ρεαλισμού»

(Realpolitik). Η συγκεκριμένη ανατροπή, σε συνδυασμό με τις τότε εξελίξεις στο εσωτερικό του κράτους, καθώς και ευρύτερα στην περιοχή της Ευρώπης, οδήγησαν στον «Μεγάλο Πόλεμο» και σφράγισαν τη μετέπειτα πορεία τόσο του κράτους όσο και ολόκληρης της Γηραιάς Ηπείρου.

Το ενδιαφέρον της Γερμανίας μέχρι το 1900 προσανατολιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στη διατήρηση και όχι στην αλλαγή της ισορροπίας ισχύος. Όταν, όμως, το κράτος σταδιακά ενδυναμώνεται οικονομικά και στρατιωτικά, η στάση αυτή μεταβάλλεται, αναπτύσσοντας εμφανώς επιθετική συμπεριφορά στην εξωτερική πολιτική. Η επιθετική αυτή συμπεριφορά της Γερμανίας υπαγορευόταν, κατ' αρχήν, από στρατηγικούς υπολογισμούς. Η γεωγραφική θέση της έθετε επιτακτικά και με όρους στρατιωτικής στρατηγικής το φλέγον ζήτημα της ασφάλειας της χώρας. Το κράτος βρισκόταν στο κέντρο της Ευρώπης, μη διαθέτοντας παρά λίγα φυσικά αμυντικά εμπόδια, στην ανατολική και δυτική πλευρά της, γεγονός που το καθιστούσε ευάλωτο σε ενδεχόμενες εισβολές. Κατά συνέπεια, η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία είχε πάντοτε προσανατολισμένη την προσοχή της στην αξιοποίηση ευκαιριών απόκτησης ισχύος και ενίσχυσης των προοπτικών της χώρας για βιωσιμότητα και ανάπτυξη.

Οι παραπάνω βλέψεις φιλτράρονταν καταλυτικά από έναν σημαντικό παράγοντα: αυτόν του εθνικισμού, η έκφραση του οποίου στα εκάστοτε κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα υπαγόρευε τη χάραξη συγκεκριμένων πολιτικών σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο. Ακόμη και η ρεαλιστική πολιτική του Μπίσμαρκ, η οποία οδήγησε στους πολέμους των ετών 1864, 1866 και 1870, δεν βασιζόταν μόνο σε συλλογισμούς ασφάλειας, αλλά ήταν σε μεγάλο βαθμό εθνικιστική. Δεν επεδίωκε μόνο να επεκτείνει τα σύνορα της Πρωσίας, καθιστώντας την περισσότερο ασφαλή, και ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την δύναμή της, αλλά ήταν παράλληλα αποφασισμένος να δημιουργήσει ένα ισχυρό, ενοποιημένο, γερμανικό κράτος.

Η οικοδόμηση, συνεπώς, του γερμανικού κράτους, αλλά και η διαμόρφωση της ταυτότητας του γερμανικού έθνους, που οδήγησαν σε συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις και διπλωματικές στρατηγικές, συνδέονται στενά με το λεγόμενο «γερμανικό ζήτημα» (“die deutsche Frage”),¹ όπως και με την έννοια της

¹ Görtemaker, M., *Der Weg zur Einheit: Die deutsche Frage in der internationalen Politik*, Franzis, München, 2005.

Mitteleuropa («Μεσευρώπη»)².

Από γεωγραφικής απόψεως, η Mitteleuropa καλύπτει γενικά την περιοχή της κεντρικής Ευρώπης ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση. Ωστόσο, η συγκεκριμένη έννοια ποτέ δεν υπήρξε απλώς ένας γεωγραφικός όρος, καθώς συνδέθηκε με συγκεκριμένες πολιτικές και ιδεολογίες, με κυρίαρχη ανάμεσά τους την έννοια του γερμανικού εθνικισμού. Αν και η συνένωση των μέχρι τότε αυτοδύναμων γερμανικών κρατιδίων της περιοχής της μέσης Ευρώπης τελέστηκε βάσει ηγεμονικών «Οίκων», τα στοιχεία που αξιοποιήθηκαν ως συνεκτικά συνδέονταν, κατ' ουσίαν, με την έννοια και τον προσδιορισμό του έθνους: γλώσσα, πολιτισμός, ιστορία. Η Mitteleuropa, έτσι, έλαβε τη μορφή ιδεολογήματος, το οποίο επηρέασε τόσο την εσωτερική πολιτική του γερμανικού κράτους όσο και τη διπλωματική πολιτική του, ενώ χρησιμοποιήθηκε ταυτόχρονα ως μέσο για τη διαμόρφωση της γερμανικής εθνικής ταυτότητας.

Βασικός στόχος της ανά χείρας εργασίας είναι η μελέτη της λειτουργίας του εθνικισμού ως μορφής ιδεολογίας, που συνδέεται άρρηκτα με πολιτικές επιλογές, διπλωματικές κινήσεις και στρατιωτικούς χειρισμούς, οι οποίοι καθόρισαν την πορεία του γερμανικού έθνους κατά τον 19^ο αι. μέχρι και τις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως θα καταδειχθεί, η έννοια του εθνικισμού, στην ποικίλη ιστορικά σχέση της με αυτήν της Mitteleuropa, αλλά και στο πλαίσιο των μεταβαλλόμενων συνθηκών και του συσχετισμού δυνάμεων στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, καθορίζει τους σχεδιασμούς της γερμανικής στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας – και ταυτόχρονα καθορίζεται από αυτούς, κατά την πορεία ενοποίησης του γερμανικού έθνους σε κρατική οντότητα. Η παρούσα εργασία εμπίπτει, ειδικότερα, στο είδος της βιβλιογραφικής έρευνας και έχει ως βασικό στόχο τον εντοπισμό στη σχετική βιβλιογραφία και την εξέταση των παραγόντων εκείνων οι οποίοι συνδέονται με την ανάπτυξη της έννοιας του γερμανικού εθνικισμού, όπως καθόρισε το σύνολο της εσωτερικής και εξωτερικής γερμανικής πολιτικής κατά την περίοδο που οδήγησε στη γερμανική ενοποίηση και μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η εργασία συνοψίζει, ταξινομεί και παρουσιάζει κριτικά τα πορίσματα της σύγχρονης ιστοριογραφικής έρευνας, αντλώντας υλικό από ειδικές μονογραφίες και μελέτες που αφορούν τη γερμανική πολιτική και διπλωματία κατά τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

² J. Brechtfeld, *Mitteleuropa and German Politics, 1848 to the Present*, Macmillan, London, 1996.

Ως προς τη διάρθρωση της εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται βασικές μορφές του εθνικισμού, κυρίως ως τυπολογία σε επίπεδο πολιτικής ιδεολογίας και πρακτικής. Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζονται κομβικά σημεία που αφορούν στη γένεση του γερμανικού εθνικισμού, σε συνάρτηση με την έννοια της *Mittleuropa*, καθώς και οι πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές διεργασίες που συντέλεσαν στη σταδιακή υλοποίηση της γερμανικής ενοποίησης. Εν συνεχεία, παρουσιάζονται πλευρές της πολιτικής του γερμανικού κράτους στην μετά τον Μπίσμαρκ εποχή, κατά την πορεία προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη μεσοπολεμική περίοδο και την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Ως εθνικισμός ορίζεται εν γένει η ιδεολογία η οποία προβάλλει την ιδέα του έθνους ως κύριου χαρακτηριστικού της ταυτότητας για συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων. Ειδικότερα, ο εθνικισμός αποτελεί ένα δόγμα, το οποίο επικεντρώνεται στη διατήρηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της ταυτότητας κάποιου έθνους. Ο ορισμός, έτσι, του εθνικισμού προϋποθέτει αξιωματικά τον όρο «έθνος» ως ιδεολογική αναφορά του αισθήματος του ανήκειν σε μία επιμέρους κοινότητα. Ο εθνικισμός αναφέρεται, επομένως, στην αποκλειστική προσήλωση προς την ιδέα του έθνους και συνακόλουθα των εθνικών ιδεωδών.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της έννοιας του εθνικισμού αποτελεί η πίστη στη διάκριση των εθνών σε ανώτερα και κατώτερα, και κατ' επέκταση η διάθεση των θεωρούμενων ως ανώτερων να επιβληθούν στα εκλαμβανόμενα ως κατώτερα έθνη. Στο ίδιο πλαίσιο, χαρακτηριστικό του εθνικισμού αποτελεί η προβολή της εθνικής ταυτότητας, ιδίως όταν συνδέεται με αποσχιστικές ή επεκτατικές τάσεις και βλέψεις συγκεκριμένων εθνικών κοινοτήτων. Ο εθνικισμός υποδηλώνει, δηλαδή, την πίστη ενός συγκεκριμένου πληθυσμού στις έννοιες «κοινότητα» και «έθνος», η οποία προβάλλεται και καθίσταται σε μέσο πολιτικών ή άλλων χειρισμών, ανάλογα με την ανάγκη πολιτικής αυτονομίας του πληθυσμού ή ακόμη και με την πρόθεση εξολόθρευσης των υπόλοιπων εθνών.³

Με βάση τον ευρέως αποδεκτό ορισμό του εθνικισμού που διατύπωσε ο Ernest Gellner, «ο εθνικισμός είναι μια θεωρία πολιτικής νομιμότητας, η οποία απαιτεί τα εθνικά όρια να μην διαφέρουν από τα πολιτικά και, το κυριότερο, τα όποια εθνικά όρια στο εσωτερικό ενός δεδομένου κράτους, να μην χωρίζουν τους κρατούντες από τους υπολοίπους».⁴ Γίνεται συνεπώς αντιληπτό ότι το βασικό συνεκτικό στοιχείο του εθνικισμού αποτελεί η συνείδηση, την οποία μοιράζονται τα μέλη ενός έθνους, ότι ανήκουν ως ολότητα σε μια κοινή παράδοση, έχουν κοινό πολιτισμό και κοινή εδαφική έκταση, η οποία αποτελεί προϊόν διαδικασιών σε βάθος ιστορικού χρόνου. Σε αυτό το πλαίσιο, ο εθνικισμός καλλιεργεί την εναντίωση των μειονοτήτων στο εσωτερικό του κράτους, ιδίως στην περίπτωση κατά την οποία δεν μπορεί να τους ενσωματώσει πολιτιστικά με βασική αρχή το δόγμα της εθνικής ομοιογενοποίησης.

³ Η. Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ. 124-125.

⁴ E. Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Δώρα Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ. 1.

Σε εννοιολογικό επίπεδο, γίνεται συχνά λόγος για *πρωτογενή* και *δευτερογενή* εθνικισμό. Πρωτογενείς θεωρούνται εκείνες οι μορφές εθνικισμού, οι οποίες εμφανίστηκαν γύρω στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στη δυτική Ευρώπη. Αντίστοιχα, δευτερογενείς είναι οι μορφές εθνικισμού, οι οποίες έκαναν την εμφάνισή τους στην ανατολική Ευρώπη και στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα. Στη μορφή αυτή του εθνικισμού συγκαταλέγεται και ο λεγόμενος *νεότερος* εθνικισμός, ο οποίος εμφανίστηκε στις χώρες του λεγόμενου «Τρίτου Κόσμου» κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.⁵

Ως ιδεολογικό φαινόμενο ο εθνικισμός αποτελεί προϊόν της ευρωπαϊκής ιστορίας και σχετίζεται με τις σχέσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών, όπως αυτές διαμορφώθηκαν ήδη από τον 16^ο έως τον 18^ο αιώνα και εφεξής. Κομβικό γεγονός αποτελεί ο μετασχηματισμός σε εθνικά κράτη που ξεκίνησε στην Ευρώπη μετά τη Γαλλική Επανάσταση.⁶ Ο ίδιος ο όρος ανάγεται σε σημαντικό τμήμα του λεξιλογίου της ευρωπαϊκής πολιτικής ήδη από το 1830.⁷ Ο εθνικισμός είναι, επίσης, αναμφίβολα συνδεδεμένος με την έννοια της νεωτερικότητας, και συγκεκριμένα με όλους εκείνους τους ιστορικούς μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο από τον 16^ο έως και τον 18^ο αιώνα, και ιδιαίτερα με τον προτεσταντισμό, τον καπιταλισμό, τον διαφωτισμό και την εκβιομηχάνιση. Οι ευρωπαϊκοί εθνικισμοί μεταξύ του 1820 και του 1920 άλλαξαν άρδην τη μορφή του παλαιού κόσμου στη Δύση, μεταβάλλοντας τον χάρτη της Ευρώπης αλλά και άσκησαν επίδραση στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε σήμερα τον κόσμο.

Ως βασικότερα είδη εθνικισμού αναγνωρίζονται ο φιλελεύθερος, ο επεκτατικός, ο συντηρητικός και ο αποικιοκρατικός.⁸ Ο *φιλελεύθερος* εθνικισμός, αποτελεί την πλέον κλασική μορφή του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού. Οι απαρχές του συναντώνται στην ιδεολογία και στις βασικές αρχές και ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Στην Ευρώπη των μέσων του 19ου αιώνα ο όρος εθνικιστής ήταν ταυτόσημος με τον όρο φιλελεύθερος. Η βασική ιδεολογία του φιλελεύθερου εθνικισμού είναι ότι η ανθρωπότητα είναι διαιρεμένη *a priori* σε εθνικά κράτη,

⁵ Ε. Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Αθήνα, 1992, σ. 15.

⁶ Gellner, ό.π., σ.18-19.

⁷ Hobsbawm E. J., *Η εποχή των Αυτοκρατοριών*, μτφ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000, σ. 224.

⁸ Α. Heywood, *Εισαγωγή στη Πολιτική, "Μορφές του εθνικισμού"*, μτφ. Γιάννης Μεταξάς, επιμ. Ελένη Κοτσύφου, Πόλις, Αθήνα, 2011, σ. 33-45.

καθένα από τα οποία έχει τη δική του ιδιαίτερη ταυτότητα. Μια ακόμη αρχή του είναι η εθνική αυτοδιάθεση, χωρίς ωστόσο να πρεσβεύει την προώθηση των συμφερόντων ενός έθνους σε βάρος ενός άλλου, καθώς υποστηρίζει ότι όλα τα έθνη είναι ίσα. Υπέρτατος σκοπός του φιλελεύθερου εθνικισμού, είναι η δημιουργία ενός κόσμου, ο οποίος θα αποτελείται από κυρίαρχα έθνη – κράτη.

Ο *επεκτατικός* εθνικισμός, είναι μια μορφή εθνικισμού με αμιγώς επεκτατικό και επιθετικά στρατιωτικό χαρακτήρα. Είναι μια μορφή εθνικισμού αντίθετη προς τις βασικές αρχές του φιλελεύθερου εθνικισμού, όπως για παράδειγμα προς την πίστη στην αυτοδιάθεση και στα ίσα δικαιώματα. Οι ιμπεριαλιστικές τάξεις από τις οποίες διακατέχονταν τα ευρωπαϊκά κράτη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδυση ενός κλίματος λαϊκού εθνικισμού, στον οποίο η εθνική υπερηφάνεια ήταν στενά συνδεδεμένη με την κατοχή μιας ισχυρής αυτοκρατορίας, την ίδια στιγμή που οι αποικιακές βλέψεις και επιτυχίες αποτελούσαν πηγή εκδηλώσεων ενθουσιασμού από το λαό. Έτσι, δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι τόσο ο Μπίσμαρκ όσο κυρίως ο βασιλιάς Γουλιέλμος Β΄ προώθησαν μια επεκτατική πολιτική, προκειμένου να αυξηθεί και να εδραιωθεί η γερμανική σφαίρα επιρροής, ταυτόχρονα με την προώθηση και εμπέδωση εθνικιστικών χαρακτηριστικών.

Βασικός σκοπός του *συντηρητικού* εθνικισμού υπήρξε η μέριμνα για την επίτευξη δημόσιας τάξης, ασφάλειας και κοινωνικής συνοχής. Οι θιασώτες του συντηρητικού εθνικισμού πίστευαν ότι το εθνικό κράτος προσιδιάζει σε μια οργανική οντότητα, η οποία εκπορεύεται από τη βαθιά επιθυμία των ανθρώπων να συγχρωτίζονται με ανθρώπους, με τους οποίους συνδέονται με κοινές απόψεις, κοσμοθεωρίες, τρόπο ζωής και συνήθειες. Πρόκειται για ένα είδος εθνικισμού, το οποίο κατά κύριο λόγο συναντάται σε έθνη-κράτη που είναι ήδη εδραιωμένα και όχι σε έθνη-κράτη που βρίσκονται υπό καθεστώς εθνογένεσης. Βασική παραδοχή του συντηρητικού εθνικισμού είναι ότι ένα εθνικό κράτος βρίσκεται αντιμέτωπο με εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς. Ανάμεσα στους εσωτερικούς εχθρούς συγκαταλέγονται ο ταξικός ανταγωνισμός, ο οποίος ενδέχεται να εκβάλλει στον κίνδυνο μιας γενικευμένης κοινωνικής επανάστασης, την ίδια στιγμή που εξωτερικοί εχθροί είναι η μετανάστευση και ο διεθνισμός. Παρά το γεγονός ότι το είδος αυτό του εθνικισμού συνδέεται συχνά με τον επεκτατισμό και τον μιλιταρισμό, βασικό γνώρισμα του συντηρητικού εθνικισμού είναι ο απομονωτισμός και η εσωστρέφεια.

Στον σύγχρονο αναπτυσσόμενο κόσμο, γεννήθηκαν διάφορες μορφές

εθνικισμού, οι οποίες είχαν ως βασική αρχή την εναντίωση στην αποικιοκρατία. Ιδίως στην Ασία και στην Αφρική, αυτά τα είδη εθνικισμού οδήγησαν σε αισθήματα εθνικότητας, τα οποία διαμορφώθηκαν στην κοινή βάση μιας επιθυμίας των κρατών για εθνική απελευθέρωση. Ακόμη και οι περιπτώσεις των μεγάλων αυτοκρατοριών της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Πορτογαλίας ή της Ολλανδίας ενέδωσαν μπροστά στη μορφή αυτή του αναδυόμενου εθνικισμού στην ιστορική τους πορεία. Ο αποικιοκρατικός εθνικισμός, έτσι, εμφανίζεται είτε με τη μορφή της προοδευτικής δύναμης, μέσω της οποίας εξασφαλίζεται η ανεξαρτησία και η εθνική ενότητα, είτε ως ένα αντιδραστικό δόγμα, το οποίο χρησιμοποιούν συχνά οι ηγέτες προκειμένου να εφαρμόζουν πολιτικές επεκτατικών πολέμων και στρατιωτικής παρέμβασης στο όνομα του έθνους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η έννοια του εθνικισμού, εν γένει, εμφανίζεται κατά κανόνα, όχι με τη μορφή ενός είδους αλλά ως μια σειρά ειδών εθνικισμού, τα οποία ανάλογα με τις κοινωνικοπολιτικές συγκυρίες εμφανίζονται ως προοδευτικά ή αντιδραστικά, ως δημοκρατικά ή δεσποτικά, ως απελευθερωτικά ή καταπιεστικά, κ.λπ. Πρόκειται δηλαδή όχι για ένα συνεκτικό φαινόμενο, αλλά αντίθετα για ένα πολυποίκιλο φαινόμενο, στο οποίο συναντώνται διάφορες μορφές παραδόσεων και έχει ως κεντρικό άξονα αναφοράς την πολιτική σημασία του έθνους.

Κεντρικό σημείο αναφοράς του εθνικισμού παραμένει πάντως η αγάπη για την ιστορία και τα επιτεύγματα ενός έθνους. Ωστόσο, τα αντικειμενικά αυτά θετικά συναισθήματα μπορούν να οδηγήσουν σε υπερβολή και ακραίες κοινωνικές και πολιτικές εκδηλώσεις, αν οι πολίτες ενός κράτους διακατέχονται από αισθήματα κινδύνου και έντονης ανασφάλειας, υπαρκτά ή τεχνηέντως μεθοδευμένα. Στις πλέον ακραίες εκδοχές του, ο εθνικισμός υποσκάπτει τα θεμέλια της ειρηνικής συνύπαρξης των εθνών μεταξύ τους, οδηγώντας σε μια διαρκή αναζήτηση αφορμών για πολεμική αναμέτρηση, ώστε να καταδειχθεί η συντριπτική ήττα των αντιπάλων κατώτερων εθνών και να γίνει προφανής η ανωτερότητα του έθνους-νικητή.

Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η στάση της Γερμανίας σε πολιτικό, στρατιωτικό και αμυντικό επίπεδο, σε όλες τις επιμέρους φάσεις της αυτόνομης πολιτικής της ύπαρξης, από την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως το ενιαίο Γερμανικό Ράιχ, από το 1871 και μετά, και έως το ομόσπονδο Γερμανικό κράτος. Η εν λόγω στάση της Γερμανίας καθορίστηκε κατά κύριο λόγο από ένα σύνδρομο έντονης ανασφάλειας, το οποίο προκαλούσε στον γερμανικό λαό η γειτνίαση με τη

Ρωσία στα ανατολικά και με τη Γαλλία στα δυτικά. Επρόκειτο για ένα σύνδρομο φόβου για το ενδεχόμενο περικύκλωσης του γερμανικού ζωτικού χώρου από μια ενδεχόμενη σύναψη συμμαχίας μεταξύ της Ρωσίας και της Γαλλίας, το οποίο διήρκεσε έως και τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Ο μιλιταριστικός εθνικισμός, έτσι, είχε βαθιές ρίζες στη Γερμανία. Η επιτυχημένη στρατηγική του Μπίσμαρκ, με τις επιτυχίες της Πρωσίας ήδη από το 1864 εναντίον της Δανίας έως την ολοκληρωτική κατίσχυση το 1871 επί της Γαλλίας, έκανε δυνατή την ενοποίηση του γερμανικού Ράιχ και κατέστησε τη Γερμανία σε υπερδύναμη στον ευρωπαϊκό χώρο, ικανή να προβάλλει και να στηρίζει τις εθνικιστικές της τάσεις. Στην ίδια μορφή του εθνικισμού που οδήγησε στις παραπάνω νίκες, στην πιο ακραία της εκδοχή, στηρίχθηκε εξάλλου η ρεβανσιστική πολιτική του Χίτλερ, ο οποίος μετά την ολοκληρωτική ταπείνωση που υπέστη η Γερμανία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ξεκίνησε εκ νέου τις στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Με άλλα λόγια, η έννοια του εθνικισμού στην περίπτωση που εξετάζουμε συνδέεται άρρηκτα με την πολιτική, την κατάκτηση της εξουσίας και την άσκηση της, και κυρίως με το γεγονός ότι εδράζονται στη συγκεκριμένη έννοια επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται για να αιτιολογήσουν τις παραπάνω πολιτικές ενέργειες. Επομένως, ο εθνικισμός δεν είναι οποιαδήποτε μορφή εθνοκεντρικής αντίληψης, αλλά περιλαμβάνει τις αντιλήψεις εκείνες που καθιστούν την έννοια του έθνους κομβική για συγκεκριμένες πολιτικές αξιώσεις και ιδεολογικούς ισχυρισμούς.

Υιοθετώντας, συνακόλουθα, τον ορισμό και την τυπολογία του Breuilly, ως «εθνικιστικό επιχείρημα» νοείται ένα πολιτικό δόγμα που θεμελιώνεται στους εξής βασικούς ισχυρισμούς:

- α) υφίσταται κάποιο έθνος με έναν εμφανή και ιδιαίτερο χαρακτήρα.
- β) τα συμφέροντα και οι αξίες του έθνους αυτού προηγούνται έναντι όλων των άλλων συμφερόντων και αξιών,
- γ) το έθνος πρέπει να είναι όσο το δυνατό ανεξάρτητο. Αυτό συνήθως απαιτεί τουλάχιστον την επίτευξη της πολιτικής κυριαρχίας.

Επιπλέον, ο Breuilly κατηγοριοποιεί διάφορα εθνικιστικά κινήματα που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη, αλλά και σε άλλα μέρη του κόσμου, σε συνάρτηση με τους εξής παράγοντες: α) τη σχέση του εθνικιστικού κινήματος προς το κράτος που αντιτίθεται ή ελέγχει (αν δηλαδή το κίνημα αυτό στοχεύει στην *απόσχιση* από κάποιο κράτος, τη *μεταρρύθμιση* του υφιστάμενου κράτους με βάση τις αρχές του εθνικισμού

ή την *ενοποίηση* των μελών του έθνους σε έναν κρατικό σχηματισμό) και β) εάν το κράτος έναντι του οποίου τελείται το κίνημα προσδιορίζεται ως εθνικό ή όχι. Η περίπτωση του γερμανικού εθνικισμού θεωρείται ότι ανήκει στην κατηγορία της *ενοποίησης*, έναντι μη εθνικών κρατών, κατά την πρώτη φάση του, ενώ στη συνέχεια, στην κατηγορία της μεταρρύθμισης, έναντι εθνικών κρατών, κατά τη φάση του ναζισμού.⁹

⁹ J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1995, σ. 2, 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Γερμανία αποτελούσε ανέκαθεν έναν από τους πλέον σημαντικούς παράγοντες διαμόρφωσης των γεωπολιτικών εξελίξεων στην Ευρώπη. Κάθε ενέργειά της, ακόμη και κάθε έκφραση των πολιτικών προθέσεων της γερμανικής πολιτικής ηγεσίας, προκαλούσε σειρά αντιδράσεων ιδιαίτερης ιστορικής βαρύτητας, συχνά καθοριστικών για το μέλλον του δυτικού κόσμου. Έτσι, η Γερμανία άφησε την ιστορική της σφραγίδα στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, καθώς περνώντας μέσα από δυο καταστροφικούς γι' αυτήν παγκόσμιους πολέμους κατάφερε να αναδειχθεί σε πρωταγωνιστική δύναμη στην πολιτική, διπλωματική και οικονομική ζωή της Ευρώπης.

Εάν κάποιος επιχειρήσει να ερμηνεύσει αυτή την εξέλιξη της Γερμανίας σε καθοριστική ευρωπαϊκή δύναμη στην Ευρώπη, από τα τέλη του 19^{ου} έως και σήμερα, δεν θα πρέπει να παραλείψει την αναδρομή στα γεγονότα που σχετίζονται με τη δημιουργία του ενιαίου γερμανικού κράτους και, συγκεκριμένα, της γερμανικής ενοποίησης του 1871. Πρόκειται για ένα γεγονός βαρύνουσας σημασίας, που δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από το πλαίσιο ανάδυσης του εθνικισμού στην Γερμανία, τη χρονική περίοδο μετά τη λήξη των ναπολεόντειων πολέμων. Συνεπώς, είναι δίχως αμφιβολία, αναγκαίο να διερευνηθούν εκείνοι οι παράγοντες, οι οποίοι συνέβαλαν ώστε να υλοποιηθεί η γερμανική ενοποίηση. Για τον λόγο αυτό, είναι αναπόφευκτη η αναφορά στα ιστορικά γεγονότα που καλύπτουν την περίοδο από το 1815 έως το 1871 για την ανάλυση του κρίσιμου αυτού θέματος για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ιστορίας, της γερμανικής ενοποίησης.

2.1. Ο γερμανικός εθνικισμός και η Mitteleuropa τον 19^ο αι.

Ο εθνικισμός αναδύθηκε και αναπτύχθηκε με ραγδαίο ρυθμό στην Ευρώπη με αφετηρία τις απόπειρες για εδραίωση εθνικών κρατών, και πυροδότησε την αναδιοργάνωση της ηπείρου τόσο κατά τη διάρκεια του 19^{ου} όσο και κατά τον 20^ο αιώνα. Ήδη από το τέλος του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα μπορούν να εντοπιστούν κομβικές αλλαγές στη γηραιά ήπειρο, οι οποίες θα διαμορφώσουν τις κοινωνικές, ιδεολογικές και πολιτικές δομές τα επόμενα χρόνια. Η δημογραφική έκρηξη, συνέπεια της βελτίωσης στις μεθόδους αγροτικής παραγωγής και της μείωσης στην παιδική θνησιμότητα, οδήγησε σε μαζικές μετακινήσεις του αγροτικού

πληθυσμού είτε με τη μορφή αποικισμού είτε με αυτήν της αστυφιλίας. Παράλληλα, σημειώνεται πρωτόγνωρη ανάπτυξη στην οικονομία, καθώς και στην τεχνολογία και στα μέσα επικοινωνίας. Όλοι αυτοί οι παράγοντες, σε συνδυασμό μεταξύ τους, επηρεάζουν αναπόφευκτα το πολιτικό σκηνικό: η μορφή διακυβέρνησης του 18^{ου} αιώνα, είτε με το μοναρχικό είτε με το δημοκρατικό σχήμα, στηριζόταν σε διαφορετικές κοινωνικές δομές και αντιλήψεις, όπως οι μικρές αγροτικές κοινότητες, οι κλειστές αριστοκρατικές ελίτ και η πίστη στην ελέω Θεού εξουσία των ηγεμόνων. Ωστόσο, υπό τις νέες συνθήκες, όπως διαγράφονταν στην αυγή του 19^{ου} αιώνα, η διαμόρφωση μιας ισχυρής οικονομικά μεσαίας τάξης συνεπάγεται αξιώσεις στη διαχείριση της εξουσίας, ενώ τα λαϊκά στρώματα αρχίζουν να εγείρουν επίσης αξιώματα αντιπροσώπευσης στη διακυβέρνηση.

Παράλληλα, αρχίζει να αναδύεται η ιδέα του έθνους ως ενότητας λαού και κράτους, βασισμένης στην επιθυμία και την απόφαση συλλογικής υπόστασης στα όρια ενός κρατικού σχηματισμού ή στην κοινή γλώσσα και ιστορία. Η εθνική ιδέα, ευρύτερα, λειτούργησε στην Ευρώπη ως κέντρο συσπείρωσης των ανερχόμενων δυνάμεων της αστικής τάξης στην αντιπαλότητά τους με τα παραδοσιακά απολυταρχικά καθεστώτα. Με την επικράτηση ωστόσο της εθνικής ιδέας, η αστική τάξη ταυτίστηκε με το έθνος, και ειδικότερα με το εθνικό κράτος, το οποίο μετέτρεψε σε εργαλείο νομιμοποίησης της εξουσίας.

Μετά τη Γαλλική Επανάσταση, οι μεταβολές οι οποίες έλαβαν χώρα στην Ευρώπη εμβαπτίσθηκαν αδιακρίτως στο δόγμα του εθνικισμού. Ο εθνικισμός, έτσι, ως πολιτική ιδέα αποτέλεσε ιστορικά την γέφυρα ανάμεσα στο κενό το οποίο δημιουργήθηκε μετά την κατάλυση των δυναστειών, ενώ ταυτόχρονα επέδρασε με καταλυτικό τρόπο στις σχέσεις των κρατών της δυτικής Ευρώπης μεταξύ τους, σε μια περίοδο έντονων ανταγωνισμών, ιδιαίτερος στο χρονικό διάστημα από το τέλος περίπου του 19ου αιώνα έως και την επαύριο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹⁰.

Παράλληλα, ο εθνικισμός, ως ιδεολογικό πρόσταγμα, προέκυψε μέσα από ένα πλαίσιο αλληλεπιδράσεων ποικίλων παραγόντων, όπως ιστορικοί, γλωσσικοί, γεωγραφικοί και πολιτιστικοί, οι οποίοι άσκησαν σημαντική επίδραση στη συνείδηση των μελών μιας συγκεκριμένης ομάδας, και βιώθηκαν ως κοινοί δεσμοί καταγωγής,

¹⁰ F. Neumann, *Struktur und Praxis des Nationalismus 1933-1944*, Fischer Verlag, Frankfurt, 1984, σ.22.

παράδοσης, ηθών και εθίμων, και γλώσσας.¹¹ Στη διαμόρφωση του γερμανικού εθνικισμού συνέβαλαν ιδιαίτερα μια σειρά στοιχείων, κυρίως όμως η μιλιταριστική παράδοση της Γερμανίας και η συμμετοχή της σε συγκρούσεις, όπως ο γαλλογερμανικός πόλεμος και οι δυο παγκόσμιοι πόλεμοι, καθώς και η «Mittleuropa», ιδιαίτερα εκλαμβανόμενη ως ζωτικός χώρος.¹²

Η έννοια της Mittleuropa έχει προσλάβει ποικίλες πολιτιστικές, πολιτικές και ιστορικές προεκτάσεις, ενώ, όπως τονίζεται, σημαίνει δυνάμει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους.¹³ Πρόκειται για έναν όρο που αποτέλεσε έννοια-κλειδί για τη γερμανική πολιτική, από την αρχή του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι το Τρίτο Ράιχ, κατέχοντας κομβική θέση στη γερμανική εξωτερική πολιτική, από τον Μπίσμαρκ μέχρι σήμερα.¹⁴ Η Γερμανική ιστορία, ευρύτερα, ήδη από τον Φρειδερίκο τον Μέγα, έχει ερμηνευθεί ως μια συνεχής διαδρομή για τη γερμανική επέκταση και τον έλεγχο της Κεντρικής Ευρώπης, όπου οι αυτοκρατορικές φιλοδοξίες ενσωματώθηκαν στις αντιλήψεις περί έθνους και εθνικής συνοχής.

Έχει υποστηριχθεί ότι «οι Γερμανοί δεν διέθεταν παρά μια αόριστη εικόνα για την πατρίδα τους και τα εθνικά χαρακτηριστικά της. Δεν υπήρχε κάποιος ‘τρόπος ζωής’ ο οποίος να λογίζεται στη σκέψη και στον λόγο ως χαρακτηριστικά γερμανικός. Η υπόσταση κάποιας διακριτής και εμφανώς προσδιορίσιμης γερμανικής ταυτότητας με συγκεκριμένο περιεχόμενο αποτελούσε ένα σημαντικό ζητούμενο. Το μόνο που ήταν ειδικά γερμανικό ήταν μια Weltanschauung, μια γενική κοσμοθεώρηση, ένας ιδιαίτερος τύπος πεποιθήσεων, και τίποτε παραπάνω».¹⁵ Αυτό έτσι που στερήθηκε η Γερμανία, από καταβολής της, ήταν «το υποκείμενό της ή το να είναι υποκείμενο του δικού της γίνεσθαι», κάτι που περιγράφεται ως «ίλιγγος» μπροστά στην απουσία ταυτότητας.¹⁶

Στο πλαίσιο του παραπάνω προβληματισμού, από τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, η γερμανική ενοποίηση αποτελούσε ένα από τα κυρίαρχα θέματα, στις πνευματικές και πολιτικές συζητήσεις της εποχής στη δυτική Ευρώπη. Σε αυτές τις

¹¹ E. M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεώτεροι χρόνοι*, μτφ. Τ. Δαρβέτης, επιμ. Ι. Σ. Κολιόπουλος, Επίκεντρο, Αθήνα, 2006, σ. 599.

¹² G. Parker, *Γεωπολιτική: παρελθόν, παρόν και μέλλον*, μτφ. Ε. Αλεξοπούλου, επιμ. Α. Χουλιάρας, Ροές, Αθήνα, 2002, σ.89-104.

¹³ L. R. Johnson, *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, Oxford University Press, 1996, σ.6-12

¹⁴ Brechtefeld, ό.π.

¹⁵ Ν. Έλιας, *Ναζισμός και Γερμανικός Χαρακτήρας: δοκίμιο πάνω στην κατάρρευση του πολιτισμού*. μτφ. Γ. Πεδιώτης / Γ. Θωμαδάκης. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2015, σ. 45.

¹⁶ Φ. Λακού-Λαμπάρτ, Ζ.-Λ. Νανσύ, *Ο μύθος του ναζισμού*, μτφ. Β. Καμχής, Εστία, Αθήνα, 2008, σ. 39.

συζητήσεις, η Mitteleuropa αποτελούσε ένα κεντρικό ζήτημα, και παράλληλα μια αμφισβητούμενη έννοια. Αυτό όμως που αναδεικνυόταν ως αναμφίβολη προοπτική ήταν ότι ο έλεγχος της περιοχής θα διασφάλιζε ηγετικό ρόλο στη μελλοντική Γερμανία, γεγονός που πυροδοτούσε την ένταση στις σχέσεις Αυστρίας – Πρωσίας που διεκδικούσαν τον ρόλο αυτό. Καθώς όμως στην επαύριο του Συνεδρίου της Βιέννης (1815) οποιαδήποτε στρατιωτική κίνηση μεταβολής του εδαφικού status quo στην Ευρώπη ήταν καταδικασμένη, η διαμάχη περί της Mitteleuropa και της κυριαρχίας επ' αυτήν είχε αρχικά περιοριστεί σε οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο.

Μετά, όμως, από το Συνέδριο της Βιέννης, το 1815, εμφανίστηκε ως γνωστόν στη γηραιά ήπειρο ένα ιδεολογικό κίνημα, το οποίο είχε ως βασικό στόχο την εφαρμογή της αρχής των εθνικοτήτων. Το κίνημα αυτό στηρίχθηκε στη θεωρία ότι το κράτος και το έθνος είναι δυο έννοιες οι οποίες ταυτίζονται απολύτως. Οι συνθήκες που συνομολογήθηκαν το έτος αυτό σχεδιάστηκαν χωρίς να ληφθεί υπόψη η έννοια των εθνών, με αποτέλεσμα, μετά το Συνέδριο, πολλά έθνη να βρεθούν διασπασμένα σε περισσότερα κράτη ή να αποτελούν τμήματα πολυεθνικών κρατών.

Η Γαλλική Επανάσταση αποτέλεσε πηγή έμπνευσης των εθνικών κινήματων αφενός με την καλλιέργεια της ιδέας περί του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των λαών, και αφετέρου με την αντίδραση των λαών στην ηγεμονική κυριαρχία της Γαλλίας κατά τη ναπολεόντεια περίοδο. Την ίδια περίοδο στη Γερμανία αναπτύσσεται παράλληλα μια αντίληψη εθνική, η οποία είναι εντελώς διαφορετική και εκφράζεται κατά κύριο λόγο μέσω της βασικής ιδέας της επιστροφής της Γερμανίας στο παρελθόν και στην παράδοση. Αυτή η εθνικιστική ιδέα έμελλε να αποτελέσει πηγή προβλημάτων για ολόκληρη την ευρωπαϊκή τάξη, όπως αυτή διαμορφώθηκε από το Συνέδριο και έως το τέλος της περιόδου αυτής.

Το εθνικό κίνημα που λειτούργησε ενοποιητικά για την Γερμανία βασίστηκε σε μια αντίληψη για το έθνος θεμελιωμένη στην επικράτηση της ισχύος. Η γερμανική ενοποίηση αποτέλεσε το σημείο έλευσης στην Ευρωπαϊκή ήπειρο ενός κατακτητικού, μιλιταριστικού εθνικισμού, ο οποίος ενέτεινε σε ακραίο σημείο την αντιπαράθεση μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών. Ο γερμανικός εθνικισμός ενισχύθηκε κατά κύριο λόγο από τον μιλιταρισμό της Πρωσίας, με αφετηρία του την πολιτική του Φρειδερίκου του Μεγάλου.

Η Πρωσία αποτελούσε την πιο δυνατή πολιτεία της Γερμανίας τόσο

στρατιωτικά όσο και οικονομικά.¹⁷ Ήταν ένα μικρό κρατίδιο στις ανατολικές παρυφές της Ευρώπης, η οποία μέσα σε διάστημα 150 χρόνων (1640 έως το θάνατο του Φρειδερίκου του Μεγάλου το 1788) είχε διανύσει μια αλματώδη πορεία, όπου το κέντρο βάρους της Ευρώπης είχε μετατοπιστεί σ' αυτήν. Η Πρωσία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «σπαρτιατική κοινωνία»,¹⁸ αφού η αλματώδης πορεία της βασίστηκε πάνω στην ανάπτυξη του στρατιωτικού μηχανισμού της και της γραφειοκρατίας του. Όλη η κοινωνία της χαρακτηριζόταν από την απόλυτη πειθαρχία, τη «νεκρική υποταγή»,¹⁹ την πλήρη ενασχόλησή της με τον κρατικό μηχανισμό. Ο Φρειδερίκος ο Μέγας χρησιμοποίησε τον πόλεμο ως πρωτεύον διπλωματικό μέσο και κατάφερε μέσα από τις νίκες του απέναντι στις γαλλικές και ρωσικές δυνάμεις να θεωρείται από τον Γκαίτε πως «έσωσε την τιμή των Γερμανών», παρότι ο ίδιος ο Φρειδερίκος «απεχθανόταν οτιδήποτε σχετιζόταν με τη γερμανική κουλτούρα».²⁰

Αργότερα, την περίοδο της Γαλλικής κατοχής από τον Ναπολέοντα, η Πρωσία ανέλαβε τον ρόλο των απελευθερωτικών αγώνων κατά των Γάλλων, σε αντίθεση με τον αδιάφορο Φραγκίσκο Ιωσήφ Β΄ της Αυστρίας. Με τον διακανονισμό του 1815 ενισχύεται η θέση της Πρωσίας στον γερμανικό χώρο, κυρίως με την προσάρτηση της Ρηνανίας, ενώ η αντίπαλός της Αυστρία αποκόμιζε είτε διακοσμητικά οφέλη (Πρόεδρος Γερμανικής Συνομοσπονδίας) είτε πρόσκαιρα κέρδη εκτός γερμανικού χώρου (κυρίως στην Ιταλία). Μετά το 1815 η εθνική αφύπνιση παίρνει πιο συγκεκριμένη μορφή στην Πρωσία και γίνεται πιο αισθητή στον χώρο των γραμμάτων: στη φιλοσοφία και την ιστορία (Hegel – γράμματα/Treitscke και Drusen – ιστορία). Ταύτιζαν την πειθαρχημένη Αρχαία Μακεδονία, η οποία είχε ενώσει τις πόλεις-κράτη στον ελλαδικό χώρο, με την Πρωσία. Στη φαντασία τους «η Μακεδονία ήταν η Πρωσία, η Ελλάδα ήταν η Γερμανία και η Ασία ήταν η Ευρώπη».²¹

Για την Γερμανία λοιπόν η ισχύς ανάγεται ως συνώνυμη του δικαίου, όπως θα φανεί από τις ιστορικές εξελίξεις: ο μόνος τρόπος για να επιτευχθεί η παγγερμανική ενοποίηση των πληθυσμών που είχαν γερμανική καταγωγή, ανεξάρτητα από τον τόπο

¹⁷ S. Förster & J. Nagler, *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, σ. 56.

¹⁸ Τσακαλογιάννης, ό.π, σ.276.

¹⁹ O. Pflanze, *Bismarck and the Development of Germany*, Princeton University Press, Princeton, 1990, τ. 1, σ.19.

²⁰ H. Schulze, *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, σ. 44-45.

²¹ Schulze, ό.π, σ. 86.

διαμονής τους, θα αναδειχθεί τελικά η ισχύς και ο πόλεμος.

2.2. Το γεωπολιτικό και ιστορικό πλαίσιο μετά τους ναπολεόντειους πολέμους

Η δημιουργία και η εξέλιξη του συστήματος κρατών στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα έως και την περίοδο μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο βασίστηκε στη δημιουργία, κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου της Βιέννης (1815), της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας (*Concert of Europe*), ή αλλιώς και «Ιερής Συμμαχίας» των Μεγάλων Δυνάμεων. Μετά την ήττα του Ναπολέοντα και της συνακόλουθης πτώσης της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, την οριστική διάλυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την εν εξελίξει κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προέκυψε επιτακτική η ανάγκη ανοικοδόμησης και αναδιάταξης των δυνάμεων της Ευρώπης, ανάγκη δηλαδή οι Μεγάλες Δυνάμεις να ξανασχεδιάσουν τον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης και να καθορίσουν τα όρια των κρατών τους, καθώς επίσης και τις σφαίρες επιρροής τους.

Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1814, συγκλήθηκε από τις νικήτριες δυνάμεις συνέδριο στη Βιέννη. Αν και στο συνέδριο, συμμετείχαν καθολικά τα ευρωπαϊκά κράτη, ωστόσο η μελλοντική τύχη της Ευρώπης κρίθηκε σε αποκλειστικό επίπεδο από τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων²². Στο Συνέδριο, το οποίο έγινε σε πανηγυρική ατμόσφαιρα, είχαν προσκληθεί όλα τα κράτη της Ευρώπης, εκτός από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, οι μυστικές συμφωνίες καθώς και οι σημαντικές αποφάσεις που έμελλαν να ληφθούν εκεί, αφορούσαν αποκλειστικά τις τέσσερις μεγάλες νικήτριες δυνάμεις (Αγγλία, Αυστρία, Πρωσία και Ρωσία) καθώς επίσης και την ηττημένη Γαλλία, η οποία απέκτησε φωνή και διεκδίκησε σθεναρά τη συμμετοχή της, χάρη στους αριστοτεχνικούς χειρισμούς του Ταλλεϋράνδου, Γάλλου διπλωμάτη και κατά καιρούς υπουργού Εξωτερικών.²³

Με την ολοκλήρωση των εργασιών του Συνεδρίου οι Μεγάλες Δυνάμεις κατέληξαν στην απόφαση της άμεσης επαναφοράς της παλαιάς τάξης πραγμάτων, και συνακόλουθα της αποκατάστασης της διαταραχθείσας κοινωνικοπολιτικής κατάστασης στον ευρωπαϊκό χώρο, επιχειρώντας παράλληλα να ικανοποιήσουν τις

²² Ι.Σ. Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ευρώπης: Οι νέοι χρόνοι (14^{ος} -18^{ος} αι.)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 28-29.

²³ S. Bernstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης - Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815-1919*, μτφ Α. Κ. Δημητρακόπουλος, επιμ. Κ. Λιβιεράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, τ.2, σ. 33.

σχετικές εδαφικές τους βλέψεις. Στο νέο αυτό σύστημα κρατών θα ηγούνταν μια πενταμελής ολιγαρχία των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων: της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Αυστρίας (και από το 1867 Αυστροουγγαρίας), της Ρωσίας και της Πρωσίας (και από το 1871 Γερμανίας). Οι εν λόγω δυνάμεις συμφώνησαν να σέβονται η μια την άλλη, καθώς επίσης και να συμπεριφέρονται ως υπέρτατες εγγυήτριες της εδαφικής και της πολιτικής τάξης στην Ευρώπη.²⁴

Το νέο αυτό σύστημα τάξης στην Ευρώπη, παρά τα διάφορα προβλήματα με τη μορφή συγκρούσεων που εμφανίστηκαν (λ.χ. ο Κριμαϊκός πόλεμος, 1854 – 1856), λειτούργησε ικανοποιητικά, σε δύο επιμέρους επίπεδα: αφενός στη διευθέτηση των καίριων ζητημάτων τα οποία υπήρχαν μεταξύ των κυρίαρχων δυνάμεων, διευθετήσεις δηλαδή σε διπλωματικό επίπεδο και αφετέρου στον συντηρητικό έλεγχο της εξάπλωσης του εθνικισμού, ο οποίος, ως ιδεολογικό και πολιτικό ρεύμα με ρίζες στη Γαλλική Επανάσταση, εμφανίστηκε επιθετικά στα ευρωπαϊκά κράτη κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα.

Με τη συνθήκη της Ιερής Συμμαχίας, Αυστριακοί, Ρώσοι και Πρώσοι αποφάσισαν να δράσουν αλληλέγγυα, να έλθουν εγγύτερα και να καταστείλουν εθνικοφιλελεύθερα κινήματα, όπως είχαν κυφορηθεί από τη Γαλλική Επανάσταση, και τα οποία απειλούσαν το status quo που μόλις είχαν κατορθώσει να αποκαταστήσουν, και το οποίο ήταν ιδιαίτερος ευνοϊκό γι' αυτούς.

Έτσι, με τον συντονισμό των ενεργειών του Λόρδου Κάσλρη, του Τσάρου Αλέξανδρου Α΄ και του κόμη Μέττερνιχ, ο οποίος αναδείχτηκε σε πρωτεργάτη της προσπάθειας, κατόρθωσαν να επιτύχουν την ευρωπαϊκή αυτή συμφωνία, της οποίας κεντρικό δόγμα ήταν ότι οι δυνάμεις θα επενέβαιναν οπουδήποτε εκδηλώνονταν κάποιο φιλελεύθερο ή εθνικό κίνημα στην Ευρώπη, προκειμένου να το καταπνίξουν εν τη γενέσει του, πριν προλάβει να εξαπλωθεί.

Η απόφαση αυτή φάνηκε αρχικά να στέφεται από επιτυχία, αν αναλογιστεί κανείς την καταστολή του κινήματος της γερμανικής φοιτητικής οργάνωσης *Burschenschaft* το 1815, και του εθνικιστικού κινήματος των Πεδεμόντιων στην Ιταλία, αλλά και αντίστοιχων φιλελεύθερων κινήματων στην Ισπανία. Παρ' όλα αυτά, οι παραπάνω νίκες του συστήματος Μέττερνιχ ενάντια στις εθνικιστικές φιλελεύθερες δυνάμεις αποδείχθηκαν περιστασιακές. Η επιτευχθείσα Συμφωνία των

²⁴ Ι. Δ. Στεφανίδης, *Ισορροπία των δυνάμεων και ηγεμονική πρόκληση: Το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών, 1871-1945*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2006, σ.42.

Μεγάλων Δυνάμεων έμελλε να υπονομευτεί από τα ανταγωνιστικά συμφέροντα των ίδιων των κρατών που τη συνομολόγησαν.

Παράλληλα, η εντυπωσιακή έξαρση των εθνικών και φιλελεύθερων ιδεών σε όλη την Ευρώπη καταδείκνυε με σαφήνεια ότι σύντομα επρόκειτο να οδηγήσει σε κατάρρευση το ευρωπαϊκό σύστημα, το οποίο εγκαθιδρύθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις και από τον πολιτικό συντηρητισμό που επέβαλε η συντριπτική ήττα του στρατού του Ναπολέοντα.



Εικ. 1: Η Κεντρική Ευρώπη, 1815 – 1866

2.3. Ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός ως ερείσματα της γερμανικής πολιτικής

Ο φιλελευθερισμός, όπως και ο εθνικισμός, αποτέλεσαν τις ιδεολογικές βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχθηκε, όπως προαναφέρθηκε, το επιχείρημα των ευρωπαϊκών εθνών να ανατρέψουν τον συντηρητισμό που επέβαλλε το συνέδριο της Βιέννης του 1815. Στο πλαίσιο αυτό, οι εξελίξεις στην Ευρώπη την περίοδο από το 1815 έως το 1871 συνδέονται αναπότρεπτα με έναν ιδιότυπο συσχετισμό των δυνάμεων του φιλελευθερισμού, του εθνικισμού, καθώς και της εφαρμογής του

εθνικισμού σε πολιτικό επίπεδο με τη δημιουργία των εθνικών κρατών.

Σύμφωνα με τον Δημάκη,²⁵ η Γερμανία σε κάθε περίπτωση δεν ήταν δυνατό να μην επηρεαστεί από τους εν λόγω συσχετισμούς. Έτσι, η ιδεολογική αντίληψη της Γαλλικής Επανάστασης συνδυαστικά με το κίνημα του ρομαντισμού και την αποστροφή της Γερμανίας προς τον γαλλικό επεκτατισμό, συνέτειναν στην εθνική αφύπνιση της Γερμανίας, σηματοδοτώντας την έλευση στην Ευρώπη ενός απόλυτου και κατακτητικού εθνικισμού που θα εντείνει την αντιπαράθεση μεταξύ των λαών της ηπείρου.²⁶

Η εθνική αφύπνιση του γερμανικού λαού θα πρέπει να συσχετιστεί άμεσα με τη γεωγραφική θέση της Γερμανίας στην Ευρώπη, καθώς επίσης και με τις γεωπολιτικές συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν στον γερμανικό χώρο και ήταν ιδιαίτερες. Συγκεκριμένα, η Γερμανία κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης ήταν διαιρεμένη σε τριακόσια εξήντα κρατίδια, τα οποία από κοινού συνιστούσαν την Αγία Γερμανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και τα οποία συνέδεαν μεταξύ τους χαλαροί δεσμοί. Ωστόσο τα κρατίδια αυτά, παρουσίαζαν και κάποιες δομικές διαφορές. Ειδικότερα, η Αυτοκρατορία η οποία δημιουργήθηκε στα 962 μ.Χ. επί αυτοκρατορίας του Όθωνος Α΄ του Μέγα, περιελάμβανε εδάφη της Κεντρικής Ευρώπης, τα οποία διέφεραν ως προς την έκταση αλλά και ως προς την πολιτική δομή.

Ως προς την έκταση, στην Αυτοκρατορία ανήκαν μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, όπως η Αυστρία και η Πρωσία, αλλά και μικρά σε μέγεθος κρατίδια. Ως προς την πολιτική δομή, τα κρατίδια εντάσσονταν σε ένα φάσμα από ηγεμονίες πολιτικές ή και εκκλησιαστικές, καθώς και ελεύθερες ηγεμονίες. Διαφορές, υπήρχαν επίσης ανάμεσα στα κρατίδια και ως προς τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, όπως για παράδειγμα, Καλβινιστές, Καθολικοί και Λουθηρανοί. Είναι κατανοητό ότι η σε τέτοιο βαθμό ποικιλότητα ήταν απαγορευτική για τη γερμανική ενοποίηση. Ωστόσο, σημαντικό πεδίο σύγκλισης μεταξύ των γερμανικών κρατιδίων αποδείχθηκε η ιδεολογία της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία ευνοούσε την εκδήλωση ενωτικών βλέψεων.²⁷ Ειδικότερα, η διάλυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από το Ναπολέοντα, τον Δεκέμβρη του 1805, όπως επίσης και η παραίτηση του αυτοκράτορα Φραγκίσκου του Β΄, ενέτεινε στον υπέρτατο βαθμό τα αισθήματα του

²⁵ Ι. Δημάκης, *Φιλελευθερισμός σοσιαλισμός και εθνικισμός στη νεότερη Ευρώπη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1983.

²⁶ S. Bernstein & P. Milza, ό.π., σ. 141.

²⁷ Σ. Β. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1987, τ.1, σ. 11.

γερμανικού λαού εναντίον της Γαλλίας, γεγονός που συν το χρόνο οδήγησε σε μια εθνικιστική αντίδραση, η οποία προσέλαβε παγγερμανικό χαρακτήρα, και η οποία κατά κύριο λόγο πήγαζε από τη βαθιά αντιπάθεια εναντίον του Ναπολέοντα.²⁸ Η καλλιέργεια, έτσι, μιας νέας και ενισχυμένης ιδέας περί της ταυτότητας του γερμανικού έθνους συνδέεται στενά με το όνομα και τη δράση του γάλλου στρατηγού και ευρύτερα με τη «γαλλοφοβία».²⁹

Αξίζει να σημειωθεί ότι στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα αναδύεται στον γερμανικό χώρο μια μεγαλοαστική τάξη μορφωμένων ατόμων που επάνδρωναν τα υψηλά κλιμάκια της γραφειοκρατίας και της διοίκησης στο σύνολο της επικράτειας και κυρίως στις μεγάλες πόλεις (γιατροί, δικηγόροι, συγγραφείς, κ.ά.), οι οποίοι όφειλαν την ανέλιξή τους όχι στην καταγωγή αλλά στην ικανότητα και στην εκπαίδευσή τους. Την ίδια όμως περίοδο γίνεται επίσης αισθητή η συγκρότηση μιας ιδιάζουσας γερμανικής κουλτούρας: τα τοπικά γερμανικά ιδιώματα και οι κατά τόπους διάλεκτοι εξελίσσονται στη σύνθεση της λεγόμενης Hochdeutsch, της υψηλής γερμανικής γλώσσας, που συνδέεται με την παραγωγή της γερμανικής εθνικής λογοτεχνίας, μουσικής και θεάτρου, τα οποία, με τη σειρά τους, υπερέβαιναν τα στενά τοπικά όρια και διαμόρφωναν ένα ενιαίο αισθητικό κριτήριο. Η αναδυόμενη αυτή γερμανική κουλτούρα δεν εξέφραζε μόνο την ενότητα του πνεύματος της καλλιεργημένης αυτής μεσαιάς τάξης, αλλά ταυτόχρονα συνδεόταν με την έκφραση της διάστασης προς τη γαλλική κουλτούρα, που μέχρι τότε κυριαρχούσε στις βασιλικές αυλές. Όπως σημειώνει ο Schulze, «οποιοσδήποτε έγραφε στα γερμανικά, το έκανε όχι μόνο επειδή το απαιτούσε η λογοτεχνική αγορά, αλλά επίσης επειδή με τον τρόπο αυτό διακήρυσσε την αφοσίωσή του στην ενότητα ενός πεφωτισμένου μεσοαστικού πνεύματος, που έστεκε υπεράνω εδαφικών συνόρων και ενσυνείδητα απομακρυνόταν από τη γαλλική γλώσσα και τον πολιτισμό που κυριαρχούσαν στην αυλική ζωή.»³⁰

Βέβαια, από την παραπάνω αίσθηση της κοινής γερμανικής κουλτούρας φαίνεται ότι εμπορούνταν κυρίως τα καλλιεργημένα μέλη της μεγαλοαστικής τάξης. Η πεπαιδευμένη αστική ελίτ (ποιητές, στοχαστές, φιλόσοφοι, μουσικοί, καλλιτέχνες) θέτουν, έτσι, τη βάση για τη συγκρότηση μιας «εθνικής κουλτούρας» ή ενός

²⁸ F. G. Dreyfus, R. Marx & R. Poidevin, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Η Ευρώπη από το 1848 μέχρι σήμερα*, μτφ. Τ. Θεοδωρόπουλος *et al.*, Παπαζήση, Αθήνα, 1990, τ.6, σ.44.

²⁹ Schulze, *ό.π.*, σ. 49.

³⁰ Schulze, *ό.π.*, σ. 46.

«πολιτισμικού έθνους» (Kulturnation) πριν τη δημιουργία (ή καν την ορατή προοπτική) ενός εθνικού κράτους. Στους κόλπους της παραπάνω ελίτ αναπτύσσεται ένα έντονο ενδιαφέρον για τη λαϊκή μουσική, τα παραμύθια, τους θρύλους, της τέχνης, της λογοτεχνίας κ.λπ. του γερμανικού έθνους, όπως μπορούσαν να διερευνηθούν κατά την εποχή του Μεσαίωνα.

Η πλειονότητα του λαού, πάντως, ήταν δεμένη με τις περιοχές στις οποίες διαβίωναν, στα όρια των κρατιδίων τους, χωρίς να ενδιαφέρονται ακόμη για ευρύτερα ζητήματα πολιτικής ανασυγκρότησης. Τα πράγματα όμως δεν ήταν πολύ διαφορετικά και για τα μορφωμένα άτομα, τουλάχιστον κατά την περίοδο αυτή: αυτό που αισθάνονταν ως γερμανική ταυτότητα, βασισμένη κυρίως στη γλώσσα και στον πολιτισμό, θεωρούνταν ακόμη, κατά κανόνα, στενά συνδεδεμένο με το κρατίδιο στη διοικητική μηχανή του οποίου απασχολούνταν. Αναμφίβολα, όμως, οι επεκτατικές κινήσεις του Ναπολέοντα και η επιθετική ορμή του γαλλικού εθνικισμού οδήγησε αντανακλαστικά στην εμφάνιση και καλλιέργεια μιας νέας ιδέας περί γερμανικού έθνους: ο γερμανικός λαός, ενωμένος, αγνός και ευσεβής, μάχεται μια δίκαιη μάχη εναντίον των Γάλλων κατακτητών. Η ιδέα του γερμανικού έθνους προωθείται ιδιαίτερα από τον παιδαγωγό Friedrich Ludwig Jahn, ο οποίος φέρεται μάλιστα να εισάγει στη γερμανική τον όρο «Volkstum» (*Deutsches Volkstum*, Lübeck, 1810). Μάλιστα, ο Γυμναστικός Σύλλογος που ιδρύει (Turngesellschaft) θέτει ως στόχο την ενίσχυση όχι μόνο του σώματος της γερμανικής νεολαίας, αλλά και της δύναμης της θέλησης, του χαρακτήρα, και των συλλογικών εθνικών φιλοδοξιών.

Η ιδέα ενός ενωμένου γερμανικού έθνους καλλιεργούνταν αρχικά, έστω και σε σπέρματική μορφή, στο πλαίσιο κηρυγμάτων και διαλέξεων από λογίους και πνευματικούς ανθρώπους της εποχής, καθώς και σε πνευματικούς κύκλους ή συλλόγους και σωματεία της εποχής, όπως επίσης και σε φοιτητικές αδελφότητες (Deutscher Bund, Hauptverein, Deutsche Burschenschaft). Στόχος η ανάδειξη και διαφύλαξη των χαρακτηριστικών, των αξιών και του γερμανικού πνεύματος. Σταδιακά, η κίνηση τόνωσης του πατριωτικού γερμανικού ιδεώδους περνά από τους κύκλους των μορφωμένων αστών στις λαϊκές τάξεις, αποκτώντας ευρύτερες διαστάσεις και νέα ορμή, και βρίσκοντας έκφραση στη μουσική, την ποίηση και τα τραγούδια. Χαρακτηριστικό το τραγούδι «Τι είναι η πατρίδα του Γερμανού;» (Was ist des Deutschen Vaterland) που έγραψε ο ιστορικός και λογοτέχνης Ernst Moritz Arndt το 1813, στο οποίο η Γερμανία δεν (περι)ορίζεται σε στενά γεωγραφικά όρια, αλλά

θεωρείται ως το σύνολο των περιοχών που μιλούν τη γερμανική γλώσσα. Ωστόσο, η έννοια του γερμανικού έθνους και του τοπικού προσδιορισμού του παραμένουν ακόμη ασαφή, στη σφαίρα του ρομαντικού ποιητικού ιδεώδους.³¹

Τα εθνικιστικά συναισθήματα του γερμανικού λαού φαίνεται, πάντως, να αναπτύσσονται ακόμη περισσότερο από ένα γεγονός που λειτούργησε μακροπρόθεσμα με ενωτικό τρόπο για τους γερμανόφωνους πληθυσμούς. Πρόκειται για τον απελευθερωτικό πόλεμο του 1813 – 1814, και ειδικότερα για την υποχώρηση του ναπολεόντειου στρατού στη μάχη της Λειψίας το 1813, και τη διέλευση του Ρήνου από τα στρατεύματα του Πρώσου στρατάρχη Μπλύχερ, την ίδια χρονιά.³² Τα γεγονότα αυτά θα ανοίξουν τον δρόμο για τη σύσταση της λεγόμενης Γερμανικής Συνομοσπονδίας.

2.4 Η Γερμανική Συνομοσπονδία

Στις αρχές του 19^{ου} αι. οι νικηφόροι ναπολεόντειοι πόλεμοι σήμαναν και επίσημα το τέλος της «Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους», περιορίζοντας τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο τον Β΄ στον τίτλο του «Αυτοκράτορα της Αυστρίας», Φραγκίσκο τον Α΄, ενώ οι Αψβούργοι αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν τμήματα των εδαφών της στους Γερμανούς που είχαν ταχθεί στο πλευρό του Ναπολέοντα. Επιπλέον, με τη συνθήκη του Πρέσμπουργκ, υπό το φως της συντριπτικής νίκης του Ναπολέοντα στο Άουστερλιτς το 1805, δημιουργείται η λεγόμενη «Συνομοσπονδία του Ρήνου» (1806), μια συνένωση γερμανικών κρατιδίων στην κεντρική Ευρώπη, υπό την άμεση πολιτική επίδραση των Γάλλων. Η Συνομοσπονδία διευρύνθηκε με την προσθήκη επιπλέον γερμανικών πριγκιπάτων το επόμενο έτος, ενώ διατηρήθηκαν εκτός αυτής η Αυστρία, η Πρωσία, το δανικό Χόλστειν, η σουηδική Πομερανία και η Ερφούρτη. Οι δυνάμεις αυτές, μαζί με τη Ρωσία, την Πορτογαλία, την Ισπανία και τη Σουηδία σχημάτισαν τον «Έκτο Συνασπισμό» και κατά τις μάχες των ετών 1813-1814 οδήγησαν τον Ναπολέοντα σε ήττα και σε εξορία. Η επάνοδός του το 1815 και ο λεγόμενος «πόλεμος των 100 ημερών» δεν επέφερε κάποια μετατροπή της κατάστασης: η μοναρχία στη Γαλλία αποκαταστάθηκε, ενώ ο χάρτης της Ευρώπης οριζόταν από το συνέδριο της Βιέννης

³¹ Schulze, ό.π., σ. 47-55.

³² K. Herbers & H. Neuhaus, *Das Heilige Römische Reich – Schauplätze einer tausendjährigen Geschichte (843–1806)*, Böhlau-Verlag, Köln, 2005, σ. 3.

(1814-1815). Στο «συνέδριο» αυτό, κατ' ουσίαν περισσότερο ή λιγότερο επίσημες διπλωματικές συζητήσεις, κυρίως μεταξύ της Ρωσίας, της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Βρετανίας και της Πρωσίας, κυριάρχησε η επιθυμία των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων για διατήρηση του status quo και διασφάλιση της ειρήνης, με ταυτόχρονη κατάπνιξη κάθε απόπειρας επαναστατικών κινήσεων.

Μία από τις βασικές συμφωνίες στο πλαίσιο του Συνεδρίου, με σύμφωνο που σχεδιάστηκε αρχικά το 1815, ενώ ολοκληρώθηκε και υπογράφηκε το 1820, ήταν η εγκαθίδρυση της λεγόμενης Γερμανικής Συνομοσπονδίας, στη θέση της παλαιάς Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους. Η Συνομοσπονδία ήταν μία χαλαρή συνένωση 39 γερμανικών κρατών, συμπεριλαμβανομένων και των γερμανόφωνων περιοχών της Αυστρίας και της Πρωσίας, υπό την ηγεσία της Αυστρίας. Κοινός θεσμός της Συνομοσπονδίας ήταν η Δίαιτα (Bundestag) που είχε έδρα τη Φρανκφούρτη και ως μέλη της αντιπροσώπους των οικείων κυβερνήσεων.³³ Καθώς οι πρίγκιπες των Γερμανικών κρατιδίων ήθελαν να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους, η Γερμανική Συνομοσπονδία αποτελούσε συνομοσπονδία ανεξάρτητων μοναρχικών κρατιδίων, ενώ περιελάμβανε και τέσσερις ελεύθερες πόλεις (Βρέμη, Φρανκφούρτη, Αμβούργο, Λιβέκκη).³⁴

Βασικό πολιτικό όργανο της Συνομοσπονδίας ήταν η Συνομοσπονδιακή Βουλή (Bundesversammlung ή Bundestag) στην Φρανκφούρτη, στην οποία συμμετείχαν αντιπρόσωποι των κυβερνήσεων κάθε κρατιδίου. Η προεδρεύουσα Αυστρία και η Πρωσία ως μέλη αντιπροσώπευαν τις γερμανικές επαρχίες τους και όχι τα εδάφη που συνολικά κατείχαν, ενώ επίσης ως μέλη της Συνομοσπονδίας έπαιρναν μέρος και οι βασιλείς της Δανίας-Ολλανδίας-Αγγλίας λόγω της κυριαρχίας τους επί γερμανικών εδαφών (Δανία – Χολστέιν – Σλέσβικ/Ολλανδία – Λουξεμβούργο/Αγγλία – Αννόβερο). Παρά το όνομά της, εντός των συνόρων της Γερμανικής Συνομοσπονδίας διαβίωναν επίσης πολίτες άλλων εθνικών ταυτοτήτων: Βαλλόνοι, Ολλανδοί, Ιταλοί, Σλοβένοι, Τσέχοι, Πολωνοί, κ.ά. Η λειτουργία της Συνομοσπονδίας θα διαταραχθεί, όπως θα δούμε, από τις λεγόμενες «Επαναστάσεις των Λαών» (Μάρτιος 1848), κατά τη χρονική διάρκεια των οποίων την Ομόσπονδη Δίαιτα αντικατέστησε η Εθνοσυνέλευση στη Φρανκφούρτη.

Παράλληλα με τις σύγχρονες πολιτικές εξελίξεις, οι οποίες θα

³³ DEUTSCHE BUNDES-AKTE VOM 8.JUNI.1815.

³⁴ Π. Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία- από τη Βασιλίλη στον 21^ο αιώνα*, Εστία, Αθήνα 2008, τ.1, σελ.276.

διαδραματίσουν μακροπρόθεσμα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του γερμανικού έθνους ως κρατικής οντότητας, παρατηρείται επίσης μια στροφή από λόγιους της εποχής προς τη μελέτη του γερμανικού παρελθόντος. Εκδίδονται, έτσι, μια σειρά βιβλίων, όπως τα *Geschichte des Teutschen Volkes* (1825 κ.ε.), *Monumenta Germaniae Historica* (1826 κ.ε.), *Geschichte des Deutschen Ritterordens in seinen zwölf Balleien in Deutschland* (1857 κ.ε.), κ.ά., τα οποία αναζωπυρώνουν και διατηρούν το ενδιαφέρον για την έννοια, την ιστορία και επιμέρους χαρακτηριστικά του γερμανικού έθνους, απευθυνόμενα σε ένα συνεχώς διευρυνόμενο αναγνωστικό κοινό.³⁵ Ήδη τα έτη 1812-1814 οι αδελφοί Γκριμ, πρωτοπόροι ερευνητές του χώρου της «λαογραφίας», όπως θα λέγαμε σήμερα, και της προφορικής παράδοσης, είχαν προβεί στην έκδοση των γερμανικών παραμυθιών τους, παρακινημένοι ακριβώς από εθνικιστικά αισθήματα. Οι ίδιοι, εξάλλου, ξεκινούν να συγγράφουν το 1838 το Γερμανικό Λεξικό (*Deutsches Wörterbuch*).

Ως ενδεικτικό του αυξανόμενου αισθήματος πατριωτισμού, όχι πλέον μόνο στα ανώτερα στρώματα, αλλά και στις λαϊκές τάξεις, αξίζει να αναφερθεί η ευρεία διάδοση του πατριωτικού ποιήματος του Nikolaus Becker με τίτλο «Το τραγούδι του Ρήνου» (*Rheinlied*) (1840). Το ποίημα, που περιέχει μεταξύ άλλων τον στίχο «δεν θα τον έχετε, τον ελεύθερο γερμανικό Ρήνο» (*Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein*) προβλήθηκε ως η απάντηση του γερμανικού έθνους στις επεκτατικές αξιώσεις της Γαλλίας στη συγκεκριμένη περιοχή. Την ίδια περίοδο η ιδέα του έθνους καλλιεργείται και προβάλλεται έντονα από έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό λαϊκών συλλόγων και σωματείων (γυμναστικής, μουσικής, χορωδίας, κ.ά.) σε όλη τη γερμανική επικράτεια. Παράλληλα, ξεκινά η ανέγερση σημαντικών μνημείων που τονώνουν και ενισχύουν το εθνικό αίσθημα, όπως το «μνημείο του Hermann» (*Hermannsdenkmal*), το Μέγαρο της ελευθερίας (*Befreiungshalle*), ο Καθεδρικός Ναός της Κολωνίας, κ.ά.³⁶ Η ιδέα του γερμανικού *Kulturnation* εμφανώς πλέον διαπνέει μια μεγάλη μάζα πολιτών, ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί συνεκτικά από τα ανώτερα έως τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό για να λειανθούν αιτήματα για πολιτειακές και οικονομικές μεταβολές που προβάλλονταν με συνεχώς αυξανόμενη πίεση από διάφορες ομάδες των πολιτών. Ενδεικτική είναι η κυκλοφορία, από το 1847, της εφημερίδας *Deutsche Zeitung*, που αποτέλεσε το βήμα,

³⁵ Schulze, ό.π., σ. 59.

³⁶ H. A. Pohlsander, *National monuments and nationalism in 19th century Germany*, Peter Lang, Oxford, 2009.

για τα τρία χρόνια της κυκλοφορίας της, για τις ιδέες του αστικού φιλελευθερισμού, ενώ το ίδιο το όνομά της σηματοδοτεί προγραμματικά το αίτημα για την ένωση του γερμανικού έθνους. Το ζήτημα, πάντως, του Συντάγματος στο πλαίσιο ενός εθνικού κρατικού σχηματισμού θα αποκτήσει εμφανώς ευρείες διαστάσεις στο φόντο των κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων που συνδέονται με τις λεγόμενες «Επαναστάσεις του 1848».



Εικ. 2: Η γερμανική Συνομοσπονδία από το Συνέδριο της Βιέννης έως τον Αυστροπρωσικό πόλεμο.

2.5. Οι Επαναστάσεις του 1848

Το 1848 λαμβάνει χώρα ένα γεγονός, ή μάλλον μια σειρά γεγονότων που ορίζονται συμπεριληπτικά ως η «Άνοιξη των εθνών/λαών» ή οι «Επαναστάσεις του 1848». Πρόκειται για μια περίοδο αναταραχών με κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα που αφορμάται από τον σχηματισμό της εργατικής τάξης ως συνέπεια της βιομηχανικής επανάστασης, και τη σώρευση κατοίκων στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η παλαιότερη

σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ ευγενών και αστών μετατοπίζεται πλέον εμφανώς σε έναν άλλον κοινωνικοπολιτικό χώρο: σε αυτόν ανάμεσα στην εργατική τάξη και στους αστούς, οι οποίοι θα βγουν τελικά κερδισμένοι από τα συγκεκριμένα κινήματα, αποκτώντας κάποιο βαθμό συμμετοχής στην πολιτική εξουσία. Στα οικονομικά και κοινωνικά αίτια, που οδηγούν σε γενίκευση της κοινωνικής δυσαρέσκειας, καθώς μάλιστα το βιοτικό επίπεδο του λαού βρισκόταν σε σταθερή πτώση, προστίθενται αίτια εθνικά: πολλά ευρωπαϊκά έθνη ζουν ακόμη διεσπαρμένα σε διαφορετικούς κρατικούς σχηματισμούς, με εξέχοντα ανάμεσά τους το ιταλικό και το γερμανικό. Η ανάδυση των εθνικών ιδεών στον χώρο της Ευρώπης δημιουργεί, ή τουλάχιστον αναζωπυρώνει, την επιθυμία για ανεξάρτητη εθνική υπόσταση.

Ξεκινώντας από εξεγέρσεις ομάδων του λαού στην Ιταλία, στις αρχές του 1848, η επανάσταση λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στη Γαλλία, με επίκεντρο τις αντιδράσεις ριζοσπαστών δημοκρατικών που απαιτούσαν μεταρρυθμίσεις σε κάθε επίπεδο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της χώρας, με αποτέλεσμα την παραίτηση του βασιλιά και τον σχηματισμό κυβέρνησης με τη συμμετοχή όμως και περισσότερο μετριοπαθών, οι οποίοι τελικά και επικρατούν. Από τον κόλπο των μετριοπαθών αυτών φιλελευθέρων αναδεικνύεται η μορφή του Λουδοβίκου-Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Η επανάσταση στη Γαλλία πυροδοτεί αντίστοιχες επαναστατικές κινήσεις στην Αυστρία, όπου οδηγεί στην πτώση του Μέτερνιχ και του αυτοκράτορα Φερδινάνδου. Η λεγόμενη «Αυστριακή επανάσταση» κορυφώνεται τον Ιούλιο του 1848, όταν ανακηρύσσεται στη Βιέννη η πρώτη «συνταγματική συνέλευση» εκπροσώπων των διαφόρων εθνικών μειονοτήτων που ζούσαν στην αυστριακή αυτοκρατορία, κηρύσσοντας, δύο μήνες μετά, το τέλος της υποταγής τους στους Αψβούργους. Ωστόσο, μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης των Ούγγρων από τους Ρώσους και την ανακατάληψη της Βιέννης από τα χέρια των επαναστατών, η δυναστεία των Αψβούργων αποκαταστάθηκε.

Παρά το γεγονός ότι οι επαναστάσεις απέτυχαν να επιφέρουν μια μόνιμη ανατροπή στον τρόπο διαχείρισης της πολιτικής εξουσίας, καθώς όλα τα ανατραπέντα καθεστώτα, με την εξαίρεση της Γαλλίας, κατάφεραν την παλινόρθωση, οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις τους παρέμειναν αισθητές και καθόρισαν, έστω υποδορίως αρχικά, το πολιτικό σκηνικό της Ευρώπης. Κατά τη διατύπωση του Hobsbawm, οι επαναστάσεις του 1848 «αν δεν είχαν συμβεί, και αν δεν υπήρχε ο φόβος της επανάληψής τους, η ιστορία της Ευρώπης τα επόμενα είκοσι πέντε χρόνια

θα ήταν πολύ διαφορετική. Το 1848 απείχε πολύ από το να είναι “η στροφή όπου η Ευρώπη δεν μπόρεσε να στρίψει”. Αυτό που δεν μπόρεσε να κάνει η Ευρώπη ήταν να στρίψει με επαναστατικό τρόπο.».³⁷

Ένα βασικό στοιχείο που έγινε εμφανές ότι θα επικρατούσε πλέον στο πολιτικό σκηνικό, μαζί με τον φιλελευθερισμό, τις μεσαίες και εργατικές τάξεις και την πολιτική δημοκρατία, ήταν ο εθνικισμός.³⁸ Η αφύπνιση του εθνικού αισθήματος, παράλληλα βεβαίως με τον ανταγωνισμό μεταξύ των εθνοτήτων, καθίσταται πλέον βασικό ζητούμενο σε έθνη που βρίσκονται κερματισμένα σε διαφορετικά κρατικά σχήματα καλλιεργώντας ένα αίσθημα «λυτρωτισμού», που ωστόσο θα γινόταν απόπειρα να ικανοποιηθεί στο εξής με άλλους τρόπους πολιτικής και διπλωματικής στρατηγικής, πέραν των επαναστατικών εξεγέρσεων.

Στην περίπτωση του γερμανικού έθνους, το αίτημα για τη δημιουργία ενοποιημένου εθνικού κράτους βασιζόταν ιστορικά στην ύπαρξη της «Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους» και κατόπιν της γερμανικής ομοσπονδίας – παρά το γεγονός ότι οι γερμανικές ηγεμονίες δεν είχαν ποτέ ως τότε συνενωθεί σε ενιαίο κράτος, ενώ εξέχοντα ρόλο στο κοινό εθνικό αίσθημα διαδραμάτιζε η ίδια γραπτή γλώσσα και γραμματεία και ευρύτερα το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο, τουλάχιστον των μορφωμένων στρωμάτων. Αναμφίβολα, όμως, η καλλιέργεια της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας στηριζόταν επίσης στη συλλογική λαϊκή παράδοση (ήθη και έθιμα, τραγούδια, αφηγήσεις, έπη κ.λπ., που μεταδίδονταν προφορικά). Ο γερμανικός εθνικισμός, μάλιστα, όπως υποστηρίζεται, δεν ξεκίνησε ως πολιτική θεωρία, αλλά ως αποτέλεσμα της πίστης σε μια κοινή κουλτούρα και ιστορία, ενώ αναπτύχθηκε ως ανταπόκριση στα συστήματα τόσο του Ναπολέοντα όσο και του Μέτερνιχ.³⁹

Η γερμανική εθνική ιδιαιτερότητα, έτσι, βρίσκει αφορμή έκφρασης τα γεγονότα του 1848, σε συντονισμό με το ευρύτερο ευρωπαϊκό αίτημα αναδιάρθρωσης των κρατών με βάση το κριτήριο της εθνότητας, καθώς και το ζήτημα πολιτειακών αλλαγών προς δημοκρατικές μορφές διακυβέρνησης. Ένα από τα βασικά έτσι ζητήματα που τέθηκαν εξ αρχής στα επιμέρους γερμανικά κρατίδια ήταν η σύνθεση ενός εθνικού κοινοβουλίου αντιπροσώπων. Στη Χαϊδελβέργη εκπρόσωποι του φιλελεύθερου πολιτικού χώρου συναθροίζονται σε ένα προ-βουλευτικό σχήμα

³⁷ E. J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, 1848-1875. Μτφ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 27.

³⁸ Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 50.

³⁹ H. James, *A German identity: 1770-1990*, Phoenix, London, 1994, σ. 12.

αντιπροσώπων. Η εξέγερση στο Βερολίνο τον Μάρτιο του 1848 σήμανε ουσιαστικά την αρχή της λεγόμενης «επανάστασης του Μαρτίου» στην Πρωσία (Märzrevolution), η οποία υπήρξε ταυτόχρονα η αφορμή να εκδηλωθούν εμφανώς πλέον τα ενωτικά σχέδια του βασιλιά Φρειδερίκου Γουλιέλμου Δ΄ της Πρωσίας. Μέχρι τη στιγμή εκείνη, αναγνωρίζοντας το «ιστορικό» δικαίωμα του βασιλιά της Αυστρίας Φερδινάνδου στον αυτοκρατορικό θρόνο ενός ανανεωμένου Γερμανικού Reich, ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος είχε διατηρήσει υπό έλεγχο τις φιλοδοξίες του. Ωστόσο, θεωρώντας ότι η Αυστρία είχε αποδυναμωθεί λόγω των γεγονότων, αποφάσισε να προβάλλει την αξίωση της Πρωσίας να ελέγξει το κίνημα της γερμανικής ενοποίησης, εκτονώνοντας ταυτόχρονα το επαναστατικό κίνημα μέσω της εφαρμογής προσεκτικών μεταρρυθμίσεων. Είναι χαρακτηριστική η διακήρυξη που συνέταξε ο Ernst von Bodelschwingh-Velmede, υπουργός της Πρωσική κυβέρνησης, εκ μέρους του βασιλιά. Σύμφωνα με αυτή, η Γερμανία έπρεπε να μετατραπεί από συνομοσπονδία κρατών σε ομοσπονδιακό κράτος, με σώμα αντιπρόσωπων, σύνταγμα και κοινή στρατιωτική οργάνωση, υπό την ηγεσία ενός ομοσπονδιακού ηγεμόνα: «γενικό δικαίωμα της Γερμανικής εθνικότητας και απόλυτη ελευθερία κινήσεων μέσα σε όλον τον κορμό της γερμανικής γενέτειρας».⁴⁰ Μία από τις βασικές έτσι υποσχέσεις του βασιλιά στο επαναστατημένο πλήθος ήταν ότι θα παραχωρούσε Σύνταγμα.

Ενδεικτική, εξάλλου, της ευρύτερης επιθυμίας των εξεγερθέντων για συνένωση του γερμανικού έθνους υπό την ηγεσία του βασιλιά της Πρωσίας είναι ένα ανυπόγραφο επαναστατικό σημείωμα που κυκλοφόρησε την περίοδο των γεγονότων του Μαρτίου, απευθυνόμενο προς «Το Γερμανικό Έθνος»: «Μια ένδοξη καινούργια ιστορία υψώνεται αυτή τη μέρα για σας! Από δω και στο εξής είστε ξανά ένα μεγάλο ενωμένο Έθνος, δυνατό, ελεύθερο και ισχυρό, μέσα στην καρδιά της Ευρώπης! Ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ΄ της Πρωσίας, έχοντας εμπιστοσύνη στην ηρωική σας στήριξη και την πνευματική σας αναγέννηση, έχει θέσει τον εαυτό του στην κεφαλή όλης της Πατρίδας για τη λύτρωση της Γερμανίας. Σήμερα θα τον δείτε με τα αρχαία και έντιμα χρώματα του Γερμανικού έθνους, να ιπεύει ανάμεσά σας.»⁴¹

Σε ανταπόκριση, επιπλέον, του αυξανόμενα πιεστικού αιτήματος για ενοποίηση του γερμανικού χώρου συγκλήθηκε Εθνοσυνέλευση στην πόλη της

⁴⁰ Schultze, ό.π., σ. 19.

⁴¹ Schultze, ό.π., σ. 30.

Φρανκφούρτης. Εκεί, στον καθεδρικό ναό του Αγίου Παύλου, λήφθηκε η απόφαση για τη σύνταξη συντάγματος για την ενωμένη Γερμανία, ένα κράτος που ως βασικό κριτήριο της υπόστασής του έθετε την εθνική ταυτότητα των κατοίκων του. Αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι στο πλαίσιο της εν λόγω Συνέλευσης είχαν δημιουργηθεί δύο αντίπαλα στρατόπεδα, εκ των οποίων το ένα υποστήριζε την ύπαρξη ενός διευρυμένου εθνικού κράτους, μαζί με την Αυστρία, η λύση της «Μεγάλης Γερμανίας» (Grossdeutsche Lösung), ενώ το άλλο τασσόταν υπέρ μιας «Μικρής Γερμανίας» χωρίς την Αυστρία (Kleindeutsche Lösung), καθοδηγούμενη από την Πρωσία. Η ζώνη επιρροής της Πρωσίας (σε αντίθεση με την Αυστρία) εκτεινόταν σχεδόν αποκλειστικά στον γερμανικό χώρο, γι' αυτό τυχόν προσπάθεια γερμανικής ενοποίησης χωρίς την Αυστρία θεωρείτο δυνατή, χωρίς όμως την Πρωσία αδιανόητη. Την απόπειρα πάντως δημιουργίας ενός γερμανικού εθνικού κράτους ανέστειλε ολοκληρωτικά το αμφιλεγόμενο ζήτημα ως προς το ποιες περιοχές θα περιλάμβανε αυτή η Γερμανία. Η Αυτοκρατορία των Αψβούργων περιείχε και μη-γερμανικά έθνη. Οι Γερμανοί εθνικιστές που επιθυμούσαν τη «Μεγάλη Γερμανία» διεκδικούσαν περιοχές ιστορικά γερμανικές, όπως η Βοημία και η Μοραβία, στις οποίες ωστόσο την εποχή εκείνη το γερμανικό στοιχείο δεν συνιστούσε την πλειονότητα.

Τα μέλη της Εθνοσυνέλευσης υποστήριζαν, εν τέλει, το φιλοπρωσικό σενάριο της Μικρής Γερμανίας, προσφέροντας το στέμμα στον Φρειδερίκο Γουλιέλμο Δ΄ της Πρωσίας. Η Πρωσία όμως αρνήθηκε την πρόκληση, καθώς ο βασιλιάς της δεν δέχτηκε τελικά είναι υπόλογος στους φιλελεύθερους αστούς. Εάν γινόταν αυτοκράτορας, θα ήταν με τους δικούς του όρους και στηριζόμενος στις δικές του στρατιωτικές δυνάμεις. Επιπλέον, Φρειδερίκος δεν ήθελε να διακινδυνεύσει το ενδεχόμενο εμπλοκής σε πόλεμο με την Αυστρία. Τα άλλα μεγάλα γερμανικά κράτη απέσυραν με τη σειρά τους την υποστήριξη τους στη Φρανκφούρτη, με αποτέλεσμα η Αυστρία να κερδίσει, παροδικά έστω, τη μάχη της ηγεμονίας του χώρου. Δεν είναι φυσικά τυχαίο ότι μετά την κατάπνιξη της ουγγρικής επανάστασης με τη συνδρομή της Ρωσίας, που είχε προς στιγμήν αποδυναμώσει τους Αψβούργους, η Αυστρία επανακάμπτει στη διπλωματική σκηνή με ανανεωμένες τις δυνάμεις της.

Πέρα, ωστόσο, από τους συγκεκριμένους πολιτικούς λόγους για τους οποίους έμεινε προσωράς ανευόδωτη η λύση ενός ενιαίου γερμανικού εθνικού κράτους, είναι εμφανές ότι υπήρχε μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στα κινήματα για δημιουργία

εθνικών κρατών και στην έννοια του εθνικισμού. Το αίσθημα του ανήκειν σε κάποιο έθνος, ειδικότερα στο γερμανικό, δεν σήμαινε απαραίτητα την επιθυμία ή την επιδίωξη, μέσω συγκεκριμένων πολιτικών και διπλωματικών επιλογών, δημιουργίας ενός, μοναδικού ενιαίου κράτους, και μάλιστα ορισμένων προδιαγραφών.⁴² Επιπλέον, στα μέλη ενός πληθυσμού, κατά βάση αγροτικού, με δυσχερείς δυνατότητες επικοινωνίας, διαιρεμένου σε διαφορετικά κρατίδια και με μικρή συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα, η έννοια του εθνικισμού δεν μπορεί να διαδοθεί τόσο εύκολα ή να στηριχθεί αποφασιστικά, πέρα από κάποιες μικρές οργανωμένες ομάδες. Τα συγκεκριμένα πολιτικά γεγονότα, εξάλλου, καταδεικνύουν ότι η έννοια του γερμανικού εθνικισμού, στην περίπτωση αυτή, προσδιορίζεται ακόμη, σε μεγάλο βαθμό, από οικουμενικά εθνικιστικά στοιχεία (universalist nationalism) παρά ακραιφνώς εθνικά (ethnic nationalism). Η διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας στηρίζεται περισσότερο σε οικουμενικές αξίες και αρχές.⁴³

Πέρα από αυτό, ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι στη συγκεκριμένη πολιτική περίσταση ακούγονται και άλλες πολιτικές φωνές που υποστηρίζουν ως απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη της Mitteleuropa τη δημιουργία μιας ενωμένης Γερμανίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο εκλεγμένος πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης στη Φρανκφούρτη Heinrich von Gagern, αν και υποστηρικτής της Μικρής Γερμανίας υπό την επιρροή της Πρωσίας, δεν αποκλείει τη συμμετοχή της Αυστρίας στην γερμανική ενοποίηση, προβάλλοντας αντίθετα την ανάγκη μιας ενωμένης Γερμανίας που θα ελέγχει τον γεωγραφικό χώρο της Mitteleuropa και θα αποτελέσει φράγμα για τη δυνητική εξάπλωση της Σλαβικής ή Ρωσικής επιρροής στην περιοχή. Στο πλαίσιο της ιδέας της Mitteleuropa, έτσι, συνδυάζονται τόσο η ιδέα της εθνικής συγκρότησης όσο και η προάσπιση του εθνικού εδαφικού και πολιτισμικού χώρου έναντι κάποιας αλλοεθνούς απειλής εξ ανατολών, ειδικά ρωσικής.⁴⁴ Αν και με εμφανή τα οικουμενικά εθνικιστικά στοιχεία, ο γερμανικός εθνικισμός συνδέεται πλέον άρρηκτα με την «ιστορική-εδαφική» έννοια του έθνους, μια «εθνική περιοχή» που ιστορικά,

⁴² «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολλοί από όσους θεωρούσαν τους εαυτούς τους “Γερμανούς” σε ορισμένα ζητήματα δεν πίστευαν ότι αυτό συνεπαγόταν ένα και μοναδικό γερμανικό κράτος, έναν γερμανικό κράτος ειδικού τύπου, που να αγκαλιάζει μάλιστα όλους τους Γερμανούς [...]. Ο Βίσμαρκ θα αρνιόταν ότι η διαφωνία του με αυτό το “μεγαλογερμανικό” πρόγραμμα έδειχνε ότι δεν ήταν Γερμανός, παρά απλώς πρώσος Γιούνκερ και υπηρέτης του κράτους.», Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, ό.π., σ. 138.

⁴³ Breuilly, *Nationalism and the state*, ό.π., σ. 5-6, 109.

⁴⁴ Brechetefeld, ό.π., σ. 15.

και άρα δικαιωματικά, ανήκει στο γερμανικό έθνος.⁴⁵

Ένα γεγονός το οποίο προβάλλει πάντως αναμφίβολα στο πλαίσιο των συγκεκριμένων εξελίξεων και ειδικότερα σε σχέση με την Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης είναι ότι, ενώ πριν από αυτήν το «γερμανικό ζήτημα», ο σχηματισμός δηλαδή γερμανικού κράτους με εθνικό χαρακτήρα, μπορούσε να αποσιωπηθεί κατά περίπτωση από τις δυνάμεις της Πρωσίας και της Αυστρίας, πλέον κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν: ο γερμανικός εθνικισμός είναι ήδη αρκετά προβεβλημένος για να αγνοηθεί. Στο ίδιο πλαίσιο, βεβαίως, έγινε επίσης κατανοητό από τους Γερμανούς ότι η επιθυμία για ίδρυση εθνικού κράτους δεν μπορούσε να αποσυνδεθεί και να αγνοήσει την υφιστάμενη πολιτική και διπλωματική πραγματικότητα σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.

Με το τέλος της Επανάστασης η Αυστρία αγωνίζεται για την επαναφορά της Συνομοσπονδίας στην προ Μαρτίου εποχή (Vorwärts), καταπνίγοντας κάθε κίνηση της αντιπολίτευσης, αφού τυχόν αποδυνάμωση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας σήμαινε ταυτόχρονη αποδυνάμωση της επιρροής της Αυστρίας στον γερμανικό χώρο. Το επίσημο τέλος της Γερμανικής Συνομοσπονδίας ήρθε με τον αυстроπρωσικό πόλεμο το 1866, την ήττα της Αυστρίας και την ίδρυση, το 1867, της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας υπό την Πρωσία. Το γεγονός αυτό θα αναδεικνυόταν σε προάγγελο της τελικής ενοποίησης. Πέρα όμως από τις εξελίξεις στον πολιτικό και στρατιωτικό τομέα, ένας παράγοντας που αποτέλεσε σημαντικό υπόβαθρο για τη δημιουργία μιας ενωμένης Mitteleuropa υπό γερμανική κυριαρχία ήταν ο οικονομικός: πρόκειται για τη λεγόμενη τελωνειακή ένωση των γερμανικών κρατιδίων, ένας οικονομικός «συνασπισμός» που αποτέλεσε προστάδιο της πολιτικής συνένωσης της Γερμανίας.

2.6 Η τελωνειακή ένωση (Zollverein)

Ο κατακερματισμός της Γερμανίας σε κρατίδια επηρέαζε σημαντικά, μεταξύ άλλων, την οικονομία της περιοχής: το εμπόριο μεταξύ των πόλεων των διαφόρων κρατιδίων δυσχέραινε αποθαρρυντικά η ύπαρξη πολυάριθμων σημείων τελωνειακού ελέγχου, ακόμη και στο έδαφος του ίδιου κρατιδίου, όπως και η επιβολή ποικίλων φόρων κατανάλωσης και εισαγωγής αγαθών. Ακόμη και η ίδρυση της

⁴⁵ Breuilly, *Nationalism and the state*, ό.π. σ. 6, 106.

Γερμανικής Συνομοσπονδίας το 1815 δεν κατέστησε δυνατή τη διευθέτηση του ζητήματος και την απλούστευση του υπάρχοντος δαιδαλώδους εμπορικού και φορολογικού συστήματος. Ο εμπορικός και τελωνειακός συνασπισμός των γερμανικών κρατιδίων, στο πλαίσιο μιας ενιαίας αγοράς με απλοποιημένο καθεστώς συνθηκών, που θα έδιναν ώθηση στην ανάπτυξη της οικονομίας και της βιομηχανίας, αποτέλεσε ένα ζητούμενο που επεδίωξε να ικανοποιήσει κυρίως η Πρωσία, ενώ η υποστήριξή του συνδέθηκε με το όνομα του επιφανούς γερμανικού οικονομολόγου Friedrich List. Ο List, μάλιστα, με τη δράση του και την αποτύπωση των απόψεών του στο έργο *Das Nationale System der Politischen Ökonomie* (1841) θεωρείται ότι έθεσε τις θεωρητικές βάσεις για τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.⁴⁶ Επιπλέον, σύγχρονες μελέτες στον χώρο της οικονομικής θεωρίας εξετάζουν τις ειδικότερες περιστάσεις και τις διαδικασίες μέσω των οποίων επετεύχθη η συγκεκριμένη ένωση, στο πλαίσιο των γεωγραφικών, πολιτικών και εμπορικών παραγόντων, εσωτερικών και εξωτερικών, που ίσχυαν κατά την εποχή, υπό το φως σύγχρονων θεωρητικών μοντέλων.⁴⁷

Εκτός όμως από τα οικονομικά οφέλη που θα προσπόριζε, η τελωνειακή ένωση αποτέλεσε βασική πολιτική επιδίωξη όλων των πρωσικών κυβερνήσεων. Η σημασία που απέδιδε η Πρωσία στη χρησιμότητα της γερμανικής τελωνειακής ένωσης είχε κατ' ουσίαν ως απώτερο σκοπό την πραγμάτωση της «Kleindeutsche Lösung», την πολιτική συνένωση των γερμανικών κρατιδίων υπό την επιρροή της ίδιας. Έτσι, όπως υποστηρίζεται, είτε οι πολιτικοί λόγοι ήταν εξαρχής ο βασικός στόχος προώθησης του Zollverein είτε προστέθηκαν στη συνέχεια στους οικονομικούς, και σε κάθε περίπτωση συνδέθηκαν αζεδιάλυτα στο εξής μαζί τους.⁴⁸

Η διαδικασία ξεκινά από το 1818, τρία χρόνια μετά το τέλος του συνεδρίου της Βιέννης. Προκειμένου η Πρωσία να μην έρθει σε σύγκρουση με την Ιερά Συμμαχία επέλεξε μια ιδιαίτερη τακτική. Προώθησε δηλαδή την οικονομική συνεργασία μεταξύ των γερμανικών κρατών με την κατάργηση των δασμών και των τελωνειακών φραγμών μεταξύ τους. Έτσι, διευκολύνοντας το εμπόριο μεταξύ των

⁴⁶ K. Tribe, *Strategies of economic order: German economic discourse, 1750-1950*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, σ. 36-37.

⁴⁷ F. Ploeckl, "The Zollverein and the formation of a customs union", School of Economics, Univ. of Adelaide, Adelaide, 2015, M. Kitchen, *The political economy of Germany 1815-1914*. Croom Helm, London, 2014.

⁴⁸ A. J. P. Taylor, *The course of German history: A survey of the development of German history since 1815*, Routledge, London, 2008, σ. 62-66, W. O. Henderson, *The Zollverein*. Routledge, London, 2014.

εδαφών της στην Ανατολή και των κτήσεών της στη Ρηνανία και Βεσφαλία στη Δύση, θέτει τις βάσεις για την ίδρυση μιας τελωνειακής ένωσης (Zollverein), στην οποία σταδιακά εντάχθηκαν σχεδόν όλα τα γερμανικά κράτη. Με τον τρόπο αυτό η Πρωσία κατάφερε να προωθήσει την οικονομική ολοκλήρωση, χωρίς να διαταράσσει το status quo του 1815, ενώ λειτουργούσε παράλληλα με την χαλαρή Γερμανική Συνομοσπονδία. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Αυστρία δεν περιλήφθηκε στην τελωνειακή ένωση, όχι μόνο με ενέργειες της Πρωσίας, αλλά και λόγω της αντίθεσης του Μέτερνιχ προς αυτήν, ενώ φαίνεται επίσης ότι το ειδικό καθεστώς προστασίας της βιομηχανίας της Αυστρίας δεν συνήδε με τις συνθήκες οικονομικών συναλλαγών που δημιουργούσε η ένωση.

Επίσημα η τελωνειακή ένωση ιδρύθηκε με τις σχετικές συμφωνίες του 1833, ενώ η επίσημη εφαρμογή της ξεκινά τον Ιανουάριο του 1834. Μέχρι το 1841 περίπου το 90% του γερμανικού πληθυσμού ζούσε σε περιοχές που είχαν ενταχθεί στη ζώνη αυτής.⁴⁹ Οι βιομηχανίες-μεταλλουργίες της Πρωσίας εφοδίαζαν μέσω του Zollverein όλον τον γερμανικό χώρο, με αποτέλεσμα τα μέλη της ενώσεως να αναπτύξουν στενούς δεσμούς με την Πρωσία. Επίσης, προωθήθηκαν έργα υποδομής που προωθούσαν την εμπορική και οικονομική ανάπτυξη των περιοχών, όπως εκτεταμένο σιδηροδρομικό δίκτυο, βιομηχανίες και τράπεζες. Μέσα σε λίγες δεκαετίες το Zollverein είχε αναπτυχθεί τόσο, ώστε η Αυστρία να έχει περιθωριοποιηθεί. Επετεύχθη, έτσι, στην πράξη αυτό που ισχυριζόταν ο Μπίσμαρκ: «δεν υπάρχει τίποτα περισσότερο γερμανικό από την προαγωγή των συμφερόντων της ίδιας της Πρωσίας».⁵⁰

Η Πρωσία, γενικά, διατηρούσε ένα ισχυρό αντίβαρο υπέρ της: τα οφέλη που θα εισέπραττε εν καιρώ από την τελωνειακή ένωση. Τα αργά αντανακλαστικά της Αυστρίας συνετέλεσαν στην περαιτέρω εδραίωση του θεσμού της τελωνειακής ενώσεως, Επιπλέον, η δημιουργία της Ταχυδρομικής Ενώσεως (Postverein) το 1850, με την οποία ρυθμίζονταν οι ταχυδρομικές και δασμολογικές σχέσεις μεταξύ του Zollverein και της Αυστρίας, κατά ένα τρόπο νομιμοποιούσε τον διαχωρισμό μεταξύ των δύο πλευρών. Συνεπώς, ενώ η συνθήκη του Olmütz και η υποχώρηση της Πρωσίας φαίνονταν να προσδίδουν προβάδισμα στις βλέψεις της Αυστρίας,

⁴⁹ C. Clark, *Iron Kingdom: The rise and downfall of Prussia, 1600 – 1947*, Penguin, London, 2008, σ. 255.

⁵⁰ H. Böhme, *Deutschlands Weg zur Grossmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgrundungszeit 1848-1881*, Köln usw, Kieperheuer & Witsch, 1966, σ.84.

προσέφεραν μόνο προσωρινά οφέλη για την Αυτοκρατορία. Σύμφωνα μ' έναν ιστορικό: «η Αυστρία άφησε την ελευθερία δράσης στην Πρωσία και ανακάλυψε πολύ αργά το τίμημα που έπρεπε να πληρώσει για την πρωσική κατασούνη».⁵¹

Επρόκειτο στην ουσία για μία συνάρτηση όπου η σταδιακή ενδυνάμωση του γερμανικού Zollverein αντιστοιχούσε με τη ραγδαία αποδυνάμωση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, και κατ' επέκταση η αύξηση της επιρροής της Πρωσίας με την απομόνωση της Αυστρίας. Ενώ η Γερμανική Συνομοσπονδία άρχισε να προβάλλει ως ένα κακέκτυπο του παρελθόντος, η τελωνειακή ένωση ήταν κάτι καινοτόμο που συμβάδιζε με τις εμπορικές ανάγκες της εποχής, γεγονός που αποδεικνύεται από την ενδυνάμωση του θεσμού τα επόμενα χρόνια: όταν το 1867 ιδρύεται η λεγόμενη «Βόρεια Γερμανική Συνομοσπονδία» (Norddeutscher Bund) το Zollverein περιλαμβάνει πλέον εμπορικές συμφωνίες ακόμη και με μη γερμανικά γειτονικά κράτη, όπως η Σουηδία και η Νορβηγία, ενώ καλύπτει μια έκταση περίπου μισού εκατομμυρίου τετραγωνικών χιλιομέτρων.

2.7 Η γερμανική ενοποίηση

Ο όρος γερμανική ενοποίηση αναφέρεται στο εθνικό κίνημα το οποίο αναδύθηκε και εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, και αφορούσε στην ενοποίηση του γερμανικού χώρου, στον οποίο συναγωνίζονταν δύο ισχυρά κράτη, η Αυστρία και η Πρωσία, όπως επίσης και πολλά άλλα μικρά κρατίδια. Πρόκειται για μια ιδέα, η οποία ήταν αρκετά παλιά καθώς είχε αρχίσει να συζητείται έντονα ήδη από την περίοδο τη Ναπολεόντειας κατοχής. Η ιδέα αυτή ισχυροποιήθηκε στη συνέχεια μέσω των εθνικιστικών κινήματων του 1848 στον χώρο της Γερμανίας. Όπως αναφέρουν οι Bernstein & Milza,⁵² ο εθνικισμός, ο οποίος συνετέλεσε στην ένωση της Γερμανίας, διαφέρει από τον εθνικισμό του πρώτου μισού του αιώνα, καθώς η αντίληψη του έθνους θεμελιώνεται πλέον κατά κύριο λόγο στην ισχύ και στη δύναμη παρά στη λαϊκή συναίνεση. Έτσι, η γερμανική ενοποίηση σηματοδοτεί την ανάδυση στον ευρωπαϊκό χώρο ενός απόλυτου εθνικισμού, ο οποίος είναι κατακτητικός και συμβάλλει στην ένταση της αντιπαράθεσης μεταξύ των κρατών της Ευρώπης. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Brechtefeld, ήδη από την εποχή της

⁵¹ A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*, Hamish, London, 1961, σ. 40.

⁵² Bernstein & Milza, ό.π. , τ. 2, σ. 141.

Εθνοσυνέλευσης στη Φρανκφούρτη το 1848, ήταν εμφανές ότι η έννοια του εθνικισμού ή της εθνικής ταυτότητας ως κριτήριο διαμόρφωσης των κρατικών συνόρων δεν ήταν παρά ένα εργαλείο που οι δύο μεγάλες δυνάμεις της Πρωσίας και της Αυστρίας χρησιμοποιούσαν όταν ικανοποιούσε τα συμφέροντά τους στις μεταξύ τους διαφορές. Επομένως, «η έννοια της συγκέντρωσης όλων των ανθρώπων γερμανικής καταγωγής σε ένα εθνικό κράτος, που μπορεί να ανιχνευτεί σε όλα τα αυτοκρατορικά οράματα της Mitteleuropa από τη Γερμανική Συνομοσπονδία μέχρι τον Χίτλερ δεν ήταν πολύ περισσότερο από μία προκάλυψη εδαφικών ή οικονομικών φιλοδοξιών.»⁵³

Το 1850 η Πρωσία, θεωρώντας ότι η Γερμανική Συνομοσπονδία είχε οριστικά διαλυθεί, επιχείρησε να προωθήσει τα ενωτικά της σχέδια: ο βασιλιάς της Πρωσίας, συγκάλεσε μια νέα ομόσπονδη Βουλή στην Ερφούρτη και πρότεινε νέο ομόσπονδο Σύνταγμα. Στην πρόσκληση ανταποκρίθηκαν 28 κρατίδια. Επιθυμία, ωστόσο, της Αυστρίας ήταν η διατήρηση του status quo στην περιοχή, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί μετά το συνέδριο της Βιέννης, και η διατήρηση της θέσης της μέσα στη Γερμανική Συνομοσπονδία. Έτσι, αντίδρασή της ήταν άμεση και βίαιη, απαιτώντας υπό την απειλή των όπλων από την Πρωσία να ανακαλέσει την πρότασή της και να αποκατασταθεί η παλιά Συνομοσπονδία υπό Αυστριακή Προεδρία. Οι δύο δυνάμεις ανέβαλαν την πολεμική τους σύγκρουση, προς το παρόν, με την υποχώρηση της Πρωσίας και την συνθήκη του Olmütz, τον Νοέμβριο του 1850, γνωστή επίσης ως συνθήκη «της ταπείνωσης του Olmütz». Η επιλογή από την Πρωσία της ταπεινωτικής υποχώρησης είχε να κάνει με το ότι δεν ήταν ακόμη έτοιμος ο οίκος των Hohenzollern να παραταχθεί στρατιωτικά στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων.

Ένα πρόσωπο, οι επιλογές του οποίου επηρέασαν καταλυτικά την πολιτική της εποχής και ειδικότερα την πορεία προς την ενοποίηση του γερμανικού έθνους ήταν αναμφισβήτητα ο Όττο φον Μπίσμαρκ. Εκλεγμένος στο πρωσικό κοινοβούλιο (Landtag) ήδη από το 1847 και εμφανώς βασιλόφρων, ο Μπίσμαρκ τήρησε ιδιαίτερα συντηρητική στάση κατά τα γεγονότα του 1848, ενώ τέθηκε αρχικά εναντίον των κινήσεων για την ενοποίηση της Γερμανίας, θεωρώντας ότι σε παρόμοια περίπτωση θα υπήρχε κίνδυνος για την ανεξάρτητη υπόσταση της Πρωσίας. Γι' αυτό και η συμμετοχή του στη Βουλή της Ερφούρτης, κατά τα γεγονότα του 1850, ως απεσταλμένος της Πρωσίας, είχε ως στόχο την παρεμπόδιση των σχεδίων για

⁵³ Brechtefeld, ό.π., σ. 21.

παρόμοια ενοποίηση. Στη συνέχεια, όμως, συντελείται μια καθοριστική μεταστροφή στις πολιτικές του ιδέες: υιοθετεί σταδιακά την πεποίθηση ότι μόνο εάν η Πρωσία συμμαχήσει με τα άλλα γερμανικά κράτη θα υπερισχύσει της Αυστριακής αυτοκρατορίας. Κατά συνέπεια, αρχίζει να αποδέχεται την ιδέα της ενοποίησης του γερμανικού έθνους σε έναν ενιαίο κρατικό σχηματισμό, υπό τη συντηρητική ηγεσία βεβαίως της Πρωσίας. Κατανοεί, έτσι, ότι η ενδυνάμωση της θέσης της Πρωσίας όχι μόνο έναντι της Αυστρίας, αλλά και ευρύτερα στην πολιτική σκηνή της Ευρώπης συνδέεται με τον γερμανικό λαό και την ιδέα του εθνικισμού.⁵⁴

Η ανάδειξη του Μπίσμαρκ στο αξίωμα του πρωθυπουργού της Πρωσίας το 1862 αποτέλεσε ένα γεγονός, το οποίο έδρασε ως επιταχυντής των εξελίξεων. Ο Μπίσμαρκ, ο οποίος όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, αποτέλεσε απλά «τη ροή του ποταμού»,⁵⁵ έθεσε ως κυρίαρχο ζήτημα τη γερμανική ενοποίηση υπό την ηγεμονία της Πρωσίας, και έτσι επεδίωξε τη σύγκρουση με την Αυστρία, προκειμένου να επιτευχθεί η γερμανική ενοποίηση. Η ενοποίηση, πάντως, μέσω της ενσωμάτωσης των περιοχών της Γερμανίας, συντελέστηκε σταδιακά, καθώς πρόθεση του Μπίσμαρκ ήταν να αποφύγει τις όποιες αντιδράσεις εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων. Η απόφασή του αυτή ήλθε εξάλλου σε σύγκρουση με εσωτερικές πολιτικές δυνάμεις στην Πρωσία, όπως αυτές που συσπειρώθηκαν για να δημιουργήσουν το 1861 το Γερμανικό Κόμμα της Προόδου (*Deutsche Fortschrittspartei*, DFP).⁵⁶ Η θέση του ως προς το γερμανικό ζήτημα ήταν η άμεση και δυναμική προώθηση της *Kleindeutsche Lösung*, ενώ μεταξύ των αιτημάτων του περιλαμβάνονταν η εγκαθίδρυση αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Το συγκεκριμένο κόμμα, το κυρίαρχο κόμμα της αριστεράς πριν την άνοδο των Σοσιαλδημοκρατών, αντιτέθηκε στην αυταρχική πολιτική του Μπίσμαρκ, που δρούσε αγνοώντας συχνά το κοινοβούλιο.

Από τις πρώτες κινήσεις τις οποίες έκανε ο Μπίσμαρκ σχετικά με τη Γερμανική ενοποίηση ήταν η προσάρτηση γερμανικών εδαφών στα βόρεια. Επρόκειτο για τις περιοχές των ανεξάρτητων δουκάτων Χολστάϊν και Σλέσβιχ, τις οποίες διεκδικούσε η Δανία. Το Βασίλειο της Δανίας, στις 18 Νοεμβρίου του 1863, προσάρτησε στην επικράτειά του τα δύο Δουκάτα του Σλέσβικ και Χολστάϊν,

⁵⁴ Pflanze, ό.π., σ. 140.

⁵⁵ Pflanze, ό.π., τίτλος 1^{ου} κεφ.

⁵⁶ Για τον σχηματισμό, την ιδεολογία και τη δράση του κόμματος δες A. Biefang, *National-preußisch oder deutsch-national?: Die Deutsche Fortschrittspartei in Preußen 1861-1867*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997.

παραβιάζοντας το Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1852. Και οι δύο επαρχίες κατοικούνταν ως επί το πλείστον από Γερμανούς. Οι όποιες διπλωματικές προσπάθειες έφεψαν στο κενό λόγω της άρνησης της Δανίας, με αποτέλεσμα η Αυστρία και η Πρωσία να απαντήσουν στην πρόκληση της Δανίας τον Ιανουάριο του 1864, εισβάλλοντας στο Σλέσβικ. Η Βρετανία ως υπερασπιστής της ισορροπίας δυνάμεων του 1815, αλλά και η Γαλλία, παρά το ότι τάχθηκε υπέρ της Δανίας, δεν συμμετείχαν στη σύρραξη, καθώς οι Δανοί ήταν αυτοί που παραβίασαν το Πρωτόκολλο του 1852. Επίσης, το Βασίλειο της Δανίας έδειξε υπερβολική εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του, ενώ υπολόγιζε και σε ευρωπαϊκή βοήθεια. Μέσα σε λίγους μήνες, μέχρι τον Οκτώβριο του 1864, οι δύο μεγαλύτερες δυνάμεις της εποχής είχαν συντρίψει τους Δανούς και είχαν επιβάλει τη συνθήκη της Βιέννης,⁵⁷ με την οποία οι νικήτριες δυνάμεις θα συγκυριαρχούσαν στις δύο επαρχίες, με την Αυστρία υπεύθυνη για το Χολστάιν και την Πρωσία για το Σλέσβικ.



Εικ. 4: Οι περιοχές του Σλέσβικ και του Χολστάιν.

⁵⁷ L. H. Holt, *The History of Europe from 1862 to 1914: From the accession of Bismarck to the outbreak of the Great War*, McMillan, New York, 1918, σ. 75.

Στη συνέχεια, ο Μπίσμαρκ προχώρησε στην επόμενη φάση της γερμανικής ενοποίησης, στο πλαίσιο της οποίας επήλθε ρήξη με την Αυστρία. Ο Μπίσμαρκ χρησιμοποιώντας προς όφελός του την απομόνωση της Αυστρίας σε διπλωματικό επίπεδο, από τη Ρωσία λόγω της στάσης της στον Κριμαϊκό πόλεμο του 1864-66, και από τη Γαλλία εξαιτίας του αποκλεισμού της από τις τελωνειακές συμφωνίες του Zollverein, προχώρησε στη σύναψη συμμαχίας με την Ιταλία, η οποία διεκδικούσε στο πλαίσιο του δικού της εθνικού σχεδίου ενοποίησης, τα βόρεια εδάφη της από την Αυστρία.

Το 1866, μετά τη συνομολόγηση της Γερμανίας με την Ιταλία, ο Μπίσμαρκ κήρυξε πόλεμο στην Αυστρία, τον γνωστό και ως «πόλεμο επτά εβδομάδων». Η Αυτοκρατορία των Αψβούργων πολεμούσε σε δύο μέτωπα. Αν και στο ιταλικό μέτωπο σημείωνε νίκες, στο πρωσικό υπέστη ήττα στην Κουστόζα και την πλήρη καταστροφή των δυνάμεών της στη Σάντοβα (3 Ιουλίου 1866). Πλέον ο δρόμος ήταν ανοιχτός για τη Βιέννη. Ο Μπίσμαρκ όμως δεν σχεδίαζε την υποταγή της Αυστρίας. Ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος – Ιωσήφ ζήτησε ανακωχή και τον Αύγουστο του 1866 υπογράφεται η συνθήκη της Πράγας.⁵⁸

Η σημαντικότερη από τις συνέπειες της συνθήκης ήταν ο οριστικός αποκλεισμός της Αυστρίας από τον γερμανικό χώρο, δηλαδή ο ενταφιασμός του σχεδίου της Μεγάλης Γερμανίας. Η ενότητα πλέον των γερμανικών κρατιδίων θα είχε τη μορφή της Μικρής Γερμανίας. Η Πρωσία προσάρτησε στο βασίλειο της το Αννόβερο και άλλα μικρότερα γερμανικά πριγκιπάτα, η Γερμανική Συνομοσπονδία διαλύεται και δημιουργείται η Συνομοσπονδία της Γερμανίας του Βορρά (Norddeutscher Bund) από την Πρωσία και άλλα κράτη της Βόρειας Γερμανίας, με ανώτατη ηγεσία το Βασιλιά της Πρωσίας και καγκελάριο τον Μπίσμαρκ. Τα νότια γερμανικά κράτη διατηρούν την ανεξαρτησία τους, όμως συνάπτουν συμφωνία με την Πρωσία, με τον όρο ότι σε περίπτωση πολέμου τα στρατεύματά τους θα ακολουθούσαν την πρωσική διοίκηση. Ο Μπίσμαρκ, με τη γνωστή μετριοπάθειά του, δεν ζήτησε αποζημιώσεις από την Αυστρία, ούτε προέβαλε εδαφικές απαιτήσεις από τη Βιέννη. Προτίμησε να μην υπονομεύσει τις μελλοντικές σχέσεις των δύο χωρών. Πλέον η Αυστρία, από τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές δυνάμεις για αιώνες, αποσυρόταν οριστικώς από τη διεκδίκηση της γερμανικής κηδεμονίας.

Στην Ομοσπονδία της Βόρειας Γερμανίας, έτσι, η Πρωσία κυριαρχεί

⁵⁸ Clark, ό.π ,σ. 341.

πλήρως. Αν και ο Μπίσμαρκ δεν επιθυμούσε κοινοβουλευτικό καθεστώς για την Ομοσπονδία αποφεύγει να δώσει συγκεντρωτικό χαρακτήρα στη διοίκηση, προκειμένου να προσελκύσει τα γερμανικά κρατίδια του Νότου. Το 1867 ψηφίζεται Σύνταγμα και στην Ομοσπονδία δημιουργείται η αυτοκρατορική Βουλή (Reichstag), η οποία αναλαμβάνει τη νομοθετική εξουσία και εκλέγεται με καθολική ψηφοφορία. Την εκτελεστική εξουσία αναλαμβάνει το ομοσπονδιακό συμβούλιο (Bundesrat), το οποίο αποτελείται από τους εκπροσώπους των κρατιδίων. Καγκελάριος ορίζεται ο πρωθυπουργός της Πρωσίας, τον οποίο διορίζει ο βασιλιάς της Πρωσίας. Η διοίκηση του στρατού ανήκει στην Πρωσία. Η κυβέρνηση, στην οποία τη θέση του αυτοκρατορικού καγκελάριου κατείχε ο ίδιος ο Μπίσμαρκ, παρέμενε υπόλογη μόνο απέναντι στον αυτοκράτορα και όχι στο Reichstag. Και ενώ στα χαρτιά το Reichstag διατηρούσε σημαντικές αρμοδιότητες δημοσιονομικού ελέγχου επί της εκτελεστικής εξουσίας, ο Μπίσμαρκ βρήκε τρόπους για τον περιορισμό τους.⁵⁹

Αλλαγές έγιναν επίσης στη λειτουργία της τελωνειακής ενώσεως, με μειώσεις τελωνειακών φόρων και δίνοντας επιπλέον οικονομικά κίνητρα. Προκειμένου να ελκύσει στη σφαίρα επιρροής τις νότιες γερμανικές επαρχίες ο Μπίσμαρκ χρησιμοποίησε ένα οικονομικό όπλο, τη δημιουργία του Zollparliament, ενός τελωνειακού κοινοβουλίου, κοινό για τη Βόρεια Ομοσπονδία και τις νότιες επαρχίες το οποίο θα προέκυπτε από εκλογές. Η πραγμάτωση της Γερμανικής ενοποίησης απείχε μια ανάσα ή καλύτερα έναν πόλεμο ακόμη, και ο Μπίσμαρκ τον προετοίμαζε. Συγκεκριμένα, στην τελευταία φάση της γερμανικής ενοποίησης, ο Μπίσμαρκ αποφάσισε να προχωρήσει σε διπλωματική απομόνωση της Γαλλίας, με την εκτίμηση ότι ένας ενδεχόμενος πόλεμος εναντίον της, στον οποίο θα συμμετείχαν από κοινού όλοι οι Γερμανοί, θα ενίσχυε χωρίς αμφιβολία την εθνική Γερμανική ενότητα, ενώ θα εξασφάλιζε τη συμμετοχή όλων των γερμανικών κρατιδίων στη νέα Συνομοσπονδία. Με τις εκτιμήσεις αυτές ως οδηγό, ο Μπίσμαρκ προκάλεσε έτσι τον Ιούλιο του 1870 τον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο. Ο πόλεμος αυτός αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα, καθώς, μεταξύ άλλων, οι επιπτώσεις του οδήγησαν μακροπρόθεσμα στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους που ακολούθησαν.

Τα δεδομένα για τις δύο αντίπαλες χώρες εκείνη την περίοδο είχαν ως εξής: το γόητρο της Γαλλικής Αυτοκρατορίας, υπό την ηγεσία ενός αποδυναμωμένου

⁵⁹ J. Joll, *Η Ευρώπη 1870-1970*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σ.17.

Ναπολέοντα, βρίσκεται σε συνεχή πτώση, ενώ απομονώνεται πλήρως από τις λοιπές Ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η Γαλλία είχε από το 1848 ως πρόεδρό της και από το 1852 ως αυτοκράτορα το Λουδοβίκο Ναπολέοντα Γ', ανιψιό του Μέγα Ναπολέοντα. Η Γαλλία του 'Μικρού Ναπολέοντα', όπως έμεινε γνωστός στην ιστορία ο Ναπολέων Γ', είχε απολέσει το κύρος του «grande nation», και παρακολουθούσε μοιρολατρικά την Πρωσία να κάνει αυτό που η ίδια φανταζόταν ως ρόλο της, δηλαδή την ανατροπή των συνθηκών του 1815. Όπως είχε πει και ο Γάλλος στρατηγός Randon «αυτός που ηττήθηκε στη Sadowa (1866) ήταν η Γαλλία».⁶⁰

Στο αντίπαλο στρατόπεδο η Πρωσία, οικονομικά και στρατιωτικά, βρίσκεται σε άριστο επίπεδο. Έχει σημειωθεί ραγδαία αύξηση σε υλικά απαραίτητα για την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας, όπως άνθρακα και χάλυβα και ο στρατιωτικός μηχανισμός της Πρωσίας, που ανέκαθεν ήταν άριστα οργανωμένος και αποτελεσματικός εκσυγχρονίζεται. Στο πλαίσιο των συμμαχιών οι σχέσεις με την Ρωσία είναι άριστες και με τη συνθήκη του 1868 ανάμεσα στις δύο χώρες, η Ρωσία προβλέπει πως σε περίπτωση γαλλοπρωσικού πολέμου θα κινήσει στρατιωτικές μονάδες στα σύνορά της με την Αυστρία. Έτσι αποκλειόταν η περίπτωση του διπλού μετώπου Αυστρίας-Γαλλίας για τον Μπίσμαρκ. Οι νότιες γερμανικές επαρχίες, ακόμη και αυτές που κρατούσαν επιφυλακτική στάση έναντι της Πρωσίας και της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας, όπως η Βαυαρία, είχαν συμφωνήσει πως θα συστρατευτούν με την Πρωσία σε περίπτωση πολέμου. Επιπλέον, στο πρωσικό στρατόπεδο κυριαρχεί η στιβαρή ηγετική μορφή του καγκελάριου που οδήγησε τη χώρα σε οικονομική ανάπτυξη, στρατιωτική ετοιμότητα, στη σύναψη διπλωματικών σχέσεων με τη Ρωσία και σε σημαντικές συμφωνίες με τα νότια γερμανικά κράτη.

Πάντως η πολεμική σύγκρουση ανάμεσα στην Πρωσία και στη Γαλλία φαινόταν ως αναπόφευκτη λύση για την εκτόνωση της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στην πολιτική και διπλωματική σκηνή. Η μεν Πρωσία επιθυμούσε διακαώς την εθνική ενοποίηση της Γερμανίας, μέσω ενός εθνικού πολέμου, καθώς και την εκτόπιση της Γαλλίας από την ηγεμονία στην Ευρώπη. Η δε Γαλλία ήθελε να διασώσει το αυτοκρατορικό κύρος και να συντρίψει τις εσωτερικές φιλελεύθερες αντιδράσεις. Το *casus belli* παρείχε τελικά το γεγονός της διαδοχής στον ισπανικό θρόνο.

Ο Μπίσμαρκ είχε καταφέρει παρασκευαστικά να πείσει τους Ισπανούς να

⁶⁰ H.A.L. Fisher, *A History of Europe*, Houghton Mifflin, 1939, σ.1070.

προτείνουν έναν πρώσο πρίγκιπα για τον κενό ισπανικό θρόνο, τον πρίγκιπα Λεοπόλδο (της δυναστείας των Hohenzollern). Ο Λεοπόλδος δέχτηκε την ισπανική πρόταση, η Γαλλία, όμως, όπως είχε υπολογίσει ο Μπίσμαρκ, αντέδρασε έντονα. Φοβόταν πως θα εγκλωβιζόταν από την στιγμή που η πρωσική δυναστεία θα εγκαθίστατο και στην Ισπανία. Μπροστά στις Γαλλικές αντιδράσεις, ο Βασιλιάς της Πρωσίας, Γουλιέλμος Α΄, προχωρεί σε απόσυρση της υποψηφιότητας Hohenzollern, γκρεμίζοντας τα σχέδια του πρωθυπουργού του. Η Γαλλία, όμως, στέλνει επιπλέον τον πρέσβη της στην πόλη Ems, όπου βρισκόταν ο Γουλιέλμος, ζητώντας εγγυήσεις ότι ούτε στο μέλλον θα εγειρόταν ποτέ θέμα διεκδίκησης του ισπανικού θρόνου από μέλη της δυναστείας των Hohenzollern. Ο Γάλλος πρέσβης ωστόσο επέστρεψε άπραγος, καθώς ο Βασιλιάς δεν επιθυμούσε να προβεί σε παρόμοια δέσμευση, ενώ ενημέρωσε τον Μπίσμαρκ για το περιεχόμενο και την έκβαση της συζήτησής του με τον απεσταλμένο των Γάλλων.

Η κίνηση αυτή των Γάλλων είχε μόλις δώσει την ευκαιρία στον Μπίσμαρκ να προκαλέσει τον πόλεμο μεταξύ των δύο χωρών, και μάλιστα να παρουσιάσει την Γαλλία και τον αυτοκράτορά της να επιδίδονται σε μια παράλογη επιθετικότητα. Συγκεκριμένα, ο Μπίσμαρκ τροποποιεί με επιδέξιο τρόπο το περιεχόμενο, την έκφραση και κυρίως το ύφος του τηλεγραφήματος που είχε δεχθεί από την Ems, παρουσιάζοντας τον Γάλλο απεσταλμένο να συμπεριφέρεται με αυθάδεια, ενώ παράλληλα πρόβαλε την αυστηρότητα με την οποία ο Πρώσος Βασιλιάς αντιμετώπισε τα παράλογα αιτήματα της Γαλλίας.⁶¹ Το τηλεγράφημα, το οποίο δημοσιεύτηκε άμεσα στο Βερολίνο και σε άλλες πρωτεύουσες της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων το Παρίσι, θεωρήθηκε από τους Γάλλους ότι τους προσέβαλλε. Η Γαλλία, έτσι, σε λίγες μέρες κηρύττει τον πόλεμο εναντίον της Πρωσίας. Με τον χειρισμό του αυτόν, ο Μπίσμαρκ κατάφερε τόσο την έναρξη του πολέμου όσο και την κήρυξή του από τη Γαλλία, ώστε να διασφαλίσει τη στήριξη των νότιων γερμανικών κρατών, αλλά και την ουδετερότητα των υπόλοιπων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων.

Όπως το διατύπωσε ο γάλλος πολιτικός Εμίλ Ολιβιέ «η κατάλληλη στιγμή για να σταματήσουν την Πρωσία είχε παρέλθει». Η Γαλλία εκτίθεται διεθνώς και ο ηγέτης της χάνει τον τίτλο του υπερασπιστή της αρχής των εθνοτήτων και γίνεται ο ταραξίας του status quo στην Ευρώπη. Η Βρετανία γυρίζει την πλάτη στη Γαλλία, οι

⁶¹ S. Badsey, S., *The Franco-Prussian War 1870-1871*, Osprey Publishing, London, 2014, σ. 26-30, G. Wawro, *The Franco-Prussian War: The German conquest of France in 1870-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, σ. 37-38.

σχέσεις με την Ρωσία ήταν ήδη άσχημες λόγω του Κριμαϊκού πολέμου, ενώ οι προσπάθειες του Ναπολέον για κοινό άξονα με την Αυστρία απέναντι στην Πρωσία σκαλώνουν στην αντίδραση της Ουγγαρίας όπου οι «Μαγυάροι δεν επιθυμούσαν να διακινδυνεύσουν την ευνοϊκή για την Ουγγαρία ρύθμιση του 1867, δηλαδή το Ausgleich της Αυστροουγγαρίας».⁶² Επίσης η Ιταλία δεν στόχευε να ριψοκινδυνεύσει τα πρόσφατα κέρδη της με τυχόν συμμαχία με την Γαλλία. Η απομόνωση της Γαλλίας ήταν δεδομένη τόσο λόγω της πολιτικής ανικανότητας του Ναπολέον όσο και χάρη στις μηχανορραφίες του Μπίσμαρκ.

Η κήρυξη του πολέμου από τη Γαλλία, ώθησε τελικά πράγματι τα νοτιογερμανικά κρατίδια στο πλευρό της Πρωσίας. Πλέον όλα τα γερμανικά κράτη ενωμένα, με διπλάσιο στρατό από αυτόν της Γαλλίας και οργανωμένα πολεμικά σχέδια, ήδη από το 1867, κατέλαβαν την Αλσατία και τη Λωρραίνη μέσα σε τέσσερις εβδομάδες και προχώρησαν προς το Παρίσι. Ο γάλλος στρατάρχης Μπαζαΐν αποκλείστηκε στο Μέτς μετά τη μάχη του Σεν-Πριβού. Ο Ναπολέον μαζί με τον στρατάρχη Μακμαόν, ενώ προσπάθησαν να βοηθήσουν το Μπαζαΐν, ηττήθηκαν. Στο Σεντάν που δόθηκε η αποφασιστική μάχη, οι Γάλλοι κατατροπώθηκαν, πολλοί στρατιώτες αιχμαλωτίστηκαν και ο ίδιος ο Ναπολέον φυλακίστηκε, τερματίζοντας τον βίο της περιόδου της αυτοκρατορίας για την Γαλλία. Στο Παρίσι τότε εκδηλώθηκε εξέγερση, η οποία με πρωθυπουργό τον Γαμβέττα προχώρησε σε ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας. Ο ίδιος προώθησε τη



συγκρότηση ενός μαζικού λαϊκού στρατού, ενός

Εικ.5: Ο Ναπολέον Γ΄ και ο Μπίσμαρκ μετά τη μάχη του Σεντάν.

«levée en masse, στα πρότυπα του 1792»,⁶³ χωρίς όμως τα επιθυμητά αποτελέσματα.

⁶² Ι. Σ. Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945: Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 215.

⁶³ Τσακαλογιάννης, ό.π., σ. 314.

Η στρατιά του Μπαζαίν ηττάται τον Οκτώβριο και το Παρίσι μετά από τετράμηνη πολιορκία παραδίδεται. Ο Μπίσμαρκ είχε πετύχει το στόχο του. Μέσα από έναν εθνικό γερμανικό πόλεμο εναντίον της Γαλλίας, διέγειρε το πατριωτικό και εθνικιστικό συναίσθημα των Γερμανών. Η εθνική ολοκλήρωση γίνεται πράξη στις 18 Ιανουαρίου 1871, όπου με μεγαλοπρέπεια στην Αίθουσα των Κατόπτρων στις Βερσαλλίες, ο βασιλιάς της Πρωσίας ανακηρύσσεται αυτοκράτορας της Γερμανικής Αυτοκρατορίας (Kaizer).⁶⁴



Εικ. 5: Η ανακήρυξη του Γουλιέλμου της Πρωσίας ως αυτοκράτορα της Γερμανίας στην Αίθουσα των Κατόπτρων στις Βερσαλλίες.

Τα υπάρχοντα κράτη θα συνεχίσουν να υφίστανται στην Αυτοκρατορία. Η οριστική συνθήκη ειρήνης υπογράφηκε στη Φρανκφούρτη, τον Μάιο του 1871 και όριζε την καταβολή πολεμικής αποζημίωσης από την ηττημένη Γαλλία καθώς και την προσάρτηση των γαλλικών επαρχιών Αλσατίας και Λωρραίνης στη Γερμανία, επαρχιών που αποτελούσαν τεράστια πηγή σιδηρομεταλλευμάτων. Η εδαφική απώλεια της Γαλλίας αποτέλεσε μόνιμη πληγή στις σχέσεις των δύο χωρών και είχε ήδη ανοίξει το δρόμο για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το νέο Ράιχ, δημιούργημα του Μπίσμαρκ, γίνεται μια υπερδύναμη

⁶⁴ Clark, ό. π , σ . 348.

στηριζόμενη στην παραδοσιακή στρατιωτική πειθαρχία και οργάνωση της Πρωσίας και στην οικονομική άνθηση που σημειώνεται λόγω της βιομηχανίας. Η δημιουργία της Αυτοκρατορίας αποτέλεσε κυρίως σχέδιο του Μπίσμαρκ, ο οποίος χωρίς να ενδιαφερθεί για την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη κατάφερε να κάνει το status quo του 1815 να αποτελεί απλώς μια ανάμνηση για τους Ευρωπαίους. Αυτό που τον ενδιέφερε πλέον ήταν η διατήρηση της κατάστασης του 1871, η οποία εξασφάλιζε τη γερμανική υπεροχή. Σημαντική απειλή για το Ράιχ αποτελούσε κυρίως η γαλλική εκδικητικότητα, η οποία οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό σε πολιτικό σφάλμα του Μπίσμαρκ.⁶⁵ Η πολιτική του, ιδιαίτερα, σχετικά με την προσάρτηση της Αλσατίας και της Λωρραίνης αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τις σχέσεις των χωρών τον 20^ο αιώνα. Στην περίπτωση της Αυστρίας ο Μπίσμαρκ είχε φερθεί με κατανόηση και μετά από λίγα χρόνια η πρώην άσπονδη εχθρός, Αυστρία, γίνεται η πιο ένθερμη υποστηρικτής των θέσεων του Βερολίνου. Η Βρετανία συνεχίζει να διατηρεί τον ρόλο του θεατή των γεγονότων, ενώ η Ρωσία ανταμείβεται για τη στάση της στον γαλλοπρωσικό πόλεμο με ακύρωση των συνθηκών του Παρισιού (1856) και ξαναανοίγει ο χώρος της Μαύρης Θάλασσας γι' αυτήν.

Η νέα ενωμένη Γερμανική Αυτοκρατορία πήρε την επίσημη ονομασία «Γερμανικό Ράιχ» (Deutsches Reich), και περιέλαβε στους κόλπους της και περιοχές, οι οποίες υπάγονταν στο κράτος της Πρωσίας, αλλά δεν αποτελούσαν ως τότε μέρη της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας της Γερμανίας. Ανάμεσα στις περιοχές αυτές ήταν η Ανατολική και η Δυτική Πρωσία, το Ντάντσιχ και μεγάλες εκτάσεις της σημερινής Πολωνίας, όπως επίσης και η Αλσατία-Λωρραίνη, η οποία προσαρτήθηκε στο Ράιχ, αφού αποσπάστηκε το 1871 από την Γαλλία⁶⁶ (Haffner 2001). Έτσι, μετά την ενοποίηση, η Γερμανία καθίσταται η μεγαλύτερη ευρωπαϊκή δύναμη και βρίσκεται πλέον στο κέντρο των ευρωπαϊκών εξελίξεων. Το Βερολίνο φάνταζε ως η ισχυρότερη δύναμη της ηπειρωτικής Ευρώπης.⁶⁷ Όπως ισχυριζόταν ο Μπίσμαρκ, η Γερμανία ανήκε στις τρεις Παγκόσμιες Δυνάμεις. Ο ίδιος θα κυριαρχήσει στην πολιτική σκηνή της Ευρώπης (μέχρι το 1890), αφού κατάφερε να μετατρέψει την ιστορία του Πρωσικού βασιλείου σε ιστορία μιας ενωμένης Γερμανικής Αυτοκρατορίας.

⁶⁵ V. Ullrich, *Otto von Bismarck*, Rowohlt, Hamburg, 1998, σ. 93.

⁶⁶ S. Haffner, *Von Bismarck zu Hitler*, Knauer, München, 2001.

⁶⁷ G. Trausch, «Από την Ισορροπία Δυνάμεων στην Ισορροπία των Μπλοκ», στο Ελένη Αρβελέρ & Maurice Ayamard (επιμ.), *Οι Ευρωπαίοι, Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή*, Σαββάλας, Αθήνα, 2003, τ.2, σ. 3.

Οι αριστοτεχνικοί χειρισμοί του Μπίσμαρκ οδήγησαν τελικά στην επίτευξη της γερμανικής ενοποίησης, αλλά και παράλληλα στην επίτευξη των επιμέρους στόχων του. Βασικός σκοπός της πολιτικής του υπήρξε η διατήρηση του status quo και των κεκτημένων, ενώ παράλληλα στόχευε στην προετοιμασία του για μια ενδεχόμενη σύγκρουση με τη Γαλλία, την οποία μάλιστα ο Μπίσμαρκ θεωρούσε ως αναπόφευκτη: πίστευε ότι η Γαλλία δεν μπόρεσε ποτέ να αποδεχθεί την ήττα του 1871.⁶⁸ Από την άλλη, η Βρετανία, ενώ ως εκείνη τη στιγμή ήταν η μεγαλύτερη δύναμη στην Ευρώπη, δεν θεωρούνταν πρόβλημα για τον Μπίσμαρκ, καθώς ήταν απασχολημένη με την παγίωση της τεράστιας αποικιακής αυτοκρατορίας της, με αποτέλεσμα να διατηρεί μια στάση «λαμπρής απομόνωσης».⁶⁹ Έτσι, αν και η διεκδίκηση της ηγεμονικής θέσης την οποία είχε εδραιώσει η Γερμανία ήταν ζήτημα χρόνου, οι διπλωματικοί χειρισμοί του Μπίσμαρκ οδήγησαν στον επιδιωκόμενο στόχο, δηλαδή στην υλοποίηση της γερμανικής ηγεμονίας με ειρηνικά μέσα.⁷⁰

Στο νεοϊδρυθέν εθνικό κράτος το ζήτημα της γερμανικής εθνικότητας δεν μπορούσε παρά να αξιοποιηθεί ως παράγοντας ενοποιητικός. Η πλειονότητα των κατοίκων ήταν Γερμανοί, κυρίως κάτοικοι της περιοχής της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, που μιλούσαν τη γερμανική ως μητρική τους γλώσσα. Ήδη από την προηγούμενη δεκαετία είχε εφαρμοστεί μια σειρά ενοποιητικών νομοθετικών μέτρων, στο πλαίσιο της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας, στους τομείς του τραπεζικού συστήματος, του συναλλάγματος, των εμπορικών νόμων και των δικαιωμάτων μετακίνησης και εγκατάστασης σε άλλες περιοχές. Επιπλέον, τόσο η Συνομοσπονδία όσο και η Τελωνειακή Ένωση αποτελούσαν για τους κατοίκους σημαντικές εμπειρίες διαβίωσης και δραστηριότητας σε ένα κοινό και ενιαίο πλαίσιο. Ωστόσο, η αίσθηση του ανήκειν στο γερμανικό έθνος δεν ήταν ο ισχυρότερος λόγος που οδήγησε στον σχηματισμό του κράτους. Αν και χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, ως πολιτικό επιχείρημα (ή και σύνθημα), ως ιδεολογικό σχήμα ή ως μοχλός πίεσης σε διπλωματικό επίπεδο δεν φαίνεται να υπήρξε ποτέ στην ουσία ο βασικός λόγος που ώθησε τα γεγονότα στη συγκεκριμένη κατάληξη του σχηματισμού του συγκεκριμένου κράτους. Όπως υποστηρίζεται, το 1871 ήταν ακόμη η εποχή του «μαζικού» γερμανικού εθνικισμού, ο οποίος «υπήρξε συνέπεια και όχι

⁶⁸ S. Bernstein & P. Milza, *ό.π.*, σ. 67.

⁶⁹ Γ. Δ. Στεφανίδης, *Ο τελευταίος Ευρωπαϊκός αιώνας: Διπλωματία και πολιτική των δυνάμεων 1871-1945*, Προσκήνιο, Αθήνα, 1997, σ.12.

⁷⁰ Τσακαλογιάννης, *ό.π.*, τ.1.

αΐα του νέου γερμανικού εθνικού κράτους».71



Εικ. 6: Η Mitteleuropa από το 1866 έως το 1914.

71 J. Breuilly, *The formation of the first German nation-state: 1800-1871*, Palgrave, Houndmills, 2001, σ. 113.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΜΠΙΣΜΑΡΚ ΕΠΟΧΗ

3.1. Ο δρόμος προς τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Οι χειρισμοί του Μπίσμαρκ σε διπλωματικό επίπεδο μπορούν να χαρακτηριστούν δεξιοτεχνικοί, ενώ το πρόσωπό του λειτούργησε ως σταθεροποιητικός παράγοντας ευρύτερα στην Ευρώπη. Ωστόσο, η πολιτική του ενείχε μια καίρια αδυναμία: υπήρξε σε πολύ μεγάλο βαθμό προσωποκεντρική, βασιζόταν ολοκληρωτικά στο πρόσωπό του ως καγκελάριου, και γι' αυτό τον λόγο καταρρέει, κατ' ουσίαν, μετά την αποχώρησή του, το 1890.⁷²

Η ένωση των γερμανικών κρατιδίων το 1871 ενδυνάμωσε αποφασιστικά τη Γερμανία, καθιστώντας την καταλυτικό παράγοντα στις εξελίξεις στην Ευρώπη διαχρονικά ως σήμερα. Η πρώτη περίοδος του γερμανικού κράτους, επί Μπίσμαρκ, συνοδεύτηκε από μια ραγδαία ανάπτυξη, οικονομική, βιομηχανική και στρατιωτική, που ενίσχυσε τη Γερμανία, η οποία ενεπλάκη σε αποικιακές διεκδικήσεις και αμφισβήτησε ενεργά τη γαλλική και βρετανική ηγεμονία. Από το 1871 έως το 1914 σημειώθηκε ταχύρρυθμη ανάπτυξη της γερμανικής βιομηχανίας και οικονομίας, που ξεπέρασε τις αντίστοιχες της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας και κατέστησε τη Γερμανία την πρώτη βιομηχανική και οικονομική δύναμη στον κόσμο. Ταυτόχρονα μετέβαλε την κοινωνική διαστρωμάτωσή της με τη δημιουργία μιας άρχουσας τάξης βιομηχάνων, τραπεζιτών και εφοπλιστών, με διεθνείς συνεργασίες, αλλά και ανταγωνισμούς.

Κομβικό σημείο για τις εξελίξεις στη χώρα υπήρξε το έτος 1890, καθώς ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος ο Β΄ απομάκρυνε από την Καγκελαρία τον Μπίσμαρκ, ο οποίος υπήρξε ο σχεδιαστής της γερμανικής ενοποίησης και της κυριαρχίας της σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο σε ολόκληρη την Ευρώπη.⁷³ Μετά την αποχώρηση του Μπίσμαρκ το 1890, το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών θα βρεθεί αντιμέτωπο με μια κρίσιμη δοκιμασία η οποία θα οδηγήσει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι σπασμωδικές κινήσεις τις οποίες ακολουθεί στην πολιτική του ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος Β΄ είχαν ως αποτέλεσμα να επιτρέψουν στη Γαλλία να εξέλθει από τον διπλωματικό απομονωτισμό, στον οποίο την είχε οδηγήσει η πολιτική

⁷² G. Trausch, ό.π., σ. 276.

⁷³ Η. Θερμός, *Η Γερμανική Ηγεμονία, ψευδαισθήσεις και πραγματικότητα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2013, σ. 44.

του Μπίσμαρκ, και παράλληλα, καθώς η πολιτική του Γουλιέλμου του Β΄ ήταν σωβινιστική, να παρουσιαστεί μια όξυνση του εθνικισμού και σε άλλες χώρες.

Παράλληλα, η στάση αυτή προκαλεί μια όξυνση του εθνικισμού σε άλλες χώρες.⁷⁴ Η έξοδος της Γαλλίας από τον απομονωτισμό μετά το 1890 και η βελτίωση της διπλωματικής της θέσης συντέλεσε στο να συμβεί αυτό που περισσότερο φοβόταν ο Μπίσμαρκ, δηλαδή στη συμμαχία Ρωσίας-Γαλλίας. Έτσι, η Γαλλία συνεχίζει να καλλιεργεί ένα σημαντικό δίκτυο συμμαχιών. Για παράδειγμα, ενώ οι σχέσεις της με την Ιταλία, η οποία ανήκε στην Τριπλή συμμαχία της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας, ήταν τεταμένες, μέχρι το 1902, ομαλοποιούνται. Παράλληλα, με τη Συνθήκη του 1904 τίθεται τέρμα στην προγενέστερη αποικιακή διένεξη μεταξύ Γαλλίας και Βρετανίας με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μια νέα διπλωματική κατάσταση στην Ευρώπη.

Η διαμόρφωση της «Τριπλής Συνεννόησης» το 1907 οδηγεί πλέον στη δημιουργία δυο μετώπων στην Ευρώπη, το μέτωπο της «Τριπλής Συνεννόησης» και το μέτωπο της «Τριπλής Συμμαχίας».⁷⁵ Έτσι, ενώ στο Συνέδριο της Βιέννης επιτεύχθηκε μια ευρωπαϊκή ισορροπία δυνάμεων, η οποία κυριάρχησε στο ευρωπαϊκό σύστημα κρατών και βασιζόταν σε ένα συνασπισμό μεγάλων δυνάμεων, η Ευρώπη μέσα σε μικρό διάστημα από την πτώση του Μπίσμαρκ βρέθηκε χωρισμένη σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα.

Παράλληλα, καθώς η έξαρση του εθνικισμού και του πατριωτισμού ήταν γεγονός για όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης, είναι προφανές, ότι αρκούσε μια μικρή, τοπικής εμβέλειας σύγκρουση για να οδηγήσει σε μια γενικευμένη σύγκρουση, με απρόβλεπτες συνέπειες για την Ευρώπη και τα κράτη της. Έτσι, η κατάσταση, η οποία μετά τους δυο Βαλκανικούς πολέμους ήταν ήδη τεταμένη, αποτέλεσε σημείο τριβής των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών, και έμελλε να δώσει την αφορμή για να ξεσπάσει ο καταστροφικός Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.⁷⁶ Η ένταση που επικρατούσε τις παραμονές του Πολέμου αποτυπώνεται στα έντυπα της εποχής. Καρτ ποστάλ, αφίσες, σφραγίδες εμφανίστηκαν σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες παρουσιάζοντας τα ιδανικά και τις πεποιθήσεις των αντιπάλων στρατοπέδων, ενώ ο προπολεμικός τύπος με τη φιλοπολεμική ρητορική του απεικόνιζε τις εκάστοτε κυβερνητικές θέσεις. Ο γερμανικός τύπος μετέδωσε στους πολίτες την πεποίθηση πως μια ένοπλη σύγκρουση

⁷⁴ G. Trausch, ό.π., σ.45.

⁷⁵ S. Bernstein & P. Milza, ό.π., σ.26-27

⁷⁶ Trausch, ό.π., σ.31-32.

το 1914, εκτός από αναπόφευκτη, θα εξασφάλιζε την επιβίωση της χώρας από τους εχθρούς της, μια αντίληψη κινδύνου εμφανής στο γερμανικό φόβο της περικύκλωσης από ζηλόφθονους και φιλοπόλεμους γείτονες.⁷⁷



Εικ. 7: «Χαιρετίσματα από το Σχολείο Πολέμου», με αναγραφόμενο στον πίνακά του το ρητό «Πρέπει να υπάρξει δικαιοσύνη».

Την 1 Αυγούστου 1914 η Γερμανία, ως ηγέτιδα δύναμη της Τριπλής Συμμαχίας, κήρυξε προληπτικό πόλεμο κατά της Ρωσίας και στις 3 Αυγούστου κατά της Γαλλίας, οδηγώντας την Ευρώπη στην περιπέτεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο οποίος τερματίστηκε με την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών στις 28 Ιουνίου 1919, στον ίδιο χώρο όπου 48 χρόνια πριν είχε γεννηθεί το ενωμένο γερμανικό κράτος. Το άρθρο 231 της συνθήκης «περί πολεμικής ενοχής» της Γερμανίας αποτέλεσε τους τίτλους τέλους της οικονομικής και στρατιωτικής υπερδύναμης του ενοποιημένου Ράιχ, αλλά ταυτόχρονα προκάλεσε αναταραχές σε όλη τη γερμανική επικράτεια, υποδαυλίζοντας το μίσος και τη δυσπιστία, και τροφοδοτώντας τις φαντασιώσεις των πλέον αντιδραστικών για εκδίκηση και

⁷⁷ M. Gunther, «Verteidigungskrieg und Volksgemeinschaft Staatliche Selbstbehauptung, nationale Solidarität und soziale Befreiung in Deutschland in der Zeit des Ersten Weltkriegs (1900-1925)», στο W. Michalka (επιμ.), *Der Erste Weltkrieg. Wirkung Wahrnehmung, Analyse*, Piper, München, 1994, σ.585.

επιστροφή στο ένδοξο παρελθόν.⁷⁸

3.2. Η περίοδος του μεσοπολέμου

Η συντριπτική ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε ως αποτέλεσμα, όχι μόνο να αποτύχει η πρώτη της προσπάθεια για ηγεμονία στην ευρωπαϊκή ήπειρο, αλλά επιπλέον προδιέγραψε σε πολύ μεγάλο βαθμό την εξωτερική πολιτική της εφεξής. Η συντριπτική ήττα της χώρας και οι κοινωνικές εντάσεις που προκαλούνται στο εσωτερικό της, ως συνέπεια των μακροχρόνιων επιβαρύνσεων του μεγαλύτερου μέρους του γερμανικού λαού, οδήγησαν το 1918 στη λεγόμενη «Νοεμβριανή Επανάσταση». Αποτέλεσμα των αναταραχών και των συγκρούσεων ήταν ο εξαναγκασμός σε παραίτηση του αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β΄, και η εγκαθίδρυση της λεγόμενης «Δημοκρατίας της Βαϊμάρης» (από την πόλη όπου συνήλθε η γερμανική εθνοσυνέλευση για τη δημιουργία του συντάγματος του νέου πολιτεύματος). Έτσι, το γερμανικό Ράιχ λαμβάνει πλέον τη μορφή μιας ομοσπονδιακής δημοκρατίας αποτελούμενης από 17 κρατίδια με δική τους κυβέρνηση και κοινοβούλιο, και αντιπροσώπους τους σε μια ομόσπονδη βουλή στην πόλη του Βερολίνου. Πρόκειται για το πρώτο δημοκρατικό πολίτευμα του γερμανικού έθνους.

Ωστόσο, αυτό που κυριαρχεί πλέον στις κατεστραμμένες από τον πόλεμο γερμανικές πόλεις είναι η ανεργία και μια ανύπαρκτη σχεδόν κεντρική κρατική διοίκηση. Με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, το 1919, τα πράγματα γίνονται ακόμη χειρότερα για τη χώρα, καθώς οι νικήτριες δυνάμεις επιδίωξαν μέσω των επαχθών όρων, τους οποίους την υποχρέωσαν να δεχθεί, να την εξουθενώσουν ακόμα περισσότερο και να την αποδυναμώσουν ολοκληρωτικά. Συγκεκριμένα, η Γερμανία υποχρεώνεται να αναλάβει ένα δυσβάστακτο φορτίο, μέσω των μεγάλων εδαφικών παραχωρήσεων, την αποστρατικοποίηση της Ρηνανίας, τη δραστική μείωση των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων, και κυρίως με τις πολεμικές επανορθώσεις τις οποίες ανέλαβε. Τα μέτρα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να επιτείνουν όχι μόνο τον πληθωρισμό, σε επίπεδο οικονομίας της χώρας, αλλά και τα αισθήματα εθνικισμού του γερμανικού λαού.

⁷⁸ Θερμός, ό.π., σ.76-79.

Αυτό που επίσης πλήγωσε ανεπανόρθωτα το εθνικό γερμανικό αίσθημα και την περηφάνια του λαού της Γερμανίας ήταν το άρθρο 231 της Συνθήκης των Βερσαλλιών, με το οποίο επιρριπτόταν η ολοκληρωτική ευθύνη για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη Γερμανία και τους συμμάχους της. Το άρθρο 231 της Συνθήκης των Βερσαλλιών αποτελεί τη λεγόμενη *ρήτρα ενοχής* της Γερμανίας για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία θα οδηγήσει στην έξαρση των εθνικιστικών αντιδράσεων εκ μέρους της, καθώς δημιούργησε στη Γερμανία ρεβανσιστικά αισθήματα.⁷⁹ Ο εθνικισμός αυτός εξελίχθηκε και εμπλουτίστηκε με στοιχεία έντονης αντιπαράθεσης και δυσπιστίας προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, που έμελλε να έχει κι άλλες οδυνηρές συνέπειες για την Ευρώπη, και όχι μόνο.

Στη Γερμανία, έτσι, μέσα στα ερείπια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αρχίζει να αναδύεται ξανά η ιδέα της ένωσης όλων των Γερμανών στα όρια ενός εθνικού κράτους που θα κυριαρχούσε στην κεντρική Ευρώπη, στο πλαίσιο της οποίας η συνεργασία με την Αυστρία προβάλλει, αν όχι επιτακτική, τουλάχιστον ελκυστική και μάλλον αναγκαία για τη διατήρηση του κύρους και την επιβίωση του γερμανικού έθνους. Πρόκειται δύο πρώην αυτοκρατορίες, με στενούς εθνικούς και πολιτισμικούς δεσμούς, που νιώθουν απομονωμένες σε ένα εχθρικό ευρωπαϊκό περιβάλλον. Η κατάρρευση των πολιτικών συστημάτων του Μπίσμαρκ και των Αψβούργων δημιουργεί την ελπίδα ότι «ο χαμένος σκοπός» των ετών 1848 – 1871, η δημιουργία μιας μεγάλης Γερμανίας (Grossdeutschland), είναι εφικτή, υπό άλλο πλέον πολιτικό σχήμα, με την ένωση των δύο κρατών. Η ιδέα αυτή εκφράζεται σε συνελεύσεις, ομιλίες και στον τύπο της εποχής και στις δύο χώρες, αν και στη συνέχεια χάνει την αρχική της δυναμική. Η παραπάνω ιδέα ωστόσο αρχίζει να λαμβάνει της μορφή της «συνολικής» Γερμανίας (Gesamtdeutschland), της ένωσης δηλαδή όλων των Γερμανών της Ευρώπης, κατοίκων κυρίως των τεσσάρων κρατών κυκλικά του γερμανικού κράτους στα νέα του πια σύνορα (Γερμανοί της Αυστρίας, Πολωνίας, Βαλτικής και Βοημίας), τους οποίους συνδέει η κοινή εθνική καταγωγή, γλώσσα και πολιτισμός.⁸⁰

Από την άλλη, λαμβάνουν χώρα σημαντικές εξελίξεις στο διπλωματικό επίπεδο. Το 1922 η Γερμανία προσεγγίζει τη Ρωσία, με την οποία συμφωνούν στην υπογραφή της συνθήκης του Ραπάλλο, αποκαθιστώντας με αυτό τον τρόπο τις

⁷⁹ Στεφανίδης, *Ο Τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας*, ό.π., σ.92.

⁸⁰ H. C. Meyer, *Mitteleuropa in German thought and action, 1815-1945*, M. Nijhoff, La Haye, 1955, σ. 292-297.

διπλωματικές τους σχέσεις οι οποίες είχαν διαταραχθεί τόσο από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όσο και από την άνοδο στην εξουσία της Ρωσίας των Μπολσεβίκων. Επιπλέον, η Γερμανία αποκτά πλεονέκτημα σε διπλωματικό επίπεδο και περιθώριο χειρισμών έναντι των Συμμάχων, καθώς η στενότερη συνεργασία της με τη Ρωσία έκανε τη Γαλλία να ανησυχεί έντονα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σύμμαχοι είχαν δημιουργήσει ανάμεσα στη Γερμανία και τη Ρωσία ένα φυσικό διαχωριστικό μέτωπο αποτελούμενο από αδύναμα, μικρά κράτη, τον λεγόμενο «πολωνικό διάδρομο», ώστε να εμποδίσουν μια ενδεχόμενη προσέγγιση Βερολίνου και Μόσχας. Ωστόσο, μετά την υπογραφή της συνθήκης του Ραπάλλο, η Γερμανία ξεκίνησε τις οικονομικές και εμπορικές της σχέσεις με τη Ρωσία. Δεν είναι χωρίς σημασία, εξάλλου, το γεγονός ότι δόθηκε επιπλέον στη Γερμανία η δυνατότητα να μπορεί να εκπαιδεύει τμήματα του στρατού της σε περιοχές της Ρωσίας. Παράλληλα, η Γερμανία με τη συνθήκη αυτή απέκτησε το δικαίωμα ίδρυσης στη Ρωσία εργοστασίων, τα οποία παρήγαγαν για λογαριασμό της πολεμικό υλικό. Το γεγονός αυτό της επιτρέπει να επανεξοπλιστεί κατά παράβαση της σχετικής απαγόρευσης την οποία είχε επιβάλει η Συνθήκη των Βερσαλλιών στην Γερμανία.⁸¹

Επιπρόσθετα, η εν λόγω συνθήκη διασφάλιζε τη Γερμανία όσον αφορά τα ανατολικά της σύνορα και της επέτρεπε να μπορεί να ασχοληθεί με τις όποιες διαφορές της με τη Δύση και να τις διευθετήσει. Εξάλλου, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η ασφάλεια αποτελούσε ανέκαθεν ένα ζήτημα αιχμής για την Γερμανία, καθώς βρίσκεται στην κεντρική Ευρώπη και δεν διαθέτει παρά ελάχιστα αμυντικά φυσικά εμπόδια τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική της πλευρά. Το γεγονός αυτό την καθιστούσε στόχο ενδεχόμενων εισβολών, κάτι που με τη Συνθήκη αποτρεπόταν σε σημαντικό βαθμό για την Γερμανία.⁸²

Η συγκεκριμένη περίοδος υπήρξε πράγματι δύσκολη για τη Γερμανία, ωστόσο είχε έναν ικανό ηγέτη της εξωτερικής της πολιτικής, τον Stresemann, ο οποίος υπήρξε ο βασικός υπερασπιστής του γερμανικού αιτήματος για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Βερσαλλιών, ενώ διετέλεσε υπουργός εξωτερικών το διάστημα από το 1923 μέχρι και το 1929. Ο Stresemann προσπάθησε να υλοποιήσει μια σειρά φιλοδοξιών του σε διπλωματικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα να

⁸¹ Α. Τούντα- Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική των Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, Σιδέρης, Αθήνα, 2000, σ. 155.

⁸² J. Mearsheimer, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφ. Κ. Κολιόπουλος, επιμ. Π. Ήφαιστος & Η. Ι. Κουσκουβέλης, Ποιότητα, Αθήνα, 2006, σ.40.

καταργηθεί κάθε συμμαχικός έλεγχος προς τη Γερμανία και να λήξει ο γαλλικός έλεγχος στο Σάαρ. Καθώς είχε πλήρη επίγνωση της στρατιωτικής αδυναμίας της Γερμανίας, προσπάθησε να υλοποιήσει τους στόχους του με εργαλείο τη διπλωματία. Στο πλαίσιο αυτής της τακτικής, ήταν υπέρμαχος της εισόδου της Γερμανίας στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), που είχε ιδρυθεί το 1919, καθώς πρέσβευε ότι με αυτόν τον τρόπο θα αποκαθίστατο το χαμένο διεθνές κύρος της.

Παρόλα αυτά οι προθέσεις του αυτές φάνηκε ότι ήταν επισφαλείς εξαιτίας δυο κυρίως παραγόντων. Ο πρώτος ήταν το γεγονός ότι η Δημοκρατία της Βαϊμάρης υπήρξε ιδιαιτέρως ασταθής, ενώ δεύτερο επιβραδυντικό για τους στόχους του παράγοντα, αποτελούσαν οι πιέσεις των διαφόρων εθνικιστικών κύκλων. Υποσκελίζοντας τους εν λόγω δυσχερείς παράγοντες, ο Stresemann κατά την υπουργία του επεξεργάστηκε και πρότεινε ένα σχέδιο, το οποίο, όπως πίστευε, θα εξασφάλιζε την ασφάλεια της δυτικής Ευρώπης.⁸³

Έτσι, το 1925 υπογράφηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης η Συνθήκη του Λοκάρνο. Με τη Συνθήκη αυτή δόθηκε αμοιβαία εγγύηση για τα σύνορα της Γερμανίας με το Βέλγιο, αλλά και τη Γαλλία, γεγονός που σε κάθε περίπτωση αποτέλεσε έναν λόγο για τη σχετική αποκατάσταση στις σχέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και ερμηνεύθηκε εκατέρωθεν ως ένα βήμα καλής θέλησης. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Λοκάρνο, επομένως, η Γερμανία επανεντάχθηκε στον κόσμο των Μεγάλων Δυνάμεων, και έγινε μάλιστα δεκτή στην Κοινωνία των Εθνών ως μόνιμο μέλος του Συμβουλίου της. Ως ένα δείγμα της αποκατάστασης των σχέσεων των Μεγάλων Δυνάμεων με τη Γερμανία υπήρξε η εκκένωση μιας ζώνης κατοχής στη Ρηνανία, ενώ επίσης καταργήθηκε και η συσταθείσα επιτροπή ελέγχου, η οποία ασχολούνταν με το ζήτημα του αφοπλισμού της Γερμανίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Γερμανία ωστόσο, αν και πέτυχε να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, δεν εγκατέλειψε τις προσπάθειές της να καλλιεργήσει καλές διπλωματικές σχέσεις με τη Μόσχα. Έτσι, το 1926 Γερμανία και Ρωσία ανανέωσαν τη Συνθήκη του Ραπάλλο προσθέτοντας έναν όρο περί αμοιβαίας υποχρέωσης των δυο κρατών να τηρήσουν ουδετερότητα σε περίπτωση που κάποιο από τα δυο κράτη δεχόταν στο μέλλον επίθεση.

Στην οικονομική ανάκαμψη της Γερμανίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

⁸³ Στεφανίδης, *Ο τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας*, ό.π., σ. 69.

συνέβαλε σε πολύ σημαντικό βαθμό ο γερμανός υπουργός οικονομικών με την υλοποίηση του σχεδίου «Dawes» το 1924 και την αμερικανική βοήθεια που παρασχέθηκε στη Γερμανία για την οικονομική της στήριξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο διάστημα από 1924 έως το 1929 η Γερμανία κατέβαλε ποσό ύψους ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων για πολεμικές επανορθώσεις στα ευρωπαϊκά κράτη, την ίδια στιγμή που έλαβε αντίστοιχη οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ ποσό ύψους 2 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Με την οικονομική αυτή βοήθεια η Γερμανία μπόρεσε αφενός να καταβάλει τις γερμανικές επανορθωτικές αποζημιώσεις, οι οποίες της είχαν επιβληθεί με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, και ταυτόχρονα είχε τη σημαντική ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τα υπόλοιπα ποσά για να εκσυγχρονίσει τη βιομηχανία της. Πράγματι, εκείνη την περίοδο οι παραγωγικοί δείκτες της Γερμανίας αυξήθηκαν και παράλληλα υποχώρησε ο υψηλός πληθωρισμός της προηγούμενης περιόδου.

Μάλιστα, το 1929 η αμερικανική κυβέρνηση εκπόνησε και ένα ακόμη σχέδιο για τις γερμανικές επανορθώσεις, το λεγόμενο σχέδιο «Young», το οποίο παρόλα αυτά, λόγω του οικονομικού κραχ του 1929, δεν εφαρμόστηκε βυθίζοντας ξανά τη Γερμανία στην ανεργία και στον πληθωρισμό. Καθώς η Γερμανία βρέθηκε ξανά σε δύσκολη θέση, απευθύνθηκε προς τις ΗΠΑ, προκειμένου να εξευρεθεί μια βιώσιμη λύση στο οξύ οικονομικό γερμανικό πρόβλημα. Το αποτέλεσμα αυτών των διπλωματικών επαφών ήταν ένα σχέδιο με το οποίο αναστέλλονταν για ένα έτος οι οφειλές της Γερμανίας, με την ταυτόχρονη αναβολή των οφειλόμενων επανορθώσεων.⁸⁴ Παράλληλα, η Σύμβαση της Λωζάννης το 1932 έδωσε αναβολή – ουσιαστικά επ’ αόριστον – στην καταβολή των γερμανικών πολεμικών επανορθώσεων.⁸⁵

Το 1929 πεθαίνει ο σημαντικός πολιτικός για τη γερμανική εξωτερική πολιτική, Stresemann, ο οποίος είχε επιτελέσει σημαντικότερο έργο, και κυρίως είχε αποκαταστήσει την εμπιστοσύνη των Μεγάλων Δυνάμεων προς τη Γερμανία. Με τον θάνατό του επήλθε σχεδόν ένα χάος στη γερμανική κοινωνία, η οποία μαστίζεται από ανεργία, φτώχεια, διαφθορά, και βία. Η σοβαρή αυτή κρίση, που είχε ενσκήψει στη γερμανική κοινωνία και πολιτική σκηνή και οδήγησε τη δημοκρατία στα όριά της, συνεχίστηκε από το 1929 έως και το 1933, αποτελώντας διευκολυντικό παράγοντα για την επιβολή δικτατορικών βλέψεων και την άνοδο εθνικιστικών κινημάτων. Ο

⁸⁴ Τούντα- Φεργάδη, ό.π., σ. 100.

⁸⁵ Στεφανίδης, *Ο τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας*, ό.π., 72.

δρόμος για την έλευση του Χίτλερ είχε ανοίξει.

3.3. Η άνοδος του Αδόλφου Χίτλερ στην εξουσία

Ο Αδόλφος Χίτλερ ανέλαβε την εξουσία το 1933, με την ταυτόχρονη κατάργηση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Ο Χίτλερ είχε ήδη διατυπώσει από νωρίτερα τη βασική του ιδεολογία με το βιβλίο του «Ο αγών μου» (*Mein Kampf*). Πρόκειται για ένα βιβλίο, το οποίο αποτέλεσε το κύριο μανιφέστο του ναζιστικού κόμματος την περίοδο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο *Mein Kampf* ο Αδόλφος Χίτλερ παρουσιάζει την κεντρική, πολιτική του ιδεολογία, με βάση την αυτοβιογραφία του, ενώ είναι χωρισμένο σε δυο κύρια τμήματα, από τα οποία το ένα είναι αυτοβιογραφικό και το άλλο πολιτικό.



Εικ. 8: Το γεγονός του εμπρησμού του Ράιχσταγκ ανοίγει το δρόμο για την επίσημη εγκαθίδρυση του απολυταρχικού καθεστώτος του Χίτλερ.

Οι βασικοί πολιτικοί στόχοι του Χίτλερ ήταν κυρίως να απαλειφθούν οι επαχθείς όροι της Συνθήκης των Βερσαλλιών και να ενωθούν όλοι οι γερμανικοί πληθυσμοί της κεντρικής Ευρώπης στο όνομα του δόγματος και του χιτλερικού

οράματος του παγγερμανισμού. Προκειμένου να υλοποιηθούν αυτές οι βλέψεις, ο Χίτλερ θεωρούσε ότι έπρεπε κατ' αρχάς η Γερμανία να ανακτήσει άμεσα τα απωλεσθέντα εδάφη της, όπως για παράδειγμα τον πολωνικό διάδρομο του Ντάντσιχ και το Σάαρ. Επιπλέον, στα βασικά πολιτικά σχέδια του Χίτλερ ήταν η αύξηση του γερμανικού στρατού, προκειμένου να βοηθηθεί το όραμα της ένωσης όλων των Γερμανών της Ευρώπης.⁸⁶

Οι αρχικές δηλώσεις του Χίτλερ είχαν ως περιεχόμενο τον γενικό αφοπλισμό της Γερμανίας, καθώς δήλωνε αντίθετος στο ενδεχόμενο επανεξοπλισμού της. Μετά τις συναντήσεις που είχε στο πλαίσιο της ΚτΕ για τον αφοπλισμό, το 1933, και μετά την αποχώρηση της Γερμανίας από την ΚτΕ την ίδια περίοδο, ο Χίτλερ αναθεώρησε τις αρχικές απόψεις του, καθώς και το πολιτικό και εδαφικό status quo, το οποίο ήδη από το 1919 είχε επιβληθεί στη Γερμανία.

Δεύτερος βασικός στόχος του Χίτλερ ήταν η κατά το δυνατόν μέγιστη επέκταση της Γερμανίας, προκειμένου αυτή να κυριαρχήσει σε ολόκληρη την κεντρική Ευρώπη. Κάτι τέτοιο θεωρούσε ότι θα μπορούσε να επιτευχθεί αφενός με την κατάκτηση και την προσάρτηση στη Γερμανία μεγάλων ρωσικών εδαφών και αφετέρου με τη διατήρηση της ουδετερότητας εκ μέρους της Βρετανίας. Το σχέδιο του Χίτλερ για τη δεύτερη φάση, περιλάμβανε μεταξύ άλλων την επανάκτηση των γερμανικών αποικιών, καθώς και τη δημιουργία ισχυρού ναυτικού με τη σύμπραξη πιθανόν της Βρετανίας, κι επίσης ένας πόλεμος εναντίον των ΗΠΑ, της μοναδικής δύναμης η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να απειλήσει τη γερμανική κυριαρχία.⁸⁷

Οι εδαφικές βλέψεις του Χίτλερ εκκινούσαν εκτός των άλλων και από το γεγονός ότι η Γερμανία είχε ήδη απολέσει σημαντικά τμήματα εδαφών της. Παράλληλα, είχε ακυρωθεί η Συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ, με αποτέλεσμα η Γερμανία να έχει υποχρεωθεί να ανακαλέσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις από την περιοχή της Βαλτικής, καθώς και από άλλα εδάφη τα οποία ανήκαν στην Ρωσία πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁸⁸ Η στάση της Γερμανίας, η οποία υπήρξε σε μεγάλο βαθμό αναθεωρητική, υπήρξε απόρροια του δόγματος του «ζωτικού» χώρου, με αναφορές στο φυσικό δίκαιο και σε έννοιες όπως η αυτοδιάθεση, η ισότητα των κυριάρχων κρατών και η δικαιοσύνη. Στο όνομα αυτών των ιδεών, η γερμανική

⁸⁶ Στεφανίδης, *Ο τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας*, ό.π., σ.144.

⁸⁷ P. Paret, *Makers of Modern Strategy, From Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University press, New Jersey, 1986, σ.493.

⁸⁸ Θ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων*, Σιδέρης, Αθήνα, 2004, σ. 568-570.

κοινωνία, επέβαλε την αναθεωρητική στάση στη γερμανική ηγεσία και αντιτάχθηκε σθεναρά στη Συνθήκη των Βερσαλλιών.⁸⁹

3.4. Το δόγμα του «ζωτικού» χώρου (*Lebensraum*)

Την περίοδο της ανόδου του Χίτλερ στην εξουσία, ήταν διαδεδομένη στη Γερμανία η έννοια ενός «υπερ-οργανισμού» μεταφυσικής διάστασης, ο οποίος πρέπει να διεκδικήσει και να του αποδοθεί «ζωτικός» χώρος (*Lebensraum*), προκειμένου να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί. Η συγκεκριμένη άποψη περί ζωτικού χώρου δεν ήταν καινούργια στη Γερμανία του Χίτλερ, αλλά είχε κάνει την εμφάνισή της ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα μέσα από τα κείμενα των Friedrich Ratzel και Johan Rudolf Kjellén. Σύμφωνα με τον Ratzel, η επιτυχία των εθνικών κρατών συνίσταται στην επιτυχή εξασφάλιση χώρου ο οποίος να είναι επαρκής και κατάλληλος για την ανάπτυξή τους. Αργότερα, ο Γερμανός στρατηγός και γεωγράφος Karl Haushofer, ο οποίος θεωρείται ο πατέρας της γερμανικής, ναζιστικής γεωπολιτικής, μέσα από μια θεωρητική κατασκευή του απέδωσε στο ναζισμό επιστημολογική βάση και τον νομιμοποίησε επιστημονικά, προσφέροντας έτσι μια βάση για την εδαφική επέκταση της Γερμανίας. Για τον Haushofer κύριος στόχος ενός κράτους θα πρέπει να είναι η ισχύς του, συνεπώς, προκειμένου η Γερμανία να αποκτήσει τη μέγιστη δυνατή ισχύ, θα πρέπει να επεκταθεί και να κυριαρχήσει στην Ευρώπη, ώστε να δημιουργήσει το γερμανικό έθνος⁹⁰.

Χρησιμοποιώντας αυτές τις γεωπολιτικές θεωρίες περί ζωτικού χώρου, ο Χίτλερ υποστήριξε ότι το γερμανικό έθνος, ευρισκόμενο στο κέντρο της Ευρώπης, ασφυκτιά σε ένα στενό γεωγραφικό πλαίσιο, το οποίο δεν το αφήνει να αναπνεύσει. Συνεπώς, ήταν επιβεβλημένο να εξευρεθούν εδάφη για τη Γερμανία, στα οποία θα μπορούσε να κατοικήσει ο γερμανικός πληθυσμός, ο οποίος αποτελούσε αριθμητικό πλεόνασμα, κι επιπλέον τα εδάφη αυτά, θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν πρώτες ύλες και τρόφιμα για τον γερμανικό λαό. Στο πλαίσιο του δόγματος αυτού ο Χίτλερ επαναφέρει την ιδέα της Mitteleuropa και των ιδεολογικών, εθνικών και «συναισθηματικών», σε συλλογικό επίπεδο, παραμέτρων της με προφανή στόχο τις

⁸⁹ Μ. Γ. Σπυρόπουλος, *Διεθνείς Σχέσεις-Ρεαλιστική προσέγγιση -θεωρία και πράξη*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σ. 220).

⁹⁰ Κουσκουβέλης, ό.π, σ. 342.

επεκτατικές του βλέψεις και τα πολιτικά οφέλη. Όπως ωστόσο παρατηρείται, το «σλόγκαν» της *Mitteleuropa* μέχρι την εποχή εκείνη είχε απομακρυνθεί πολύ από τα γεγονότα που την είχαν αναδείξει κατά τα έτη 1914-1915, έχοντας χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως και, ουσιαστικά, αποσυντεθεί, γεγονός που βοήθησε τους σκοπούς των ναζιστών.⁹¹

Έτσι, υιοθετώντας και προβάλλοντας την παραπάνω ιδεολογική σκευή, ο Χίτλερ ανακοίνωσε το 1935 ότι θα επαναφέρει την καταργημένη υποχρεωτική στρατιωτική θητεία στον γερμανικό στρατό, ενώ επίσης διέταξε την κατασκευή πολεμικών αρμάτων αεροσκαφών μάχης και υποβρυχίων. Στην απόφασή του αυτή, συνετέλεσαν σωρευτικά δυο παράγοντες. Αφενός, η δημοσίευση εκ μέρους της Βρετανίας της Λευκής Βίβλου, με την οποία η Βρετανία έκανε γνωστό το ζήτημα του γερμανικού επανεξοπλισμού στους πολίτες της, ώστε να εμπεδωθεί από την κοινή γνώμη και να μην υπάρχουν αντιρρήσεις για τη σχετική αύξηση του προϋπολογισμού για τις στρατιωτικές δαπάνες. Αφετέρου, συνέβαλε η αύξηση επίσης από τη Γαλλία του χρόνου στρατιωτικής θητείας σε δυο έτη. Ο Χίτλερ με έξυπνο τρόπο εκμεταλλεύτηκε αυτές τις συνθήκες που έλαβαν χώρα στη Βρετανία και στη Γαλλία, ενώ θετικό για τον δικτάτορα υπήρξε το γεγονός ότι τα δυο κράτη προέβαλαν πολύ χλιαρές διαμαρτυρίες προς την ΚτΕ, στις οποίες δεν δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα.⁹²

Επιπλέον, ο Χίτλερ προέβη και σε μια ακόμη διπλωματικής τακτικής κίνηση και προσέγγισε την Βρετανία, καταφέροντας τη σύναψη κοινού ναυτικού συμφώνου στις 18 Ιουνίου του 1935. Στο συγκεκριμένο σύμφωνο προβλεπόταν ότι η Γερμανία θα μπορεί να ναυπηγήσει σκάφη επιφανείας εκτοπίσματος ίσου με το 35% του αντίστοιχου βρετανικού, καθώς και υποβρύχια συνολικού εκτοπίσματος ίσου με το 45% του αντίστοιχου βρετανικού, ενώ με βάση έναν ακόμη σχετικό όρο, κανένα γερμανικό σκάφος δεν μπορούσε να υπερβεί τους 35.000 τόνους. Με αυτές τις κινήσεις του τακτικής και διπλωματίας, ο Χίτλερ ήταν φανερό ότι βρισκόταν σε θέση ισχύος. Ιδιαίτερος με την υπογραφή του κοινού ναυτικού συμφώνου με τη Βρετανία, ο Γερμανός δικτάτορας υπονόμευσε τη συμφωνία της Στρέζας, η οποία αποτελούσε μια συμφωνία μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας και Ιταλίας για κοινή στάση κατά της Γερμανίας κι επιπλέον κατάφερε να βάλει τις βάσεις για την υλοποίηση ενός βασικού σχεδίου του, που δεν ήταν άλλο από τη δημιουργία ενός ισχυρού γερμανικού

⁹¹ Meyer, ό.π., σ. 323.

⁹² Τούντα- Φεργάδη, ό.π., σ. 218.

ναυτικού.

Το 1936, με την ιταλική εισβολή στην Αβησσυνία, το σύμφωνο της Στρέζας κατέρρευσε ολοκληρωτικά, και πλέον το μοναδικό εμπόδιο της Γερμανίας στον δρόμο της για την κατάκτηση της κεντρικής Ευρώπης αποτελούσε η δίοδος της Ρηνανίας. Ο Χίτλερ προφανώς δεν θα άφηνε ανεκμετάλλευτη μια τέτοια ευκαιρία, κι έτσι με μια επίδειξη ισχύος τον Μάρτη του 1936 προχώρησε στην ανακατάληψη της ζώνης της Ρηνανίας παραβιάζοντας ολοκληρωτικά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Ο γερμανικός λαός, στη συντριπτική του πλειοψηφία, υποδέχθηκε με άκρατο ενθουσιασμό την ανακατάληψη της ζώνης της Ρηνανίας από τον Χίτλερ.

Η κατάληψη της ζώνης της Ρηνανίας ήταν ένα πολύ σημαντικό γεγονός για την εξέλιξη του σχεδίου του Χίτλερ, με μεγάλο αντίκτυπο, καθώς ήταν η πρώτη φορά κατά την οποία η Γερμανία προέβαινε σε μια επιθετική τακτική παρόμοιας κλίμακας. Μάλιστα, καθώς επρόκειτο για μια τακτική ιδιαίτερος παράτολμη, προκάλεσε μεγάλη έκπληξη, καθώς σε εκείνη τη χρονική στιγμή ο γερμανικός στρατός δεν ήταν αντικειμενικά σε θέση, από άποψη εξοπλισμού και προετοιμασίας, να αντιμετωπίσει τον δίχως αμφιβολία καλύτερο γαλλικό στρατό.

Ωστόσο – κι αυτό προκάλεσε έκπληξη σε σχέση με την προσωπικότητα του Χίτλερ – ο Γερμανός δικτάτορας, εφαρμόζοντας την τακτική του αιφνιδιασμού, κατόρθωσε να επιτύχει τον στόχο του, γεγονός που τον εξόπλισε με ανάλογη τόλμη και για τον σχεδιασμό των μελλοντικών του ενεργειών. Πέραν τούτου, με την κίνησή του αυτή της κατάληψης της Ρηνανία, ο Χίτλερ, βλέποντας τους συμμάχους να είναι εξαιρετικά απρόθυμοι να δημιουργήσουν συμμαχίες, και καθώς το μέτωπο της Στρέζας είχε ήδη καταρρεύσει, προσπάθησε να δοκιμάσει τους συμμάχους. Αφού, λοιπόν, δεν αντιμετώπισε αντίδραση ήταν πλέον καθόλα έτοιμος να προχωρήσει στην εφαρμογή της επεκτατικής πολιτικής του στην κεντρική Ευρώπη.

Ο Χίτλερ, γνώριζε πολύ καλά ότι, για να φέρει εις πέρας τις αναθεωρητικές του πολιτικές, ήταν αναγκαίο να εξασφαλίσει την υποστήριξη συμμάχων. Οι συνθήκες εκείνη την περίοδο για μια προσέγγιση με την Ιταλία ήταν ευεπίφορες, καθώς οι ιδεολογίες Χίτλερ και Μουσολίνι κινούνταν σε κοινή βάση, καθώς μάλιστα προσέβλεπαν στην από κοινού δημιουργία του άξονα Ρώμης – Βερολίνου. Ο Χίτλερ, ωστόσο, δεν αρκέστηκε στην προσέγγιση μόνο της Ιταλίας. Με αφορμή τον Ισπανικό εμφύλιο που μαινόταν την περίοδο εκείνη, προσέγγισε και τον δικτάτορα της Ισπανίας Φράνκο, ελπίζοντας ότι μια ενδεχόμενη επικράτηση του Φράνκο θα του

παρείχε σημαντική βοήθεια, σε περίπτωση ενός πολέμου Γερμανίας – Γαλλίας, καθώς θα είχε δημιουργηθεί ένα φασιστικό καθεστώς στα νότια σύνορα της Γαλλίας.

Επιπλέον, στο τέλος του 1936, προχώρησε στην από κοινού συνομολόγηση με την Ιαπωνία του Αντι-Κομμουνιστικού Συμφώνου, του γνωστού Συμφώνου Αντι-Κομιντέρν. Η Ιαπωνία είχε αποχωρήσει από την Κοινωνία των Εθνών ήδη από το 1933, οπότε έψαχνε εναγωνίως για την εξεύρεση συμμάχων, προκειμένου να διεισδύσει στον χώρο της Ασίας, ο οποίος ήταν μεγάλης γεωστρατηγικής σημασίας για τα σχέδια του Χίτλερ. Για τον Χίτλερ ήταν προφανές ότι ο φόβος του κομμουνισμού ήταν έντονος, και οδήγησε στην συμφωνία αυτή με την Ιαπωνία προκειμένου η Ρωσία να μην μπορεί να στραφεί ούτε ανατολικά, ούτε δυτικά. Καθώς όμως τα επεκτατικά σχέδια του Χίτλερ είχαν αρχίσει να ενοχλούν κυρίως τους Βρετανούς και τους Γάλλους, με την Συμφωνία Αντι-Κομιντέρν οι δυο χώρες συμφώνησαν να παράσχουν εκατέρωθεν στήριξη σε περίπτωση που υπήρχε κάποια πολεμική ενέργεια εκ μέρους της Ρωσίας.

Τα επόμενα σχέδια και οι κινήσεις του Χίτλερ κινήθηκαν στο ίδιο πλαίσιο μιας επιθετικά απροκάλυπτης πολιτικής, η οποία είχε στόχο την εδραίωση της Γερμανίας μέσω των επεκτατικών του βλέψεων. Ο Γερμανός δικτάτορας ήδη αισθανόταν εξαιρετικά δυνατός, καθώς η ισχύς της Γερμανίας σε στρατιωτικό επίπεδο ήταν πλέον σημαντικά αυξημένη, ενώ με την συμφωνία που είχε συνάψει με τη Βρετανία, είχε δημιουργήσει επίσης ένα ισχυρό ναυτικό. Το 1938 αποτέλεσε έτος ορόσημο για τα σχέδια του Χίτλερ. Η προσάρτηση χωρίς αντίσταση της Αυστρίας στη Γερμανία (*Anschluss*), και μάλιστα μετά από διεξαγωγή σχετικού δημοψηφίσματος και στις δύο χώρες, ήταν το πρώτο βήμα. Και πάλι ο Χίτλερ είχε παραβιάσει απροκάλυπτα τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, χωρίς σχεδόν καμία και πάλι σθεναρή αντίδραση από τις δυτικές δυνάμεις.⁹³

Συνεπώς, η επίδειξη της παθητικής αυτής στάσης εκ μέρους των συμμάχων υπήρξε το έρεισμα προκειμένου ο Χίτλερ να βάλει σε εφαρμογή τα επεκτατικά του σχέδια και για την Τσεχοσλοβακία. Αφορμή υπήρξε το γεγονός ότι στην Τσεχοσλοβακία, και συγκεκριμένα στη Σουδητία, στη γερμανική μεθόριο, ζούσαν σχεδόν δύο εκατομμύρια γερμανοί, απέναντι στους οποίους η Τσεχοσλοβακική κυβέρνηση είχε τηρήσει θετική στάση. Παρ' όλα αυτά, καθώς ο Χίτλερ επιστράτευσε προπαγανδιστικές μεθόδους, η γερμανική μειονότητα στην Τσεχοσλοβακία απαίτησε

⁹³ Στεφανίδης, *Ο τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας*, ό.π., σ. 148-149.

να της παρασχεθεί πλήρης αυτονομία.

Οι δυτικοί σύμμαχοι βλέποντας πλέον ότι το επεκτατικό σχέδιο του Χίτλερ αναπτυσσόταν με γεωμετρική πρόοδο, ζήτησαν συνάντηση μαζί του κι έτσι υπήρξε μια πρώτη επαφή του Τσάμπερλεν, πρωθυπουργού της Βρετανίας, με τον Χίτλερ. Στο πλαίσιο της συνάντησης, ο Χίτλερ αιφνιδίασε τον πρωθυπουργό της Βρετανίας, απαιτώντας όχι μόνο να παραχωρηθεί αυτονομία στη Σουδητία, αλλά επιπλέον να προσαρτηθεί στη Γερμανία, με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, καθιστώντας σαφές ότι, αν δεν πραγματοποιούνταν η απαίτησή του, ήταν αποφασισμένος να προχωρήσει σε πολεμική τακτική.

Σε μια δεύτερη συνάντηση με τους ηγέτες των δυτικών συμμάχων, ο Χίτλερ απαίτησε ομοίως να καταληφθούν άμεσα όλες οι μειονοτικές περιοχές της Τσεχοσλοβακίας. Καθώς μάλιστα έπεισε τους συμμάχους ότι η εν λόγω εδαφική διεκδίκηση επρόκειτο να είναι η τελευταία που έθετε, αποφασίστηκε να υπάρξει μια ακόμη συνάντηση των ηγετών των δυτικών συμμάχων, αυτή τη φορά στο Μόναχο.

Έτσι, στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1938 πραγματοποιήθηκε η «Συμφωνία του Μονάχου» μεταξύ των τεσσάρων ηγετών των δυτικών συμμάχων, στην οποία ο Τσάμπερλεν και ο Νταλαντιέ προσέφεραν στον Χίτλερ αυτό που απαιτούσε, δηλαδή την άμεση κατάληψη της Σουδητίας. Μάλιστα, προκειμένου να μην προκαλέσουν αντιδράσεις, και με σκοπό απλώς προσχηματικό, συμφώνησαν από κοινού στη σύσταση μιας διεθνούς επιτροπής, η οποία θα ήταν επιφορτισμένη με το έργο του ελέγχου τυχόν εδαφικών μεταβολών και παράλληλα εγγυήθηκαν τα νέα σύνορα της διασπασμένης Τσεχοσλοβακίας.⁹⁴

⁹⁴ Στεφανίδης, *Ο τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας*, ό.π., σ.150.



Εικ. 9: Συμφωνία του Μονάχου: η διαφύλαξη της διεθνούς ειρήνης τελείται μέσω της καταπάτησης της διεθνούς έννομης τάξης.

Το 1939 η εξωτερική πολιτική του Χίτλερ εισήλθε πλέον στην καταληκτική της φάση, δηλαδή στην υλοποίηση της απόκτησης εκ μέρους του Χίτλερ του «ζωτικού χώρου» για τον οποίο τόσο αγωνίστηκε με την κατάληψη και προσάρτηση εδαφών, όπως στη Μοραβία και στη Βοημία.

Έτσι, η επιτυχία του Χίτλερ ήταν πλέον διπλή, καθώς είχε καταφέρει όχι μόνο να επεκτείνει τον εδαφικό χώρο της Γερμανίας, αλλά ταυτόχρονα να πάρει στην εξουσία του όλους τους γερμανόφωνους λαούς της Ευρώπης. Υπολογίζεται ότι γύρω στα επτά εκατομμύρια Αυστριακοί και σχεδόν τέσσερα εκατομμύρια Σουδήτες, δηλαδή πάνω από έντεκα εκατομμύρια εργατικό δυναμικό και κυρίως στρατιώτες, τέθηκαν άμεσα στη διάθεση του χιτλερικού τρίτου Ράιχ.⁹⁵ Παντοδύναμος πλέον ο γερμανός δικτάτορας έθεσε σε εφαρμογή το τελικό του σχέδιο, το οποίο ήταν η κατάκτηση του πολωνικού διαδρόμου ο οποίος οδηγούσε στο Danzig. Πριν όμως από το εγχείρημά του αυτό, ο Χίτλερ έπρεπε πρώτα να πείσει τη Ρωσία ότι επεδίωκε να έχει καλές σχέσεις μαζί της και ότι σε καμία περίπτωση δεν θα εμπλεκόταν σε πολεμική σύρραξη με αυτήν.

Μετά από μια σειρά εντατικών διμερών επαφών των δυο χωρών, τον Αύγουστο του 1939, οι υπουργοί Εξωτερικών Γερμανίας και Ρωσίας Ρίμπεντροπ και Μολότοφ, αντίστοιχα, υπέγραψαν μια μυστική συμφωνία, η οποία προέβλεπε το

⁹⁵ Τούντα- Φεργάδη, ό.π., σ. 246.

διαμελισμό της Πολωνίας, καθώς επίσης και την προσάρτηση της Λιθουανίας στη Γερμανία, και της Λετονίας και της Εσθονίας στη Ρωσία. Το σύμφωνο, προέβλεπε επίσης την ένταξη της Βεσσαραβίας και της Φινλανδίας στη Ρωσία.

Επιπλέον, ρητό όρο της συμφωνίας αποτελούσε η μη επίθεση για τουλάχιστον μια δεκαετία, ενώ τα συμβαλλόμενα μέρη, απαγορευόταν να προσφέρουν βοήθεια σε οποιοδήποτε κράτος το οποίο θα εμπλεκόταν σε ενδεχόμενο πόλεμο με κάποια από τις αντισυμβαλλόμενες δυνάμεις.

Με το σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ, οι στρατηγικοί στόχοι του Χίτλερ, σχετικά με την μη επίθεση, ήταν ξεκάθαροι. Ο γερμανός δικτάτορας ήταν σαφές ότι δεν ήθελε να έχει ανοιχτό και ένα δεύτερο μέτωπο προς Ανατολάς. Έτσι, η υπογραφή του Συμφώνου και από τον Στάλιν, έβγαλε τον Χίτλερ από την αγωνία ενός ενδεχόμενου πολέμου δυο μετώπων. Έτσι, Γερμανία και Ρωσία έγιναν σύμμαχοι μέχρι τις 22 Ιουνίου του 1941 οπότε η ναζιστική Γερμανία επιτέθηκε στη Ρωσία.

Μετά την ακολουθία όλων των παραπάνω γεγονότων, το 1939 βρίσκει τη Γερμανία παντοδύναμη, με τη γερμανική κοινωνία όχι μόνο να έχει στρατιωτικοποιηθεί εκ νέου, αλλά και να έχει πλέον κραταιά την πεποίθηση ότι ήταν τόσο ισχυρή και παράλληλα κατείχε όλα εκείνα τα κατάλληλα μέσα προκειμένου να επιβληθεί επί των συμμάχων και να καταγάγει περιφανή νίκη εναντίον τους.

Ο Χίτλερ και τυπικά πλέον είχε αποσπάσει από τον γερμανικό λαό την πλήρη στήριξή του και την απόλυτη νομιμοποίηση που χρειαζόταν ώστε να ξεκινήσει πόλεμο.⁹⁶ Έτσι, μόλις μια εβδομάδα μετά την υπογραφή του Γερμανοσοβιετικού Συμφώνου μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας, ο Χίτλερ, την 1^η του Σεπτεμβρίου 1939, επιτέθηκε στην Πολωνία, γεγονός που σηματοδότησε και τυπικά, την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

⁹⁶ J. Keegan, *Η Ιστορία του Πολέμου*, μτφ Λ. Χαραλαμπίδης, επιμ. Α. Μ. Αλαβάνου, Λιβάνη, Αθήνα, 1997, σ. 56-57.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εάν προτίθεται κανείς να ερμηνεύσει πολύπλευρα το γερμανικό εθνικιστικό φαινόμενο και τις γενεσιουργές αιτίες του, θα πρέπει να ανατρέξει στην περίοδο η οποία εξετάστηκε στην παρούσα εργασία, και δη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα έως και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αναμφίβολα, η γερμανική ιστορία της συγκεκριμένης περιόδου που εξετάστηκε παραπάνω, είναι δηλωτική της κατάληξης μιας милитарιστικής επεκτατικής πολιτικής την οποία ακολούθησε η Γερμανία, και του γερμανικού ενωτικού ζητήματος με τη δημιουργία του Ράιχ. Η συγκρότηση ενιαίου κράτους στη Γερμανία ως ιστορικό γεγονός σαφώς πρέπει καταρχάς να ιδωθεί υπό το πρίσμα της έξαρσης των κινημάτων εθνοτήτων που εκδηλώθηκαν την περίοδο την οποία εξετάζουμε στην Ευρώπη, και οδήγησε στην διαμόρφωση εθνικών κρατών.

Ωστόσο, η περίπτωση της Γερμανίας είναι και ξεχωριστή, καθώς βρήκε, αρχικά στο πρόσωπο του Μπίσμαρκ και αργότερα στο πρόσωπο του Χίτλερ τους ηγέτες που χρειαζόταν για να προωθήσει μια ιδιαίζοντως милитарιστική επεκτατική πολιτική, εκμεταλλευόμενη τις ιστορικές συγκυρίες, οι οποίες ήταν ευνοϊκές γι' αυτήν και δημιουργώντας εκείνες τις καταστάσεις που απαιτούσαν τα επεκτατικά εθνικιστικά της σχέδια, μέσω των κατάλληλων χειρισμών στο πεδίο της εσωτερικής και κυρίως της εξωτερικής και της διπλωματικής πολιτικής.

Πολιτικός και θιασώτης του καθεστώτος της μοναρχίας, αρχικά ο Μπίσμαρκ, ο εμπνευστής της ένωσης της Γερμανίας, υπήρξε ο δημιουργός της ομοσπονδιακής δομής του γερμανικού κράτους, ενώ το όνομα του συνδέθηκε επίσης με τον συντηρητικό εθνικιστικό χαρακτήρα του, όπως αυτό προέκυψε το 1871. Το εθνικό στοιχείο στην περίπτωση της Γερμανίας τίθεται με τους πλέον εμφαντικούς όρους διαγράφοντας το πλαίσιο εντός του οποίου κινήθηκαν οι επιλογές της.

Το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών και ιδίως η περίπτωση της Γερμανίας, στην εξεταζόμενη περίοδο, χαρακτηρίζεται από μια συνεχή προσπάθεια για διατήρηση του status quo από τις Μεγάλες Δυνάμεις και την επεκτατική πολιτική της Γερμανίας. Η ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όχι μόνο αποτέλεσε την πρώτη της αποτυχημένη προσπάθεια να ηγεμονεύσει στη γηραιά ήπειρο, αλλά προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα εξωτερική πολιτική της χώρας, καθώς ανέλαβε δράση με γνώμονα τον ρεβανσισμό και τον εθνικισμό που οδήγησε στα γνωστά δραματικά

αποτελέσματα και του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί πάντως είναι ότι κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα τόσο η ιδέα του εθνικισμού όσο και η ίδια η αντίληψη περί του γερμανικού έθνους βρίσκονται υπό συνεχή διαμόρφωση και εξέλιξη, σε μία διαδικασία «γίγνεσθαι» και όχι «είναι».⁹⁷ Το γεγονός αυτό καθιστά τις έννοιες αυτές ακόμη περισσότερο επιδεκτικές στη δυνατότητα εκμετάλλευσής τους για την προώθηση ποικίλων πολιτικών ιδεολογιών και διπλωματικών στόχων. Έτσι, ενώ ευρύτερα οι συγκεκριμένες έννοιες έχουν αποτελέσει αντικείμενο κατασκευής με διάφορους τρόπους και στοχεύσεις, σε ποικίλα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα και ιστορικές περιόδους, το γεγονός αυτό αναδεικνύεται ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση που εξετάσαμε. Επιπλέον, στο διάστημα από τον 19^ο μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αι. η μορφή του γερμανικού εθνικισμού τροποποιήθηκε στα ειδικότερα χαρακτηριστικά του, ανάλογα με τον στόχο των εκάστοτε πολιτικών δυνάμεων, καθώς και τις γενικότερες περιστάσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο: από τη μορφή της ενοποίησης του γερμανικού έθνους μετεξελίχθηκε σε αυτήν της πολιτικής, κοινωνικής και αξιακής εθνικής μεταρρύθμισης, στο πλαίσιο του κινήματος του ναζισμού. Έτσι, ενώ οι ίδιες ή παρόμοιες έννοιες και όροι χρησιμοποιήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στο πολιτικό λεξιλόγιο, το περιεχόμενο και η στόχευσή τους είχαν μετασηματιστεί σε σημαντικό βαθμό. Παρόμοια, ο όρος *Mitteleuropa* ενώ αρχικά συνδέθηκε με το αίτημα της στενότερης σύνδεσης και συνεργασίας των γερμανικών κρατιδίων στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, υπό τη μορφή μιας συνομοσπονδίας (*Bund*) ή τελωνειακής ένωσης (*Zollverein*), στη συνέχεια σχετίστηκε με τις ηγεμονικές βλέψεις και επεκτατικές τάσεις στον γερμανικό πολιτικό χώρο, μετά το 1871.

Ως γενικότερο συμπέρασμα θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, όπως φάνηκε από την περίπτωση της Γερμανίας, οποιοδήποτε σύστημα ασφαλείας το οποίο αφενός αποσκοπεί στη διαιώνιση του *status quo*, αφετέρου στον ρεβανσισμό και τον με αρνητικό πρόσημο εθνικισμό, εκτός του ότι οδηγεί σε καταστροφικές διενέξεις, είναι καταδικασμένο εξαιτίας των αλλαγών και των ανακατατάξεων στην πορεία της ιστορίας.

Όσον αφορά τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων και των ιθυνοσών τάξεων απέναντι στην επιθετική διπλωματία που άσκησε η Γερμανία και που οδήγησε στους

⁹⁷ J. Breuilly, *Nineteenth century Germany: Politics, culture and society, 1780- 1918*, Bloomsbury, London, 2018, σ. 3-4.

δυο Παγκόσμιους Πολέμους, στα τέλη του 19ου αιώνα και σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε, ήταν κατά βάση εφησυχαστική και εδραζόταν στην εντύπωση ότι τα νέα προβλήματα που είχαν ανακύψει από τη στάση της Γερμανίας, ίσως θα μπορούσαν να αντιμετωπισθούν με αντιλήψεις οι οποίες είχαν διαμορφωθεί μισό αιώνα νωρίτερα.

Έτσι, το δίλημμα ασφαλείας και ο ανταγωνισμός για την κυριαρχία στον ευρωπαϊκό χώρο και κυρίως τα λάθη και οι προσπάθειες δεν μπόρεσαν να ανακόψουν την καταστροφική πορεία μιας χώρας που έμελλε να σημαδέψει ολόκληρη την πορεία της Ευρώπης, μέχρι σήμερα. Ο φόβος της Ευρώπης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν σε κάθε περίπτωση η Γερμανία και οι επεκτατικές της βλέψεις. Ωστόσο, δεν μπόρεσε να ανακόψει την ένταξη και τελικά η δέσμευση της Γερμανίας σε συνεργατικές δράσεις και υπερεθνικούς σχηματισμούς με σκοπό τον επεκτατισμό, που ιστορικά συνοδεύουν το γερμανικό έθνος.

Ο γερμανικός εθνικισμός δεν δεσμεύτηκε από ιστορικές αξίες και αρχές. Αντίθετα, θεώρησε ως αναπότρεπτο και απαραίτητο στοιχείο την ιστορική επικράτηση και κυριαρχία του «πανγερμανικού πνεύματος» και της «ιστορικής βούλησης του γερμανικού λαού», σχεδιάζοντας τις κινήσεις της στην σκακιέρα της ευρωπαϊκής πολιτικής βασιζόμενη και στον ανορθολογικό χαρακτήρα του εθνικισμού. Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάστηκε, ο εθνικισμός ήταν παρών και συνδέθηκε με τις δραματικές καταστροφικές συνέπειες, ακόμα και της ίδιας της Γερμανίας, που έλαβαν χώρα από τον 19^ο αιώνα και στη συνέχεια στον 20^ο, και βασίστηκαν στο «πνεύμα του γερμανικού λαού». Έτσι, ο συντηρητικός προσανατολισμός του γερμανικού κράτους, ο οποίος δομήθηκε στη βάση ενός ιδιότυπου επεκτατικού σχεδίου, αποτέλεσε πάγια επιδίωξη της γερμανικής πολιτικής και οδήγησε τη Γερμανία στην ανάληψη πολιτικών δράσεων, οι οποίες έμελλαν να επηρεάσουν με δραματικό τρόπο την διαμόρφωση της ιστορίας στη νεότερη Ευρώπη.

Όταν τα φυλετικά κριτήρια διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στον εθνικό προσδιορισμό ενός κράτους, όπως στην περίπτωση της Γερμανίας, τότε, από τη βάση μιας κατ' επίφαση αυτογνωσίας αναδύεται ένας εθνικιστικός δαρβινισμός που όπως είδαμε, απλώθηκε σαν φάντασμα πάνω στην Ευρώπη. Η ταύτιση των Γερμανών με το έθνος προσέλαβε σε όλη την υπό εξέταση περίοδο τον χαρακτήρα της δυναμικής αναμέτρησης με τους «άλλους» και η πολεμική σύγκρουση υπήρξε αναπόφευκτη. Αυτό ακριβώς αποτέλεσε την πεμπτουςία του επιθετικού γερμανικού εθνικισμού από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, όπου επικράτησε ο μιλιταρισμός στην

πολιτική ζωή του γερμανικού έθνους και αποτέλεσε τον ιδεολογικό ιστό του γερμανικού κράτους, σηματοδοτώντας όχι μόνο το γερμανικό πεπρωμένο, αλλά και το πεπρωμένο ολόκληρης της Ευρώπης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Bernstein S. & Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης - Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών, 1815-1919*, μτφ. Αναστάσιος Κ. Δημητρακόπουλος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, τ. 2.
- Burns E. M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, μτφ. Τάσος Δαρβέτης, επιμ. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Επίκεντρο, Αθήνα, 2006.
- Dreyfus F. G., Marx R. & Poidevin R., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Η Ευρώπη: Από το 1848 μέχρι σήμερα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1990, τ. 6.
- Gellner E., *Έθνη και εθνικισμός*, μτφ. Δώρα Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993.
- Heywood A., *Εισαγωγή στην Πολιτική, "Μορφές του εθνικισμού"*, μτφ. Γιάννης Μεταξάς, επιμ. Ελένη Κοτσύφου, Πόλις, Αθήνα, 2011.
- Hobsbawm E. J., *Η εποχή των Αυτοκρατοριών*, μτφ. Κωστούλα Σκλαβενίτη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000.
- Hobsbawm E. J., *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, μτφ. Δ. Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σ. 27.
- Joll J., *Η Ευρώπη 1870-1970*, μτφ. Ελπίδα Κ. Βόγλη, επιμ. Λουκιανός Ι. Χασιώτης, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2006.
- Keegan J., *Η Ιστορία του Πολέμου*, μτφ. Λάμπης Χαραλαμπίδης, επιμ. Αριάδνη-Μαρία Αλαβάνου, Λιβάνης, Αθήνα, 1997.
- Mearsheimer J., *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, επιμ. Παναγιώτης Ήφαιστος & Ηλίας Ι. Κουσκουβέλης, Ποιότητα, Αθήνα, 2006.
- Parker G., *Γεωπολιτική: παρελθόν, παρόν και μέλλον*, μτφ. Ευηνέλλα Αλεξοπούλου, επιμ. Αστέρης Χουλιάρης, Ροές, Αθήνα, 2002.
- Trausch G., «Από την Ισορροπία Δυνάμεων στην Ισορροπία των Μπλοκ», στο Ελένη Αρβελέρ & Maurice Aymard (επιμ.), *Οι Ευρωπαίοι, Νεότερη και σύγχρονη εποχή*, Σαββάλας, Αθήνα, 2003, τ. 2.
- Δημάκης Ι., *Φιλελευθερισμός σοσιαλισμός και εθνικισμός στη νεότερη Ευρώπη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1983.
- Έλιας Ν., *Ναζισμός και Γερμανικός Χαρακτήρας: δοκίμιο πάνω στην κατάρρευση του*

- πολιτισμού. μτφ. Γ. Πεδιώτης / Γ. Θωμαδάκης. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2015.
- Θερμός Η., *Η Γερμανική Ηγεμονία, ψευδαισθήσεις και πραγματικότητα*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2013.
- Καραγεώργος Σ. Β., *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1987, τ. 1.
- Κολιόπουλος, Ι. Σ., *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945: Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001.
- Κολιόπουλος Κ., *Η Στρατηγική Σκέψη Από Την Αρχαιότητα Έως Σήμερα*, Ποιότητα, Αθήνα, 2008.
- Κουσκουβέλης Η., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Λακού-Λαμπάρτ Φ. & Νανσύ Ζ.-Λ., *Ο μύθος του ναζισμού*, μτφ. Β. Καμχής, Εστία, Αθήνα, 2008.
- Λέκκας Ε. Π., *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, Αθήνα, 1992.
- Σπυρόπουλος Μ. Γ., *Διεθνείς Σχέσεις - Ρεαλιστική προσέγγιση-θεωρία και πράξη*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010.
- Στεφανίδης Γ. Δ., *Ο Τελευταίος Ευρωπαϊκός Αιώνας: Διπλωματία και Πολιτική των Δυνάμεων 1871 – 1945*, Προσκήνιο, Αθήνα, 1997.
- Στεφανίδης Ι. Δ., *Ισορροπία των Δυνάμεων και Ηγεμονική Πρόκληση: Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κρατών, 1871-1945*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2006.
- Τούντα – Φεργάδη Α., *Η Εξωτερική Πολιτική των Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, Σιδέρης Αθήνα, 2000.
- Τσακαλογιάννης Π., *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία: Από τη Βασίλλη στο τείχος του Βερολίνου, 1789-1989*, Εστία Αθήνα, 2000, τ. 1.
- Τσακαλογιάννης Π., *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία: Από τη Βασίλλη στον 21^ο αιώνα*. Εστία, Αθήνα, 2008, τ. 1.
- Χριστοδουλίδης Θ., *Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων*, Σιδέρης, Αθήνα, 2004.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Badsey S., *The Franco-Prussian War 1870-1871*, Osprey Publishing, London, 2014.

- Biefang A., *National-preußisch oder deutsch-national?: Die Deutsche Fortschrittspartei in Preußen 1861-1867*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1997.
- Böhme H., *Deutschlands Weg zur Grossmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgrundungszeit 1848-1881*, Köln, Kieperheuer & Witsch, 1966.
- Brechtefeld J., *Mitteleuropa and German Politics, 1848 to the Present*, Macmillan, London, 1996.
- Breuilly, J., *The State of Germany: The national idea in the making, unmaking and remaking of a modern nation-state*, Longman, London, 1993.
- Breuilly, J., *Nationalism and the State.*, Manchester University Press, Manchester, 1995.
- Breuilly, J., *The formation of the first German nation-state: 1800-1871*, Palgrave, Houndmills, 2001.
- Breuilly, J., *Nineteenth century Germany: Politics, culture and society, 1780 – 1918*, Bloomsbury, London, 2018.
- Clark C., *Iron Kingdom, The rise and downfall of Prussia, 1600 – 1947*, Penguin, London, 2008.
- Fisher H.A.L., *A History of Europe*, Houghton, Mifflin, 1939.
- Förster S. & Nagler J., *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-871*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Görtemaker, M., *Der Weg zur Einheit: Die deutsche Frage in der internationalen Politik*, Franzis, München, 2005.
- Gunther M., «Verteidigungskrieg und Volksgemeinschaft Staatliche Selbstbehauptung, nationale Solidarität und soziale Befreiung in Deutschland in der Zeit des Ersten Weltkriegs (1900-1925)», στο W. Michalka (επιμ.), *Der Erste Weltkrieg. Wirkung Wahrnehmung, Analyse*, Piper, München, 1994.
- Haffner S., *Von Bismarck zu Hitler*, Droemer Knaur, München 2001.
- Hahn R. W., «Market power and transferable property rights», *The Quarterly Journal of Economics* 99 (4), 1984, 753–765.
- Henderson W. O., *The Zollverein*. Routledge, London, 2014.
- Herbers K. & Neuhaus H., *Das Heilige Römische Reich – Schauplätze einer*

- tausendjährigen Geschichte (843–1806)*, Böhlau-Verlag, Köln, 2005.
- Holt L. H., *The History of Europe from 1862–1914: From the Accession of Bismarck to the Outbreak of the Great War*, Macmillan, New York, 1918.
- James H., *A German identity: 1770-1990*, Phoenix, London, 1994.
- Johnson L. R., *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Kitchen M., *The political economy of Germany 1815-1914*. Croom Helm, London, 2014.
- Meyer, H. C., *Mitteleuropa in German thought and action, 1815-1945*, M. Nijhoff, La Haye, 1955.
- Neumann F., *Struktur und Praxis des Nationalismus 1933-1944*, Fischer Verlag, Frankfurt, 1984.
- Paret P., *Makers of Modern Strategy, From Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, New Jersey, 1986.
- Pflanze O., *Bismarck and the Development of Germany*. Princeton University Press, Princeton, 3 τ., 1990.
- Ploeckl F., “The Zollverein and the formation of a customs union” , School of Economics, Univ. of Adelaide, Adelaide, 2015.
- Pohlsander, H. A., *National monuments and nationalism in 19th century Germany*, Peter Lang, Oxford, 2009.
- Schulze H., *The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Taylor A.J. P., *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*, Hamish, London, 1961.
- Taylor A. J. P., *The course of German history: A survey of the development of German history since 1815*, Routledge, London, 2008.
- Tribe K., *Strategies of economic order: German economic discourse, 1750-1950*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Ullrich, V., *Otto von Bismarck*, Rowohlt, Hamburg, 1998.
- Wawro, G., *The Franco-Prussian War: The German conquest of France in 1870-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.